

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

19 99

ՕՆԱՆՈՒ ՄԵՂՔԸ

Կ Ա Մ

ԴԻԶՈԿԱՆ ԱԽՏԵՐՈՒ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐ

ՀԵՂԻՆԱԿ ԹԻՍՕ

Վերստին հրատարակուած ընտիր յառաջա-
բանով մը ի Տեորքոր Է. Գլխանէ՝ 1875 ին :

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՊԻՏԱՆԻ ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄԲԻ

ԵՂԻԱԶԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՄԷՃ. Տօքթօր Յ. Թիքեաբեան ԷՃԵՆՈՒԻ
ԲՆՈՂԱՄԱՍԿԱՆ ԸՆՈՒՐ ՈՐԱՄԱՍԿԱՆ :

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՐԴԻՐՈՒՄ

1886

Ազգիւ Եղիազար Էփէնտի Մուրատեան

Կարդացի ձեր ՕՆԱՆՈՒ ՄԵՂԲԸ անուն պատ-
ռական գործոյն թարգմանութիւնը զոր պատիւ ըրած
հիք ուղղել ինձ ի դիտողութիւն :

Գործն ըստ ինքեան ըստ յղացուած եւ մարտար
ձեռնաց հանդիպած է գործադրութեանը մէջ . նկարագ-
րականը ձոյս եւ թագմանագ , փաստերն զօրաւոր եւ
համոզիկեր , եւ ի վիպոյթիւն ստեղծած հեղինակութիւն-
ներն , հին եւ նոր , պատկանելի իշխանութիւններ եւ գի-
տական աշխարհի մէջ : Այստեղեւ պատմանեկութեան
աշխարհի զօրեղ ձայն մը պետք էր՝ ազդարար այն ան-
ոնելի անդունդին յոր յանգեաւ զաւանթիւնը կը նկրտի
համապագօր : Բժշկական սթամբիսթիքները եթէ քննե-
լու ըլլար , պիտի տակաւ ի տես այն քառմանի պատ-
կեցաց որք ընդ առաջ պիտի ելլեն ձեզ : Մարդկութիւնը
իւր գեղագոյնարձ գարնան մէջ ծախող սպառող այն չարա-
ղէտ ախտը այնքան ընդհանրացեալ է եւ այնքան վնաս
հարուածներ կը գործէ , գրեթէ ամէն հասակի մէջ , որ
տեղի կայ երկնչեղու թէ , յետ ոչ սակաւ ժամանակի ,
աւելորդ ժողովրդեան կազմական շինելութիւնը պիտի ջրէ
եւ կենսական կորույր պիտի նոսրայեցնէ : Եթէ անվրեպ
ման ըլլար փախձան ախտի , թեպէտեւ դարձեալ պա-
տոհաս համարելի էր՝ այլ թերեւս այնքան ան եւ տու-
կո՞ւմ էր ազդեր որչափ այժմու վիճակը որ քան զմահ
դառն է եւ սրտայոյզ : Այն տակաւի ջրածգութիւնները՝
թաշկացողները՝ մասնական եւ հանրական անդամա-
շողութիւնները՝ կարկամութիւնները՝ անհանդուրժելի

28 665

4 666-60

ցաւերը յայլ եւ այլ կողմնու մարմնոյ՝ յիշողական կարողութեան իսպառ բարձրութիւն մարմնոյ հետ զնեւտե ևնուդիլ հիւծիլը եւ մեղերատիւ կենդանութիւնը՝ եւ իբր անխոռապիւնի հետեւումը բխրազան թափածայից հոգոց եւ անբաժանելի զնոցին յամենուտ պաշարել վարակելը, այս ամէնը, քիչեւ, հաստատուն եւ կենդանի գոյնէրով շաւ պատկերացած է գործոյ մէջ, այլ եւս ազգի ազգի աղէթարջ տեսիլներով՝ զորս անդայ է ինն աստ իմանդես անէր. այլ այս հանդիպումը եւ կրեղութիւնը բոուն ենթակային՝ այսինքն ախտացելոյն աղետներն են, միւսին ախտը առելի հետուն կը մղէ ինչ ազդեցութիւնը։ Եւ ոչ միայն անհատը կը պատժէ շարաշար, այլ սերունդն ալ ինչ միասնական մէջ ունի եւ ազգաց յազգս կը տարածէ ինչ սարսափելի իշխանութիւնը։ Կրնար երեւակայել թէ ի՞նչպիսի մարդկութիւն յառաջ պիտի գայ այնպիսի ախտացեալ կործանեալ Կախիւն, եթէ մանուկներ սերելոց մէջ ալ ախտը նիւթ գտնէ վերահանդանակող, որ հասանակուն է։ Յիշատի, ի՞նչ է որ ազգաց եւ ժողովրդոց հասարակար կազմական անբիւն վիճակը կը մոխի, եթէ ոչ այս եւ այսպիսի դժբախտ ախտեր որ կը ճարակին ժողովրդեան մէջ։

Եւ ասկայն ի՞նչ ըրած ունինք ասոնքն աննշող թշնամոյ մը այս բոուն յարակման, ո՛ր թոռմը՝ ո՛ր անխարտակ կտորացած ունինք, ո՛րպիսի զինուոր դիմագրտա լինել կը պատրաստութիւն, եւ կամ, որ ցաւային է ասել, կը պատրաստութիւն արդեօք, գիտե՞մք թէ թշնամի մը կայ որ հանապազ զնեզ կը հարուածէ եւ կը տատանորդէ։

Դժբախտարար՝ ոչ։ Ծնողաց մի մասն ամենեւին գա-

Այս գերազանց գործին երկրորդ տպագրութեան առթիւ նուիրական պարտք կը համարիմ ինձ իմ երախտագիտութիւնս յայտնել բոլոր այն նշանաւոր և բարձրաստիճան անձանց՝ եկեղեցական և աշխարհական՝ որք բերանացի և հրապարակաւ զիս քաջալերել հաճեցան՝ թէ ընտրած նիւթիս և թէ թարգմանութեան յաջողութեանը համար։

Մասնաւորապէս բարեյիշատակ Ներսէս սրբազան Պատրիարք՝ շատ քաջալերական խօսքերէ յետոյ՝ որոց ներկայ էր և Արժանապատիւ ուսումնազարդ Քահանայ մը՝ յորդորեց զիս ափորդիտեան ախտերու վրայ ճառով այսպիսի ժողովրդական գիրք մ'ալ թարգմանել՝ և յաւել թէ «գաւառներու վիճակին ծանօթ ըլլալով՝ գիտեմ՝ աւա՛ղ, թէ ի՛նչ ահաւոր կոտորածներ կընեն այդ գարշելի ախտեր մեր գաւառաբնակ ազգայնոց մէջ՝ ուր ոչ բժիշկ կայ և ոչ գիտութեան օգնութիւն»։ Կառավարութեան պաշտօնական հրատարակութիւնք եւ ճանապարհորդաց գրուածները յետոյ ապացուցին զայս։

Իմ երախտագիտութիւնս կը յայտնմ մասնաւորապէս ազգային նշանաւոր հրապարակագիր Մեծ տեարց՝ Բիւզանդ Քէչեանի՝ Տոքթոր Ռոպէնտնի, Գուշար Բարեւեանի՝ որ իրենց ընտիր գրչով գործոյս յաջողութեանը մեծապէս նպաստեցին՝ հրապարակային թերթերու միջոցաւ։

Իմ եռանդագին շնորհակալիքս և երախտագիտութիւնս կը յայտնեմ նոյնպէս ազգային նշանաւոր բժիշկ Մեծ . Տոբթոր Յ . Թիրեաքեան էֆէնտիի որ հաճեցաւ զարդարել գործոյս երկրորդ տպագրութիւնը իւր քննադատական ընտիր նամակաւն՝ արդիւնք իւր ծանուցեալ սուր հանձարոյն :

Այս ամեն պատուական գրաւականներով, ուշի ուշով եղած խիստ կարեւոր սրբագրութեամբք, այսպիսի գործոց ազդուութեան անհրաժեշտ մէկ պայմանովն՝ այսինքն՝ պատկերազարդ ի լոյս ընծայելով զայս երկրորդ տպագրութիւն՝ յուսամք թէ սա ևս առաջնոյն բախտին արժանի կ'ըլլայ :

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՐՄԱՌԻՐ ՏՂԱՍ

Մեռելի չեմ ուզեր նուիրել գիրքս . շատ սիրելիներ ունիմ մեռած, սակայն անոնք գացեր են : Քեզ, սիրելի տղա՛ս, ես քեզմով Հայ մանկութեան եւ երիտասարդութեան կը նուիրեմ այս գիրքը՝ որ մահուան դէմ կը կռուի, կեանքը քաղցր կընէ, առաքինութիւն կուսուցանէ, եւ պարկեշտ զաւակներ իրենց ծնողաց եւ մարդկային ընկերութեան ծաղիկներ կը դարձնէ :

Քեզ, տղաս, կը նուիրեմ գայս . ինն տարու ես, քիչ ժամանակէն կարօտ պիտի ըլլաս ասոր խրատներուն, յայնժամ՝ հայրդ քե ողջ ըլլայ՝ քե ի գերեզման իջած, գայս պահէ, կարդա միշտ՝ իբրեւ խրատուն՝ փոխանորդ հօրդ, որպէս զի հիմակուան վարդի նման փքրած այտերդ չխամրին, եւ ծլիս ու ծաղկիս, ազնիւ պտուղ տաս Ազգիդ եւ մարդկութեան, եւ ըսես որ՝ ՀԱՅՐԱԻ ՊԱՐՏԻՐԸ ԿԱՏԱՐԵՑ :

ՀԱՅՐԻ

Այսպիսի աշխատութիւն մ'ալ իրաւունք ունի ըս-
տաւելոյ Զեզմէ հայ հասարակութիւնը, յոռաւի է որ
'ի մօտոյ զայն նաւ տեսնելոյ իւրոյ կոնկրետաւր : Առն-
շորդ չէ ինչո՞ւ նոյն նիւթոյ վրայ նոր աշխատութիւն
մ'ալ, զի այնքան է նիւթոյ կարեւորութիւնը, որ տա-
կաին իւրոնք աշխատի գործոց պէտք կայ նա զոր
'ի գլոխ հանելոյ համար թէ հմտութիւն է թէ ձեռն-
հասութիւն ունիք :

Ահապա՛հ, իւրեքով, իմ տեսութիւններս սոյն
նիւթոյ նա սոյն գործոյն վրայ՝ զոր ամենայն անկեղ-
ծութեամբ կը յանձնեմ ձեզ, վստահ չիմելոյ ձեր ողջ-
մտութեանը :

Մնամ յարգանք

Յ. ԹԻՐԵԱՒԵԱՆ

7 Սեպտ. 1883

Կէտիկ-բաշա

իզդույն հանուած գործ մը տարակոյս չիայ որ պահան-
ջուած կատարելութիւնները մեծաւ մասամբ պիտի ու-
նենայ։ Եւ ամիսը զերծ չէ թերութիւններէ, թերու-
թիւնը որ ոչ այնքան գործոյն են որքան այն ընթերցող
հասարակութեան որով սպասարկել կոչուած է գործն։
Բացատրեմք.

Ի՞նչ օգոտտ պիտի քաշէ ընթերցողը խիստիկ
են մշտնադատ անբային գործարաններու անդամ-
զնեակն զիրքը՝ ձեռք՝ գործողներէն եղանակը՝
աստիճանը, եղև- միջի, իրեն թիշի, մարմնոյ այլ
են այլ անդամոց են գործարանաց մեջ, տիրապէս աս-
տացեալ մասը կամ կիտը գիտնալու պէտք ունի՝ են-
թակիցն վնասակարին խորշերու համար։ Մոդութեան
ընդհանուր անունի հետեանքը բաւական չէ՞ն իրար
են յորդորութիւն։ Եւ զի այն արհեստական ծառօթու-
թիւնը, որչափ ալ քաջ բացատրուած ըլլան՝ դարձեալ
միշտ մոռց կը մնան անպատրաստ ընթերցողի մը։
Եւ կը վայելամ որ անքոյ մարմինը, ըսել կողով թի
խորարանչիւր մաս են անդամ թշկական ազատութեամբ
յայտնել յորջորջելը, փոխանակ մոլեկան հոտը շիշու-
ցանելու, աւելի են զայն արծարծել ջատայի շնորհիւ
մանկական դիտարգրութիւն զոր խթել են միշտ կ'ըլլայ
դիպ ի այն առարկայս որոցմէ հետացնել էր կէտ ևս-
տակի։

Վերջին են կարենոր մի դիտողութիւն ալ այս է
որ այս գործոյն շեղում հասարակաց հասկանալի ունեն
տարբեր է, այսինքն թի, հեղինակը միշտ իրեն թը-
ծիշի կը խօսի, միւշդէտ պարտ էր, խիստ շատ անգամ,
են գրելթի միշտ, ժողովրդեան շեղում առնող են ա-

նոր հաստդոթեանը խոնարհիչ։ Այս թերութիւնը թե-
րեւս այնքան զգալի չէ Եւրոպացի հաստարմոթեան
համար որ քան զմերն առեչի կրթեալ և յամենայնի, սա-
կայն հայ ընթերցողին համար յոյժ մեծ կարեւորո-
թիւն ունի։

Վերջապէս, այս գործը իոր դիտման են իւր հա-
սարմոթեան համար իւր եղանակն են չեզոռն ունի
գոր աւննայն հաստարմոթեամբ յաջողած և պահել
Թարգմանիքը, այլ առեչին պէտք է։ Ես կը ցանկայի որ
սոյն օրինակ աշխատութիւն մ'ալ ըլլայ, բողոքովին
պարզ են ուսմիական ռնով գրուած, հեռի յաւննայն ար-
հեստական բառից են անարագրութեանց, ընդ քողով
անցնելով այն իրերը որոց մերի յիշատակութիւնը կրնայ
գրգիռ տալ երեւակայութեան են որ մի միայն մեղութեան
հոյժիւնը որոշակի բացայայտելի վերջը անկի ծագած
դառն հետեւանքը ընդարձակօրէն անարագրէր, այլ են
այլ օգտակար պատմութիւններ՝ օրինակներ՝ իշխանական
(magistral) գրոյցներ՝ կարծիքներ՝ վնիւներ՝ եղև-
ի մեջ բերելով, են միեւն վերջը պահելով պատմական
կամ, հոգ չէ, վիպասանական ոճը որ կը հրահանգէ
առանց յոգնեցնելու։ Ինչ այնպէս կըլծուի թէ անանօրինակ
աշխատութեան մեջ, որ ժողովրդեան համար է, արհես-
տականն առեչի անարագրականը կ'ազդէ են կը յուզէ։ 1

1. Առողջաբանական գրութեան մեջ գիտութեան
գոնէ ընդհանուր սկզբանէ յօշակութեան անհրաժեշտ է,
գի առողջաբանութիւնն ինքն իսկ գիտութիւն է կա-
րէնոր։ Պէտք է որ ժողովուրդը ընտելանալ գիտու-
թեան սկզբանց՝ գիտութիւնն անոր անմեքենայի
համարելու չէ։ Եւ ուրախ ենք որ մեր ժողովրդեան
վիճակն անոգնետէ կը փոխուի այս նկատմամբ։ Թ.

դաշար իսկ չունի թէ մանկութիւնը այսպիսի հօգի թը-
նալի մ'ունի մարտեղու։ մի մասն ալ բարոյից դէմ
կը համարի լոռատորնը զմանուկն առաջիկայ փտանգին
վրայ։ դաստիարակը իրենց ուղղակեան քեռականցնէն
դորա սահման չեն ձանաչէր։ ազգային վարի իշխանո-
թիւնը ներքին, այսինքն ժողովրդեան կախան պիտոյից
խեղիքը ընելով առոտեականաց են օղակնոց մեջ կը
տատանին, են քան զամենայն զոտա բժիշկը մեղա-
պարտ լոռութեան են շահադէտ անտարբերութեան մեջ
կը յօրանջեն։

Այո, մեզ բժշկացս անկ էր ձայն բարձրացնէր են
մատնանից ընել փտանգն են ցոռնէր փրկութեան ու-
ղին։ չեմ գիտեր՝ ի՞նչ կրնայ արդարացնէր զմեզ։ Զբաղ-
մանց առաւելութիւնը։ — ո՞չ ահա մեր վարժապետ-
ները, տիեզերական համբաւ վայելող են ծանր գրադ-
մանք ընկնելալ անինք, դարձեալ հատորներ մատն-
նագրելու ժամանակ կը գողնան։ Կարողութիւնը։ —
չեմ կարծեր թէ բժիշկ մը իւր արհեստին են գիտու-
թեան ընդհանուր են թանկարացեալ մասերուն վրայ
ժողովրդեան ծանօթութիւն չկրնայ տալու չափ անկար-
անձարանի ըլլայ։ Հաւանական է կարծել թէ կամքն է
որ կը պակսի մեզ, փոքր ինչ բացառութեամբ։

Այս թողարկութեան են այս խոստովանութեանն
յայտ յանդիման կը փայլի, բարեկամ, անք գերազանց
արժանիքը՝ որ ոչ — բժիշկ գողով հանդերձ այսպէս քաջ
տեսած էր այն դժուրակ ախտը որ օր քան զօր կ'ամէ
դեռատի հասակին մեջ են գոր, չհանդուրժելով պար-
զապէս տեսնել, բառնալ՝ ջնջել իսկ կը փորձէր ընտիր
հեղինակութեանց Թարգմանութեամբ։

Այս թարգմանութեան մեջ, որոսիս եմ ըսելու որ, կատարելապէս յաջողած էր, բան մը որ շատ դժուար է հայերէն գրողներուն համար, շեզուն բնաւ չստարձող մտաց արտայայտութեանը: Ոչ թէ վասնզի շեզուն անընդունակ է նորանոր բառից եւ իմաստից, այլ վասն զի գիտական եւ արհեստական սիրողերու մեջ բնաւ մը-շակո՞ւած չէ, եւ այլ եւ այլ իրաց եւ գաղափարաց հա-մար յատմագոյն սահմանեալ որոշ եւ հաստատուն եզ-րեր չկան ի պէտս գրչին՝ որ խորաբանչիւր նոր գաղա-փարի առջեւ նոր բառ մը գտնելու հարկին մեջ ժամեր եւ օրեր կը վատնէ, շատ անգամ՝ առանց յաջողութեան, եւ թերեւս այս իսկ է որ գրելու հրապոյրը կը բառնայ շատ անգամ:

Ձեր յաջողութեան նշանակութիւնը իսկապէս հաս-կընելու համար բառական չէ տակաւին շեզոյն դժ-ուարութիւններն առաջի դնել, դո՞ք ոտիջ եւ ոչ նոսազ մեծ դժուարութեան մ'ալ յաղթել պարտաւորած էիր, այն է բժշկական գաղափարաց եւ դարձումածոց եւ ան-դամազնական մանրամասնութեանց նախնականութիւնը պահանջող հարկին: Զի վկայ մը՝ պատմութիւն մը ինչպէս որ կը թարգմանուի, հասարակ շեզոյի հմտո-թեամբք միայն, այնպէս թարգմանութիւն գիտական արհեստական գրուած մը՝ որի գիտութեան եւ արհես-տի գէթ ընդհանուր սկզբանց տեղեկութիւնը անհրաժեշտ է: Ձեր թարգմանութեան ուշադիր ընթերցողներ այս մասին ալ թերութիւն մը չգտնեն, յորմէ բնական է գողակել թէ ան թարգմանել առաջադրած գաղափար-ները մասնաւոր պարտաւորութեան նիւթ ըրած էր նախապէս: Այս չափ խնամով եւ անոնհատութեամբ

Մեր օրեր՝ մարդկային նոր ընկերութեանց ծոցին մէջ ընդհանուր, տիեզերական մոլութիւն մը կայ՝ որ ամբողջ ընկերութիւնը կը վարակէ ա-պականութեան, եղծման մշտնջենաւոր տարրով մը:

Գիշութեան աղէտաբեր ունակութիւնը կ'աղ-քատացնէ կազմաւորութիւնը և զայն կը ծիրէ:

Սերմնաթափութիւնը՝ վաղահաս եղծման այս գործը՝ յամր և անվրէպ թոյն մ'է՝ որ կեանքը եղ-ծելէ առաջ, զայն աստիճանաբար կը մերկացնէ այն ամեն կարողութիւններէն՝ որ նմա գործունէութիւն կ'ուտան՝ և բռնի կը մղէ իւր զոհը դէպ յաւեր ի մահ:

Ինչպէս անհատներու կազմաւորութիւնը՝ նոյն-պէս ընկերականութիւնը կ'իյնայ այս քայքայիչ ախտին աղղեցութեան ներքեւ:

Ներքին ախտ մ'է սա, որ կը ձկտի ջնջել տե-սակը՝ ինչպէս անհատը, այս վերջնոյն քով կենաց սերմը անբոյս ընելով:

Չկայ երկնից տակ աղէտ մը, որ աւելի քան զայս՝ ամեն կարգի, ամեն աստիճանի մարդոց ուշ և ուրուշը գրաւելու արժանի ըլլայ: Տղոց վրայ մա-նաւանդ կը նկատուին գիշութեան կամ կամաւոր սերմնազրկութեան աղէտալի հետեւանքներ:

Սերմնաթափութեան յաճախութիւնը սերտ կա-պակցութիւն ունի ջղային դրութեան զարգացման

հետ. արդ ջղային բորբոքումը աւելի ազդու է մանկութեան մէջ, քան կենաց ուրիշ ժամակներուն՝ և բաղդատմամբ՝ աւելի զօրաւոր է էգ՝ քան արու տղոց վրայ :

Արբունքէն առաջ տղան անկարող է սերմնային գրգռութեան . այս միջոցին իւր ծննդական գործարանաց այս կամ այն ջղային կեցուածքը կըրնայ անսովոր զգայութիւն մ'առաջ բերել անոր վրայ : Որքանի մանկիկներուն վրայ, չարունակարար միտում մը կերեւի ջղային գրգռութեան, ամենափոքր շփում մ'անմիջապէս երեւան կը հանէ զայն :

Այս պարագայներուն մէջ մանաւանդ թելիփին (1) գործողութիւնն անխուսափելի է՝ եւ կըրնայ առաջնորդել տղան սպառիչ սովորութեան մը : Այսչափի ալ պէտք է ըլլար անշուշտ, և գործարա-

(1) Արանդամին ծայրի մաշկը : Աստ հարկ կը համարիմ մեծանուն բժշկին միտքը հասկցնել մեր ընթերցողներուն՝ որ ջեն սովոր դժբաղդաբար գիտական գրութեանց սքօղեալ իմաստները հասկընալու . դիւրաւ :

Ստնտուներ, դայեակներ կան՝ որ տղոց ծածուկ անդամներուն հետ շարունակ խաղալ իրենց բան գործ ըրած են, որով վաղաճազ գրգռութեան պատճառ. կ'ըլլան : Երեք տարու տղեկ մը տեսայ՝ որ իւր մայրը կստիպէր ձեռքովը իւր արանդամը շփելու՝ զի կ'ըսէր, *աղոյր կ'ըլլայ*, զի դժոխային դայեակը այսպէս կ'ընէ եղեր :

Ուրիշ տղայ մը կը ճանչէի, մեծահարուստ գերդաստանի մ'ազբին լոյսը՝ որ եօթն տարեկան

նային բերումը այսչափ սպասելու հարկ չունենար՝ երբ մեղապարտ ձեռք մը իւր վրայ կառնու առաջնորդել տղեկին անմեղ ձեռքը և նմա ի վեր հանել չարագուշակ գաղտնիքն՝ որ գուցէ զայն պիտի ըսպաննէ : Ամեն մարդ գիտէ թէ ինչ աստիճան կատաղաբար գիջութիւն կ'ընեն տղայներէն ումանք . ուստի հարկ չեմ տեսներ այս կատաղութեան տըլտըր օրինակները յիշատակել աստ : Միայն ասոնց մէկ սարսափելին յառաջ բերեմ :

Օր մը հրաւիրեցին զիս տասնամեայ տղայ մը նայելու : Թէ ինչ աստիճան սոսկում զգացի այս տղայն տեսնելով՝ զայս բացատրելու համար՝ բաւական է ըսել՝ որ դեռ երեք օրէ ի վեր հիւանդ էր և սակայն բոլորովին հատած լնցած էր՝ այն աստիճան՝ որչափ կ'ըլլայ իր վերջին աստիճանին մէջ գրտնուող թոքախտաւորը : Առջի բերան արշառող թոքայտ կարծեցի հիւանդութիւնը : Բայց կուրծքը քննելէս՝ և ծնողաց ու տղուն ուղղած հարցումներէս՝ հասկցայ՝ որ այս տղան գիջութեան սովորութեամբ արդէն հատած ըլլալով՝ քանի մ'օրուան միջոցին այն աստիճան ինքզինքը տանջեր էր այս ախտով՝ որ հեշտական գրգռութիւնն էր այսչափ կարճ միջոցին զայն ապականող և դիակնացնողը :

Այս համառօտ պատմութեամբս բաւական չհաս-

հասակին մէջ գերեզման իջաւ, որովհետեւ իւր ստնտուն սովորութիւն ըրած է եղիւր տղուն արանդամը *կապել յաղցնել*՝ որով մանկիկին վրայ *սրազմ* եկաւ . եւ զինքն ի գերեզման առաջնորդեց :

Ծ. Թ.

կըցուցի՝ թէ ի՛նչեր կընէ գիշութիւնը : Հա՛րկ է մանրամասնաբար նկարագրել այն վիճակն՝ որուն մէջ այս մոլութիւնը երկար ատեն կը տառապեցընէ իւր գոհը . թէ ի՛նչ յամբ քայքայում տեղի կունենայ՝ որ իբր թէ յանկարծական եղաւ այն տղուն վրայ՝ որուն սոսկալի և արագ փճացումը վերը յիշեցի : Շարունակ կը վատենն այն նիւթերն որք կազմական զօրութիւնը արծարծելու սահմանուած են . յաճախ կը խանգարի ջղային դրութիւնը , որու ցնցումներն և վատնումներ աւելի վտանգաւոր կ'ըլլան թէ մանչուն և թէ աղջկան՝ երբ ասոնք կը ներգործեն այնպիսի կազմութեան վրայ զոր բնութիւնն չէ պատրաստած տակաւին այս կորուստները կրելու . և այս կորուստներուն տեղը չլեցուի , զի ջղային հեղուկը (1) որ կը վազէ՝ պաշտօն ունի կենալու այն նիւթին մէջ որ իրմէ կը խլուի :

«Մարդ կը կորնչի՝ երբ ինքզինք կարտադրէ» կըսէ Պ . Տէպրէյնը . տղան չլրնար արտադրելով իսկ կորնչիլ , վասնզի իւր արտադրութեան նիւթը չկայ տակաւին : Նա ժամանակէ առաջ կուզէ : Իւր տըութական եռանդը կը ներգործէ փոխանորդող տարրի մը վրայ որ կեղծանէ յօրինուածը անորմէ զատուելով : Եւ իբր թէ հարկ ըլլար որ այս խաբեբայ նիւթին անջատումն իւր ազդեցութիւնը ներգործէր մինչև անգամ՝ տղուն մաքին վրայ ,

1. Ենթադրական հեղուկ մ'է սա՝ որ կազմական գօրութեան վրայ մեծ ներգործութիւն ունի :
Թ. Ծ.

որպէսզի հոն ալ նմանօրինակ խարուսիկ երեոյթ մը տեղի ունենար , տղուն զգացած հաճոյքը քիչ ատենէն այլ եւս նիւթական հաճոյքի կարգէն ելնելով կ'ըլլայ նախաճաշակ հեշտասիրութեան՝ ում պիտի մասնակցի օր մ' երեւակայութիւնն : Զխում մ'է սա դէպ անձանթ իր մը , որու գօրեղ հրապոյրը կ'զմայլեցնէ զինքն և կը գրաւէ : Ֆիզիկական փճացումը քայլ առ քայլ կը հետեւի այս սովորութեան յառաջադիմութեան . կապտագոյն չըջանակ մը կը դուռի աչքերուն բոլորտիք . դէմքն կը դեղնի , մարմինը կը նիհարնայ և կը պղտիկնայ , մորթը կը թուլնայ , տկարացած աչքերը կը խաւարին և խորը կ'իջնեն , նայուածը կը մարի , նիհարութիւնը կ'աւելնայ , կերակուրները չեն մարսուիր , չեն արտադրեր սնուցիչ հիւթեր , բայց միայն մաշող աւիչներ . մորթը կապարի գոյն կ'ստանայ , աչքերը կ'արատուներոտին . այս նշան է ընդհանուր կազմալուծութեան և բովանդակ կործանման : Բոլոր գործարաններն իրենց ազդուութիւնը կը կորուսանեն . ճայնը կը տկարանայ , կը գոցուի , կը կերկրի , չոր հազ մ' երեւան կ'երնէ , հիւանդին սիրտը կը սեղմուի , կը բարակսէ . շնչառութեան և արեան շրջանի խանգարումներ կը ծաւալին և կերթան ուղեղը ցնցելու . հիւանդն իւր գլխուն մէջէն խառն ի խուռն աղմուկներ կ'իմանայ՝ որ ուրիշ կարգ մը երեւոյթներու նախընթաց նշաններն են :

Հիւանդին տեսողութիւնը կը տկարանայ , գրլուխը կ'ձանրանայ , կը դառնայ , շարունակ ըլլենը

կը տանի, կը դողդոջէ, ամեն կողմ ցաւ կզգայ, կարկամութիւն կունենայ միշտ, ցնցող շարժմանց, լուսնոտութեան մէջ կ'իյնայ: Ահա այս միջոցին զոնը կատարելապէս զինք զխշատող ախտին ձեռքն ինկած է: Իւր ամբողջ մարմնոյն վրայ կոտորուք կզգայ, անդամները կը տկարանան, ինքն բոլորովին կ'ընդարմանայ:

«Այնպէս կ'ըզայ, կըսէ Հիպոկրատ՝ թէ մըրջիւններ կիջնեն գլխէն՝ ողնայարն ի վար: Ամեն անգամ որ փորը կեւնէ՝ կզգայ կորուստ լոյճ նիւթի մը՝ նախընթաց սերմնային հեղուկին, որ նոր պատճառ մ'է ստաւման, և քիչ ատենէն մանուկն կիյնայ ծիւրական ախտի մէջ ու կը մեռնի հալ ու մաշ եղած:» Գիշտութեան մահամերձ զոհին վրայ նայողը կը տեսնէ այս նկարագրին ճշգրտութիւնը: Բայց այնպէս պարագայներ կան՝ որոց մէջ այս պատուհասին արտադրած վտանգները կրնան դիտողը խաբել. այս այն ժամանակ կը սրտահի՛ երբ յառաջադիմող ուժաթափութեան, ծիւրող նիհարութեան հետ՝ դեռ կը մնայ գործարաններուն վրայ քիչ մ'ախուժութիւն. ախորժակը միշտ բաց կ'ըլլայ և ինչ ինչ ախտանիշեր կընշմարուին՝ որ կարծել կուտան թէ կազմուածին խանգարումը յառաջ եկած է՝ մարմնոյն բնական տկարութենէն. այսպէս ողնայարը կծուի, թոքախտի խիական նշանները կ'երեւին: Այս պարագային՝ ախտին վրայ միայն խորհելով՝ ոչ ոք խելք կ'ընէ բուն պատճառին ելնել:

Ֆիզիքական կազմուածին հետ բարոյական վի-

ճակն ալ կը խնդարի. իւր վրայ ամեն ինչ կը վատթարի, իմացականութիւնը և բնաւորութիւնն իրարու համապատասխան աստիճանով կ'ապականին:

Ապուշ կը դառնայ, յիշողութիւնը կը նուազի, զգայարանները կը թթանան: Գիշատէրը հալածուելով վաւաչոտութենէն մինչեւ խել քնոյ մէջ՝ կ'ըլլայ դանդաղ, խելակորոյս, շոշորդի պէս, չարունակ աւանակի նման լուռ մունջ կը նստի: Անսլիտան՝ թէ մտաց և թէ մարմնոյ մասին, չկրնար բանի մը պարասլիւ: Շարունակ կը տանջուի, անվերջ սրտալուրժիւն, տեսակ մը մտատանջութիւն զինք կը չարչարեն, միտքը կը մոլորի. ոչինչ կը գիմանայ այս համայնաւեր ազդեցութեան առջեւ. դատումը կը կերսուի, չկրնար այլ ևս իրարու լծորդել ամենապարզ գաղափարներ. ամենայտակ ծանօթութիւնները մտքէն կեւնեն. ամենազեղեցիկ կարողութիւնները կը խաթարին կանհետանան:

Մարմինը կանդրադարձէ հաւատարմաբար՝ ինչ որ տեղի կունենայ գիշատէրին հոգւոյն մէջ. իւր չարունակ ցանկասէր մտածութիւնը կը յայտնուի արտաքուստ դէմքին վրայ և իւր սովորութեանց մէջ. տխուր է, մեղամաղձոտ, հոգատանջ, երկչոտ, վարանամիտ, թույլ. իւր բնաւորութեան մէջ անհաւասարութիւն կայ: Բոլորովին անտարբեր կը դառնուի իւր տարիքի խաղերուն մասին. առանձնութիւն կը փնտռէ: Ամենէն բնաւորութիւններ չեն տոկար այս սպանիչ սովորութեան քայքայիչ զօրութեան առջեւ. մանուկն՝ որ այնչափ նպաստաւոր պարզ այնքանով ծնած՝ կայտառ էր,

ընտիր բարեմասնութեամբ օժտեալ՝ նա աւաստիկ, տրտում, տխուր, ուրիշներուն և իւր իսկ անձին բեռ դարձեր է :

«Անդադար նորածին փափաքներով», կրսէ Լամբնէ, «պիղծ ուրուականներով պաշարուած, միտքը կը կորուսանէ իւր կորովը և արգասաւորութիւնը. ամենայն ինչ կը վատթարի և կը կորնչի, յիշողութիւնը կը մարի, բնաւորութիւնը կը թուլնայ, սիրտը կը ցամքի : Ոչ ևս գիտէ սիրել կամ արգահատիլ, և ոչ իսկ գորովոյ քաղցր արտասուքը թափել : »

Ճարտարախօս գրագէտը բաւական յառաջ գացած չէ իւր խուզարկութեան մէջ : Քայլ մ' ևս աւելի առնէր գիջասէրի քննութեան մէջ՝ պիտի տեսնէր գիջասիրութեան աղիտաբեր կիրքին ուրիշ մէկ երեսը՝ պիտի հասկընար թէ՝ ասոր ներկայած ամենէն սոսկալի տեսարանն՝ այս թշուառին իր զգայունութիւնն կորուսանելն չէ՝ այլ ընդհակառակն զայն պահելն է :

Անդգայ գիջասէրը բացառութիւն մ' է : Եթէ ապշութեան մէջ չ'իյնայ, զգայունութիւնը կը մնայ : Նա հոն է՝ իբր թէ անդադար զեկուցանելու համար յանցաւորին՝ իւր վատութիւնը, և շարունակ անոր աչքին առջև դնելու իւր տղեղ վէրքը : Քանի՜ քանի անգամ այն ողորմելի երիտասարդն որ անձնատուր եղած է այս ամօթալից մոլութեան՝ որով իւր մարմինը պոռնըրէր է մատաղ հասակէն՝ կողբայ սրտէն այն գործարանային հարկին վրայ՝ զոր սովորութեամբ ինքն իւր ձեռքով ստեղծեր է :

Գիջասիրին այս ճիգերն որ կ'ընէ ինքն իրեն դէմ, որք տկար են՝ վասն զի անազան են՝ իրեն համար ամենատոկալի տանջանք են. եւ խղճի ամեն անձկութիւն, ամեն կեղեքում գգալէ վերջ, նախ արհամարհութիւն՝ ապա իւր անձին դէմ գղուանք իմանալէ յետոյ՝ գիջասէրը կատաղի կամ ապուշ կը դառնայ :

Ծլիկին չէնքը կ'իները գրեթէ ցանկասիրութեան մի եւ նոյն գիծակի մէջ կը դնէ՝ զոր դատապարտեցինք էրիկ մարդոց վրայ : Այս գործարանին պզտիկութեան նայելով՝ որուն ամենէն խոշորը հազիւ մանուկի մը գործիքին չափ կ'ըլլայ, մարդ բնաւ միտքէն պիտի չանցնէր թէ այս՝ սաստիկ գրգռիչ գործի մը կրնայ դառնալ՝ եթէ իւր ցցուող բնութիւնը, և բազմաթիւ արիւնային խողովակներն ու ջիղերը զոր իւր մէջ կ'ընդունին՝ զայն վերջին սաստիճան դիւրագրգիւ գործարան մը չ'ընէին :

Բժիշկներն՝ որք գիջութեան վրայ գրած են, խիստ քիչ բան կը գրուցեն այս աղիտաբեր սովորութեան վրայ՝ աղջկանց մէջ. բարոյախօսներ, վիպագիրներ, աստուածաբաններ զայն խիստ հաղուադէպ անկարգութեան մը պէս կը յիշատակեն. չառ բժիշկներ հիւանդ նայած ժամանակ՝ մատաղ աղջկանց առողջութեան խանգարման մէջ զայս հաշուի չեն առնուր, չեն մտաբերեր իսկ, և սակայն այս սպանիչ սովորութիւնը չառ հասարակ է՝ պէտք է խտտովանիլ զայս, մանաւանդ այն աղջկանց մէջ, որք հասարակաց կրթութեան յարկերու տակ կ'ապրին : Չեմ ուզեր հոս նկարել մահաշուկ պատմութեան

Թիւնը գիշութեան՝ աղջկանց մէջ՝ և անոր դէմ մարտնչելու, պատրուակով կանխահաս շուայտութեան նկարագիրն ընել անոնց։ Միայն կ'ըսեմ Պ. Տէպրէյնի հետ, որ՝ եթէ փորձառութիւնը չցուցնէր՝ շատ գծուարէր ճշգրիտ գաղափար մ' ունենալ, թէ կանայք ինչ անսահման տարփական զգայունութիւն ունին՝ իրենց ամենափափուկ մանկութեանէն սկսեալ, և ինչ դժոխային հնարքներ ի գործ կը դնեն այս փնասակար կրից համար՝ երբ ազատ գտուին։

Բայց չեմ ուզեր որ չափազանցող կարծութիւն, և այս մեղադրանքէն ազատելու համար՝ յառաջ կը բերեմ Բժշկական գիտութեանց յատկիքը։ Ահա՛ սատողերը կը կարգամք հոն՝ գիշութեան մասին. «Կրթական հաստատութեանց մէջ գատապարտելի անհոգութիւն մը խիստ շատ անգամ պատճառ կ'ըլլայ գիշութեան անկարգութեանց մուտ գլտնելուն՝ մատուցող օրիորդաց գիշերօթիկ դպրոցներուն մէջ։ Այս գործողութիւնը որ վարժուհիներու անհեռատես կամ անուշադիր աչքերէն կը ծածկուի բարեկամութեան քօղին տակ՝ մինչեւ դայթակղութեան աստիճան կը հասնի շատ անգամ հասուկ աղջկանց մէջ։ Այս մասնաւոր նպատակաւ սերտ մտերմութիւն կը հաստատեն, յաճախ երկու բարեկամութիւններ նոյն անկողինը կը պառկին՝ և գործին ծուծը հանելու համար՝ մատաղ աղջկունք իրարու հեշտական լուսնին ջրմանց բարակ մաշկը կը բզկտեն, իրարու երեսը կը խածնեն՝ միմեանց լաւ ևս յայտնելու համար այն ջերմութիւնը որ

գիրենք կը լափէ, և իրենց հաւատարիմ սէրը։»

Կանանց գիշութիւնը չյանգիր՝ ինչպէս արանցը՝ մարդկային տեսակը ջնջելու, քանզի բնութիւնը պաշտօն տուած չէ կնոջ՝ պատրաստելու կենաց սերմը. այլ գիշութիւնը կ'ազդէ նմա զգուանք առ ամուսնութիւն, և այս կերպով՝ եթէ չջնջեր կենաց սերմը՝ կնոջմէ կը բառնայ դայն արդասաւորելու կարողութիւնը։

«Կանանց մէջ, ինչպէս մանչերու՝ ծննդական գործարանները երբեմն բնականաբար այն աստիճան սաստիկ դիւրագրգիւ կ'ըլլան՝ որ կը տիրապետեն կազմութեան բոլոր պաշտօններուն եւ բաղձանաց վրայ, և կ'ստիպեն կիները շարունակ խրտղտեցնել այս գործարանաց այն մասն՝ որ ամուսնի փափուկ զգայունութեան կեդրոնն է։

«Յաճախ խիստ պզտի աղջկունք այսպէս կը մղուին տեսակ մը բնազդմամբ՝ ձեռնաշարժութիւն ընելու։» «(Բաւարական Դժշկ. գիտութեանց)»։

Հոս չեմ ուզեր երկարօրէն խօսիլ այն վտանգներուն վրայ՝ որ յառաջ կ'ուզան աղջիկներ՝ մինչեւ իսկ պառաւ դայեակներու կամ խնամակալութիւններու յանձնէլէն։ Արդէն այս մասին շատ եղբրական պատմութիւններ ըսուած կան, որոշումը մօրը կ'իյնայ միայն։

Դիցուք թէ ախտը կայ. ի՞նչ նշաններէ կ'ընայ հասկցուիլ թէ աղջիկ մը գիշութեան տուած է ինքզինք(1)։ Մարմնոյն վրայ ընդհանուր թուլութիւն

(1) Մեր հանճարեղ բժիշկն իրաւունք ունի աղջկանց մասին եւս այսչափ պնդելու։ Կայտառ,

և տկարութիւն կուգայ : Թէպէտ և նիհարութիւնը շատ յայտնի չըլլար՝ սակայն միտերը կը թուընան : Մանկութեան թարմութիւնը կը թուովի . գեղեցկութեան , կարմրութեան կը յաջորդեն դեղնութիւն , նիհարութիւն , թարշամութիւն . մորթը կապարագոյն կը դառնայ , կապտագոյն չըջանակ մը կը գծուի խորը իջած աչերուն շուրջը , աչերը խաւարած և վատատես կ'ըլլան , նայուածքը տըխուր , մեղկ , մարած . չոր չոր կը հազայ , ապա սիրտը կը գոցուի , սղտի շարժումէ մը շունչը կը կտրի . յետոյ անմիջապէս երեւան կուգան հալ ու մաշի բոլոր անոթներն և նոր սկսող թոքախտի երեւոյթներ :

Պատուհասին ազդեցութիւնը կրնայ ուրիշ ուղղութիւն ստանալ կազմուածին մէջ . կրնայ իւր աւերիչ ազդեցութիւնը ոսկրային դրութեան վրայ ի գործ դնել : Այն ատեն խոտորումներ յառաջ կ'ուգան , մինչև իսկ ողնայարը կը ծռի :

Մանկահասակ աղջկան բնաւորութիւնը կը փոխուի՝ թէ ֆիզիքապէս և թէ բարոյապէս : Այս վարդի նման գեղանի աղջիկ մ'անտարբերութեամբ կը խօսէր ամուսնութեան վրայ : Երբ իրեն հարցուցին քե ինք զգայունութիւն չունի՞ « Էն՛ , պատասխանեց , զգայունութեան համար շարժեր աղջկան մ'իբ ողջ ցոյլան անտարանի տակ դնել . . . » Անշուշտ ինքն շատ զգայուն էր , բայց կը համբերէր . . . » Բնաւ չեմ կասկածիր , որ այս համբերութիւնը նոյն իսկ մոլութիւնն էր :

Խան. Թարգմ.

մոլութիւն ամեն տեսակ երեւոյթներ յառաջ կը բերէ . տկարութիւն , մեղմաղձութիւն , մենասիրութիւն , մինչև իսկ կատաղութիւն , խենթութիւն և հայրասպանութեան խորհուրդ :

Գիծութիւնը սաստիկ ինքնասիրութիւն յառաջ կը բերէ տղոց վրայ : Փարիզի Հիւանդ տղոց հիւանդանոցին մէջ տասն տարու տղեկ մը տեսայ՝ որու վրայ մենասիրութիւնը այն աստիճան կատաղի կերպարանք առած էր՝ որ ազատելու համար իւր մէկ սղտի քրոջմէ՝ որուն ներկայութիւն զինքը կը նեղէր՝ զայն մեռցուց՝ անոր ականջը մագի դնդաւեղ մը խոթելով :

Ոստիկանութիւնը արգիլել տուաւ այս տղան Մատրլօնէթներու բանտին մէջ՝ ուր մեռաւ կուրծքի հիւանդութեամբ :

Աղջկանց մէջ ծլիկն է գիծութեան սովորական կեդրոնը . կանանց մէջ նոյնն է որ իւր ցցուող յատկութեամբ հեշտութեան գլխաւոր գործարանը կ'ըլլայ : Սա ինչպէս վերը յիշեցի՝ կրնայ բաւական մեծութեան հասնիլ : Ահա այս պարագային մէջ է որ կիներ անբարոյականութեան վերջին աստիճանին կը մղուին :

Ո՛ր մնաց ուրեմն հիմա շնորհաց եւ գեղոց այն գաղափարականն որու կենդանի եւ պայծառ պատկերն էր կին . Աստուծոյ այն շնորհագեղ արարածը՝ այն ատեն՝ երբ ճակատը պճնած ամբուութեան պոսկով՝ կրնար տակաւին մարդուն աչացը ներկայանալ իւր արժանապատուութեան բոլոր ազդեցութեամբ :

Երբեմն՝ իւր յիմար փառամոլութեամբն ըստ նա մարդուն հետ. — Ես Աստուծոյ պիտի նմանիմ։ Այսօր՝ մարդէ աւելի նուաստ վիճակ ունենալուն մտածմամբ՝ այնպիսի խորհուրդ մը յղացեր է՝ որ զբնութիւնն կ'արհամարհէ։ Կինն՝ քանի որ կորոյս իւր սրբութիւն՝ կորոյս իւր գեղեցկութիւնը։ Ժանտ շունչ մոլութեան անոր փայլը մարեց։ Իւր գեղեցկութիւնն այլ ևս նիւթական է, վաղանցիկ, առօրեայ։

Նախընթաց տողերը հարկաւոր էին հասարակութեան իմացնելու համար թէ՛ ինչո՞ւ թիաօի գիրքը նորէն հրապարակ կը հանեմք. վասն զի այն խիստ զոր նա ի վեր կը հանէր հարկւր տարի առաջ, եւս քան զեւս սաստկացեր է բարեկեցութեան ազդեցութեամբ՝ որ տարածուած է ընկերութեան ամեն դասերուն մէջ։ Թոքայտով մեռնողներէն մեծ մասը կ'երթան այս մոլութեամբ որուն դէմ կուռիլ ուզած է թիաօ. ուստի նուիրական պարտ մ'է տարածել իւր գիրքն՝ աշխարհի ամենէն պարկեշտ մարդուն գիրքը. ծնողք պէտք է ունենան զայս իրենց քով. և երբ կասկածին որ իրենց տղաք ինկած են այս մոլութեան մէջ՝ պէտք է չվախնան անոնց աչքին առջև դնելու այն սոսկալի պատկերներն զորս կը նկարագրէ խիստ վարպետ ձեռօք։

Է. Գլխաւ

ԳԻՋՈՒԹԻՒՆ

Հետազօտութիւն այն հիւանդութեանց վրայ՝ որք յառաջ կ'ուզան սերմնաբաժնութեամբ.

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Ի Ն

Մեր մարմինները շարունակ կորուստ կուենան և եթէ մենք չկրնայինք այս կորուստները դարմանել, անմիջապէս մահաբեր տկարութեան մէջ պիտի լինայինք։ Այս դարմանումը կերարկոց միջոցաւ կ'ըլլայ. սակայն կերակուրները պարտին ենթակայ ըլլալ մեր մարմնոյն մէջ այլ և այլ պատրաստութեանց՝ որոնց տաճարում կ'ըսենք։ Երբ տաճարում տեղի չունենար՝ կամ թերի կերպով տեղի կ'ունենայ՝ բոլոր կերակուրն անօգուտ կ'ըլլայ, և մարդ կ'իյնայ սպառումէ յառաջ եկող ամեն տեսակ խտրութեամբ։ Տաճարում արգիլող բոլոր պատճառներէն սովորականներն են՝ խիստ առատ արտաքսումներ։

Մեր՝ և ընդհանրապէս կենդանեաց մեքենական կազմութիւնն այնպէս կը պահանջէ՝ որ կերակուրները՝ մարմնոյն կորուստը լեցնելու համար պարտին՝ արդէն պատրաստուած՝ և եթէ ներքի է այսպէս ըսել՝ բնական դարձած մաս մը իրենցմէ թողուլ ներսը։ Եթէ այս պայմանը պակսի՝ կերակրոց

մարսումը և հալումն անկատար կը մնայ՝ այնչափ ա-
ւելի՛ որչափ պակտողնիւթն առաւել պատրաստուած
և կարեւոր է :

Սերմնային հեղուկին կորուստն այն աստիճան
ազդու կը ներգործէ մարմնոյ ուժին և զայս դարմա-
նող մարսողութեան կատարելութեան վրայ՝ որ ա-
մեն դարուց բժիշկներ միաբան վճռեր են՝ թէ այս
հիւթին մէկ տրամ կորուստը քառասուն տրամ
արեան կորուստէն աւելի կը տկարացնէ՝ զմարդ :
Կրնանք գաղափար մ' ունենալ անոր կարեւորու-
թեանը վրայ՝ երբ դիտենք թէ սա ինչ ազդեցութիւն
կ'ունենայ մարմնոյն վրայ երբ սկսի կազմակերպիլ .
ձայնը, դէմքը, դիմաց գիծերն իսկ կը փոխուին .
մօրուքը կը բուսնի . յաճախ մարմինը ուրիշ երեւոյթ-
մը կ'ստանայ, վասն զի ջիղերը կ'ստանան այնպիսի
հաստատութիւն և ամրութիւն մը որք մեծ տար-
բերութիւն կը դնեն հասուն և արբունքի չհասած
պատանւոյն մէջ տեղ : Այս բոլոր վարդացումները
կրնան արգիլուիլ՝ երբ հանուի այն գործարանն՝ որ
սերմնային հեղուկը զատելու կը ծառայէ . և ճշգրիտ
դիտողութիւններէ ապացուցուած է՝ որ ամորձիք-
ներու կտրումն այրական հասակի մէջ՝ յառաջ բերած
է մօրուսի անկումը և մանկական ձայնի վերադարձը :
Այս դիտողութենէն յետոյ կրնա՞յ տարակուսիլ ոք
բոլոր մարմնոյն վրայ ասոր ունեցած ազդեցութե-
անը մասին՝ և չզգալ՝ թէ ինչ աղէտներ յառաջ
կ'ուզան այս պատուական նիւթին չուայլաբար վատ-
նումէն : Իւր բուն նպատակը միայն կրնայ արդա-
րացնել ասոր արտաքսումը : Երբեմն հիւանդութիւն-

ներն ալ ասոր հոսումն յառաջ կը բերեն . հեղտային
երազներով ալ կրնայ կորսուիլ ակամայ : Մենք ոչ գր-
քին հեղինակը մեզի աւանդած է Օնանու մեղաց
պատմութիւնը՝ անշուշտ անոր պատուհասին պատ-
մութիւնը մեզ հաղորդելու նպատակաւ, և Կալիէն
կը պատմէ թէ Դիոգինէս նոյն մեղօքիւր ձեռքը աղ-
տոտեց :

Եթէ այս նիւթին չափազանց առատօրէն կո-
րուստին վտանգաւոր հետեւանքը միմիայն անոր
քանակութենէն կախում ունենար՝ կամ հաւասար
քանակութեամբ եղած ատեն՝ մի և նոյն վտանգն
առաջ բերէր՝ հոգ չէ թէ վերը յիշած կերպերէս մէ-
կովը՝ կամ միւսովը տեղի ունենար այն կորուստը :
Բայց բուն խնդիրը կերպին վրայ է : Բնութեան օ-
րինակոր ճամբով չափազանց վատնուած սերմին պա-
կասութիւնը մեծ վտանգներ յառաջ կը բերէ՝ որոնք
առաւել ևս մեծ կ'ըլլան՝ եթէ հակառակ բնութեան
տեղի ունենայ կորուստը : Կանանց հետ չափազանց
անառակութիւն ընողներուն գլխուն մեծ փորձանք-
ներ կը պատահին : Բայց սերմնաթափութեան ար-
տադրած վտանգներն անհնարին սոսկալի են : Այս
վերջիններուն վրայ մասնաւորապէս պիտի խօսիմք
գրքիս մէջ . բայց որովհետեւ երկու կարգն ալ սեր-
տիւ կապուած են՝ երկուքին նկարագիրն ալ իրարմէ
անբաժան պիտի ընեմք : Այս ընդհանուր նկարա-
գիրն գրքիս առաջին մասը պիտի կազմէ, այնու-
հետեւ պիտի գայ ասոր պատճառներուն բացատ-
րութիւնը՝ որով պիտի ցուցնեմ սերմնաթափութե-
ան առաւել վտանգաւոր կողմերը . և սերմնաթա-

փութեան նման մէկ քանի հիւանդութեանց վրայ-
օք գիտելիքներով պիտի աւարտեմ գիրքս : Ամեն
տեղ լաւագոյն հեղինակաց գիտողութիւնները պի-
տի աւելցնեմ իմ անձնական գիտողութեանցս վրայ :

ՄԱՍՆ Ա.

Ա Խ Տ Ա Ն Ի Շ Ք

Հ Ա Տ Ո Ի Ա Ծ Ա.

Բժշկաց հեղինակութիւններէն քաղուած
նկարագրութիւն .

Հիպոկրատ՝ ամենէն հնագոյն և ճշգրտա-
գոյն գիտողը՝ սիրային հեշտութիւններէն արտադ-
րուած մոլութիւններն արդէն նկարագրած է՝ Ող-
նայիճ հիւսնոսն անունով :

« Սյս հիւանդութիւնը՝ կ'ըսէ , կը ծնի կոնակի
ոսկրին ծուծէն : Սա կը զարնէ մատաղ ամուսնաց-
եալները կամ ցոփակեացները : Ասոնք տենդ չեն
ունենար , և թէպէտ լաւ կ'ուտեն կը խմեն , սա-
կայն կը նիհարնան և կը հատնին : Այնպէս կ'ուգայ
իրենց՝ թէ միջիւններ կ'իջնեն իրենց գլխէն մինչեւ
կոնակի ոսկորն ի վար : Ամեն անգամ երբ մեծ գործ
ընեն՝ կամ միզեն՝ առատօրէն կը կորուսանեն շատ
նուրբ սերմնացին հեղուկ մը : Ասանք անկարող են
որգեծնութեան և շատ անգամ տուփական գործո-
ղութիւն կ'ընեն իրենց երազին մէջ : Շրջագայու-
թիւններ՝ մանաւանդ առասպար ճամբաներու մէջ՝

դանոնք չնչատաւ կ'ընեն, կը տկարացընեն, անոնց գլխու պտոյտ և ականջաց թնդիւն կը պատճառեն. ի վերջոյ արագ տենդ մը վերջ կ'ուտայ անոնց օրերուն» : Ուրիշ մասի մէջ պիտի խօսիմ այս տեսակ տենդին վրայ :

« Այս հաճոյք, կ'ըսէ Սէլ իր Յաղագս պահպանութեան տոողջութեան՝ ամենապատուական գրքին մէջ՝ կը վնասեն միշտ տկար կազմ ունեցողները՝ և անոնց չափազանցութիւնը կը տկարացնէ զօրաւորները » :

Զկայ աւելի ահարկու բան մը քան այն նկարագիրը զոր Արիթմէոս մեզ թողած է սերման չափազանց պարսպումէն յառաջ եկած ախտերուն վրայ : « Երիտասարդները՝ կ'ըսէ նա, կ'առնուն ճիշդ ծերոց դէմքը և հիւանդութիւնները՝ կը դեղնին, կը թուլան, կը թմրին, կը ծուլանան, վատաւրտ, բթամիտ, և մինչեւ իսկ ապուշ կը դառնան. իրենց մարմինը կը կորանայ. սրունքնին ալ չկրնար զանոնք վեր բռնել. ամեն բանէ՝ զգուանք կ'իմանան, ամեն բանի անկարող կ'ըլլան, չատերը կ'ընդարմանան » : Ուրիշ տեղմը՝ սիրային հեշտութիւնները կը դասէ՝ ընդարմացում բերող վեց պատճառներուն կարգը :

Կալիէն տեսած է որ սոյն պատճառով ուղեղի և ջլի հիւանդութիւններ եկած են. կը պատմէ թէ՝ մարդ մը որ տակաւին ամբողջապէս բուժած չէր սաստիկ հիւանդութենէ մը՝ մեռաւ՝ երբ իրիկուն մը իւր ամուսնական պարտքը վճարեց կնոջը :

Բնախօս Պլինիոս կը պատմէ թէ՝ Կուռնելիոս Գաղղիոս, նախկին պրետորը՝ և Տիտոս Եթերիոս

Հռովմէական ասպետը, մեռան ճիշդ ամուսնական գործողութիւն ըրած ատեննին :

« Ստամբսը կը խանգարի, կ'ըսէ Սյետիոս, բոլոր մարմինը կը տկարանայ, մարդ կը դեղնի, կը նիհարնայ, կը սմքի, աչքերը խորունկը կ'իջնեն » :

Այս ամենայարգի նախնեաց վկայութիւններն վաւերացած են բազմաթիւ նորերու վկայութիւններով : Սանկտորիոս, որ ամենամեծ խնամք քննած է բոլոր այն պատճառներն որք կը ներգործեն մեր մարմնոյն վրայ, դիտեր է՝ որ սերմնային կորուստը կը տկարացնէ ստամբսը, մարսողութիւնը կը խանգարէ, կ'արդեւու այն անզգալի արտաշնչութիւնը՝ որուն պակասութիւնը շատ ծանր հետեւանքներ կ'ունենայ. լեարդի և երիկամանց բորբոքում կուտայ, երիկամանց քար կը պատրաստէ, բնական ջերմութիւնը կը նուաղեցնէ, և տեութեան տկարութիւն կամ կորուստ յառաջ կը բերէ » :

Լօմֆիոս՝ իր գեղեցիկ մեկնութեանց մէջ՝ զորս գրած է Սէլի գրուածոց վրայ՝ զոր վերը մէջ բերի, ուժ կ'ուտայ իր հեղինակին վկայութիւններուն իր իսկ փորձառութեամբը : « Սերմնային յաճախ արտածումները կը թուլցնեն, կը ցամբեցնեն, կը տկարացնեն, կը ջրատեն, և անթիւ չարիք յառաջ կը բերեն՝ որպիսի են կաթուած, մահաբուն, լուսնոտութիւն, թմրութիւն, կուրութիւն, դողդոջում, ընդարմացում, ձգտում և ամեն տեսակ ցաւագին յօդացաւութիւններ » :

Բնութեան հետաքրքիրներու յիշատակարանները կուրուցեան դէպքի մը վրայ կը խօսին . կարծէ որ ամբողջապէս մէջ բերեմք այս դիտողութիւնը . «Չը գիտցուիր , կ'ըսէ յիշեալ գրքին հեղինակը , թէ ի՞նչ կապակցութիւն ունին ամորձիքները բոլոր մարմնոյ , բայց մանաւանդ աչաց հետ» : Սամուիթ՝ սեւամազձոտ գիտնական մը տեսաւ՝ որ խելքը թռուց , և ուրիշ մը՝ որուն ուղեղը այն աստիճան ցամքած էր՝ որ գանկին մէջ մէկ կողմէն միւս կողմ կ'երերար . այս երկուքն ալ իրենց անձը տուփական չափազանցութեանց տուած ըլլալուն համար : Ես իսկ աչքովս տեսայ յիսնամեայ մարդ մը որ մանկամարդ կնոջ մը հետ կարգուելէն երեք շաբաթ վերջ՝ յանկարծ կուրցաւ , և չորս ամսէն յետոյ մեռաւ :

Պարոն Հօֆման դիտած է՝ որ շատ աղէտներ յառաջ կ'ուզան սերմի վատնումէն : «Երկարատեւ երազափորձերէ յետոյ , կ'ըսէ , ոչ միայն ոյժը կը կորնչի , մարմինը կը նիհարնայ , դէմքը կը դեղնի , այլ նաեւ յիշողութիւնը կը տկարանայ , բոլոր անդամները շարունակ մտելու պէս կ'ըլլան , տեսութիւնը կը մթաքնի , ձայնը կ'խուլորի , բոլոր մարմինը քիչ քիչ կ'եղծուի , քունը ահաւոր երազներով խուլած՝ չկազդուրեր մարմինը , և այնպէս կուգայ իրեն թէ բոլոր մարմինը գաւազանով ծեծեր են» :

Երիտասարդի մը խորհրդակցութեան մէջ՝ որ ուրիշ հիւանդութիւններէ զատ՝ սերմնաթափութեամբ գրեթէ աչքը կորուսանելու վրայ էր , կ'ը-

սէ . «Տեսած եմ շատ մարդիկ որ մինչեւ իսկ կատարեալ հասակի մէջ , այսինքն այն ստեն՝ երբ մարմինն իւր բոլոր ոյժը լիովին ստացած է՝ ոչ միայն աչաց կարմրութիւն և սաստիկ ցաւ վաստակեր էին՝ այլ նաեւ այն աստիճան տկարացեր էր իրենց տեսութիւնն՝ որ ոչ կարողալ և ոչ գրել կըրնային» : Ասկէց զատ՝ « տեսայ , կ'ըսէ , որ երկու հոգի հաւկուր եղան այս սլատճառաւ » :

Ընթերցողը հաճութեամբ պիտի լսեն պատմութիւնն այն հիւանդութեան՝ որ սլատճառ եղաւ այս խորհրդակցութեան . « Երիտասարդ մը տըւած էր ինքզինք սերմնաթափութեան տաանը հինգ տարեկան հասակէն՝ և զայն խիստ յաճախ ի գործ դրած ըլլալով մինչեւ քսան երեք տարեկան , այս տարիքին այն աստիճան սաստիկ գլխու և աչքի ցաւ ունեցաւ , որ շատ անգամ երբ սերմ կարտածէր՝ աչք և գլուխը սաստիկ կարկամութիւն կ'ունենային : Երբ կարգալ ուղէր՝ գինովի պէս ապշուցութիւն կ'ունենար . աչքի բիրերը չափազանց մեծցան . աչաց մէջ սարսափելի ցաւ կզգար , արտեւանունք խիստ ծանրացած էին և ամեն գիշեր կը փակէին , աչքերը միշտ արցունքոտ էին , և անոնց անկիւնները որ սաստիկ կը ցաւէին՝ կոշտ կոշտ ձերմակ նիւթ մը ժողոված կար : Թէպէտ ախորժակով կուտէր՝ բայց և այնպէս վերջին աստիճան նիհարցած էր . և երբ կերպիւրն ուտէր ըմնար՝ տեսակ մը գինովութեան մէջ կ'ընար » : Պ . Պրահով կը նկարագրէ այս ախտերը այն ազդու և յստակ ոճով որ իրեն յատուկ է : «Սերմի չափազանց կո-

րուստն յառաջ կը բերէ պարտասում, անճրկում, անշարժութիւն, կարկամութիւն, նիհարութիւն, արեան ցամաքութիւն, ուղեղի մաշկին մէջ՝ ցաւ : Սա կը բթացնէ զգայարանները՝ մանաւանդ տեսութիւնը, կոնակի ոսկրը կը մաշեցնէ (1), կը ծուլացնէ և ուրիշ անթիւ հիւանդութիւններ յառաջ կը բերէ՝ որք սերտիւ կոպուած են վերիններսն հետ :

Պ. Սենագ կը նկարագրէր իւր Հետազոտութեանց Ա. տպագրութեան մէջ, սերմնաթափութեան վրտանգները, և կիմացնէր ծերութեան ամենածանր հիւանդութիւնները՝ որ այս գարշութեան զոհերը կը հրաւիրէին իրենց ծաղիկ հասակին մէջ :

Պ. Լիւտվիկ՝ երբ կը նկարագրէ այն փոտերն որ յառաջ կուգան խիստ առատ պարպումներէ՝ չը մոռնար նաեւ սերմնայինը : «Երկու սեռի երիտասարդները՝ որք զիրենք շուստութեան կուտան՝ կեղծանեն իրենց առողջութիւնը վատնելով այն զօրութիւնները որք սահմանուած էին հասցընել մարմինն իւր ամենարարձր աստիճան կորովին՝ և ի վերջոյ հալ ու մաշի ենթակայ կըլլան » : Պ. Կօրթէր մանրամասնօրէն կը նկարագրէ այն տխուր

1. Երիտասարդ մը կը ճանաչեմ, հարուստ, գեղանի, որ շատ տարիէ ի վեր ողնայարի բուրքեամբ անկողին ինկած է անբուժելի : Քանի մը հագար ոսկիներ ի գուր վատնեցին իւր հայրիկն ու մայրիկ՝ որպէս զի սիրասուն մանկան բոլոր տոնէն՝ այլ ի գուր :

Ծ. Թ.

արկածներն որք այս պատճառէն կախումն ունին, բայց երկար ըլլալուն չեմք օրինակեր զանոնք :

Տօքթոր Ն. Ռօպէնսօն՝ հալ ու մաշի վրայ գլորած գործքին մէջ՝ խիստ պատուական յօդուած մը գրեր է ողնայարի մաշողութեան վրայ : Ըստ յիշեալ գիտունին, այս տեսակ հալ ու մաշը միւսներէն կը տարբերի հետեւեալ նշաններով՝ որք են տկարութիւն, անբուժելի մնալու վախ՝ երբ բժշկին ապահով իսկ ըլլայ, երիկամանց երկու քովը շարունակ ցաւ, սաստիկ տկարութիւն, բոլոր խաղերու վրայ վաղանցիկ ցաւեր, մտաւոր կարողութեանց և ըզգայարանաց տկարութիւն, երազափորձ, պարզ հոսում :

Հիպոկրատի այն կտորը զոր վերը յառաջ բերինք կոնակի մաշողութեան վրայ՝ դնելէ յետոյ՝ Պ. Վան Սիւէթէն կը յաւելու. « Ես աչքովս տեսայ բոլոր այս արկածներ և ալ ուրիշ շատեր՝ այն ողորմելիներուն վրայ որ զիրենք ամօթալի սերմնահոգութեան տուած էին : Երեք տարի անօգուտ տեղ ի գործ գրի բժշկութեան բոլոր հնարքներն երիտասարդի մը վրայ՝ որ այս վատ սովորութեամբ իր վրայ բերած էր անորոշ, զարմանալի և ընդհանուր ցաւեր՝ երբեմն տաքութեան, երբեմն ցրտոյ զգացողութեամբ խառն՝ որ կիմանար բոլոր մարմնոյն՝ մանաւանդ մէջքին վրայ : Ժամանակէ մը վերջ այս ցաւերը քիչ մը մեղմացած ըլլալով՝ այն աստիճան պաղութիւն կզգար ազդերբուն և սրունքներուն վրայ՝ թէպէտ վրայէն այս տեղերը իրենց բնական ջերմութիւնը պահած կը թուէին՝ որ շարունակ կը-

րակի քով կը տաքնար՝ մինչեւ իսկ ամրան սաստիկ ջերմոտ օրերուն : Այս բոլոր միջոցին բան մը աւելի զարմանքս գրաւեց . հիւանդին ամորձիք պարկին մէջ շարունակ կը պտըտէին և մէջքին վրայ ալ նոյն-օրինակ շարժում մը կը գար՝ որմէ սաստիկ կը նեղուէր :

Պ. Գլէօքօվ իւր մէկ պատուական գործին մէջ զոր գրած է՝ մարմինէն կախում ունեցող մըտային հիւանդութեանց վրայ՝ կը հաստատէ իւր դիտողութիւններով զանոնք զորս վերը շարեցինք : «Սերման չափազանց վատնումը մարմնոյ հաստատուն մասերուն բոլոր զսպանակները կը տկարացնէ . աստի կը ծնին տկարութիւն, ծուլութիւն, անշարժութիւն, թոքախտ, ողնայարի մաշում, թրմութիւն և զգայարանաց վատթարումն, թանձրամտութիւն, խելագարութիւն (1), մարելիք, ցնցումներ » :

Հօֆման արդէն դիտած էր որ երիտասարդներ որք սերմնաթափութեան վատ ախտին կենթարկուին՝ կը կորուսանեն հետզհետէ իրենց բոլոր հոգեկան կարողութիւնները, մանաւանդ յիշողութիւնը՝ և բոլորովին անպէտ կը դառնան ուսման :

Պ. Լըվիս կը նկարագրէ բոլոր այս աղէտները : Իւր երկասիրութենէն յառաջ պիտի բերեմ միայն այն նկարագիրը որ հոգեկան կարողութեան կը վերաբերի :

«Չափազանց իգտաիրութենէ յառաջ եկած ա-

1. Ասոր օրինակները դժբաղդաբար բազմաթիւ են մեր օրերը : Ծ. Թ.

ղէտներն աւելի կանուխ կը հասնին՝ և մատաղ հասակի մէջ՝ սերմնաթափութեան զարգելի սովորութեամբ՝ որ ոչ մի գրիչ կարող չէ կատարելապէս նկարագրել իւր բոլոր աղեղ գոյներով : Սովորութիւն մը որու կուտան երիտասարդք իրենց անձն առանց գիտնալու ոճիրին բոլոր ահաւորութիւնը և այն ամեն աղէտներ՝ որք անոր ֆիզիկական հետեւութիւններն են : Հոգին կը գաժուի մարմնոյ բոլոր ախտերէն՝ մանաւանդ անոնցմէ որք աս պատճառէն կը ծնին :

Սաստիկ մեղամաղձութիւն, անտարբերութիւն ուրիշ ամեն հաճոյց համար (չե՞նք կրնար ըսել զլուանք), անկարողութիւն՝ մասնակցելու որ և իցէ խօսակցութեան՝ երբ կը գտնուին ընկերութեանց մէջ՝ առանց գիտնալու թէ ո՞ւր են, իրենց անձին թշուառութեան զգացումը, և այս թշուառութեան անձամբ անձին պատճառ եղած ըլլալու յուսահատութիւնը, ամուսնական երջանկութենէն հրաժարելու հարկը . ասոնք են այն բազմատանջ գաղափարներ՝ որք կատիպեն այն չուառներ բաժնը ուիլ աշխարհէ . շատ բախտաւոր են եթէ իրենք իսկ վերջ չտան իրենց օրերուն » :

Նորանոր դիտողութիւններ պիտի հաստատեն իստորեւ այս սոսկալի նկարագրին ճշգրտութիւնը : Ոչ ինչ նուազ ահաւոր է այն նկարագիրը՝ զոր Պ. Սթորք գրած է Հիսանդոթեանց պատմութիւն եւ զարմանալարութիւն անուն գեղեցիկ գործքին մէջ : Բայց ընթերցողները նոյն իսկ հեղինակութեան կը յղեմք :

Ինձի հաղորդուած դիտողութիւններ

Այս դիտողութիւնները յառաջ պիտի բերեմ ընդունած թուականիս կարգով : «Տեսայ՝ կըսէ ինձ՝ իմ մեծանուն բարեկամս Պ. Զիմմերման, քսան երեք տարեկան մարդ մը որ լուսնոտեցաւ՝ չարաչար սերմնաթափութեամբ տկարանալով : Ամեն անգամ երբ երազափորձ ըլլար՝ լուսնոտութիւնը կը բռնէր : Մի եւ նոյն բանը կը պատահէր իրեն սերմնաթափութիւններէ վերջ, որմէ ամենեւին ետ չէր կենար՝ գլխուն եկած բոլոր աղէտներէն և իրեն տրուած խրատներէ վերջ : Երբ աստազարկը անցնէր սաստիկ ցաւ կզգար երիկամանց վրայ և պոչիկին շուրջը : Սակայն այս գործողութիւնը ժամանակ մը թողելով՝ բժշկեցի իր երազափորձութիւններէն և կը յուսայի լուսնոտութիւնն ալ բուժել որուն սաստիկ զարկերը արդէն անհետացած էին : Իւր ոյժը տեղը եկած էր , ասորժակը , քունը չիտկուեր էին՝ և գեղեցիկ դոյն մը եկած էր երեսը՝ դիակի կերպարանք մտնելէ վերջ : Բայց իւր սերմնաթափութիւնները նորէն սկսելով՝ որոնցմէ յետոյ միշտ աստազարկ կունենար՝ սկսաւ վերջապէս փողոցներու մէջ ալ իյնալ . և առտու մը մեռած գլուխուեցաւ իւր սենեկին մէջ՝ անկողնէն դուրս ինկած և արեան գետի մէջ» : Թող ընթերցողք ներեն ինձ

հարց մը՝ որ միտքս եկաւ՝ երբ կարդացի այս դիտողութիւնը . այսինքն թէ , անոնք որ անձնասպան կ'ըլլան ատրճանակի հարուածով , որ կամովին ջըրամոյն կըլլան՝ կամ զիրենք կը խեղդեն , աւելի՞ յանցապարտ են իրենց մահուան համար , աւելի՞ անձնասպան են քան այս մարդը : Առանց մանրամասնութեան մտնելու , կը յարէ՝ թէ ուրիշ մ'ալ կը ճանչէ որ նոյն վիճակի մէջ է . յետոյ իմացայ որ ան ալ մի և նոյն կերպով լմնցեր էր : «Կը ճանչէի (դարձեալ Զիմմերմանն է խօսողը) խիստ հանձարեղ մարդ մը որ գրեթէ տիեզերական հըմտութիւն ունէր՝ որ կորուսած էր իւր մտաց բոլոր կորովը սերմնաթափութեամբ» և որուն մարմինը ճիշդ այն վիճակի մէջ էր՝ յորում կը գտնուէր Պ . Պըրհաւի դիմող հիւանդը զոր պիտի յիշեմ ուրիշ տեղ :

Հետեւեալ երկու իրողութիւնները կ'առնում Պ Ռասթ կրտսերէն՝ հռչակաւոր բժիշկ Լիոնի , որու հետ բախտ ունեցայ քանի մ'ամիս ժամանակ անցընելի Մօնթէլլիէ : Մօնթէլլիէցի երիտասարդ մը , բժշկական ուսանող , այս կարգի անառակութեանց չափազանցութենէն մեռաւ : Իւր ոճրին գաղափարը այն ատիճաններգործած էր մտաց վրայ՝ որ տեսակ մը յուսահատութեամբ մեռաւ՝ կարծելով թէ դժոխքին անդունդը իր քովը բացուաւ : Է զինքը կընելու համար : Այս քաղաքէն տղայ մը , վեց եօթն տարեկան , կարծեմ աղախինէ մը սովբելով՝ այն ատիճան յաճախ գիջացաւ՝ որ յամր տենդ մ'իր վրայ հասաւ և քիչ ատենէն առաւ տարաւ զինքը : Այն ատիճան կատաղութեամբ յարած էր այս գործո-

դուժեան՝ որ չկրցին զինքն անկէց հեռացնել՝ մինչեւ իւր մահուան օրը։ Երբ կը յիշեցնէին իրեն որ իւր մահը կը փութացնէր՝ ինքզինքը կը մխիթարէր ըսելով՝ թէ աւելի կանուխ պիտի երթար տեսներ իւր հայրը՝ որ քանի մ'ամիս առաջ մեռեր էր։

Պ. Միէկ՝ Պալի հռչակաւոր բժիշկն, ծանօթ գիտնական աշխարհին պատուական ճառերով՝ և որ իւր հայրենեաց երախտագիտութեան արժանացաւ ծաղկի պատուատ մտցնելով հոն՝ զոր մեծ աջողութեամբ և ճարտարութեամբ կը գործադրէ՝ ինձ կը հաղորդէ ուսուցիչ Սթէյնլէնէն՝ գրականութեան սիրուն բարեկամէս գրուած նամակ մը՝ որուն մէջ բազմաթիւ հետաքննական և պիտանի դիտողութիւններ գաայ։

Ասոնցմէ մէկ քանին կը պահեմ գործոյս վերջը, որ աւելի յարմար տեղն է իրենց. բայց երկուքին բուն տեղը հոս է։ Պ. . . ին որդին տասնըջորս տասնըհինգ տարեկան՝ մեռաւ ցնցումներով՝ եւ տեսակ մը լուսնոտութեամբ՝ որուն պատճառը մի միայն սերմնաթափութիւնն էր. նայուեցաւ մեր քաղաքին ամենէն վարպետ բժիշկներու ձեռք։ Դարձեալ կը ճանչեմ մատաղ օրիորդ մը՝ տասներկու տասներեք տարեկան, որ այս անկարգ գործողութեամբ մաշողական ախտի հանդիպեցաւ, փորը ուռեցաւ տարածեցաւ, սպիտակ սկսաւ հոսիլ և մէզը չէր կրնար բռնել։

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Գ.

Հեղինակին դիտողութիւնները

Իմ առաջին դիտողութեանս ներկայած պատկերն ահարկու է, ես իսկ անկէ սարսափեցայ՝ երբ առաջին անգամ անոր առարկայ եղող թշուառը տեսայ, և զգացի յայնժամ ամեն ատենէ աւելի՝ թէ հարկ էր ցուցնել երիտասարդաց ամեն սոսկումն այն անդունդին՝ որուն մէջ կամովին կ'իյնան։

Լ. Տ. . . Ժամագործը խելօք կեցած և կատարելապէս առողջ կեանք վարած էր մինչեւ տասներեօթն տարեկան հասակը։ Այս տարիքին, սերմնաթափութեան սկսաւ՝ զոր կը կրկնէր ամեն օր՝ յաճախ՝ օր երեք անգամ. սերմնացայտումէն վերջ և մէկ տեղ՝ թեթեւ անզգայութիւն մը կուգար վրան եւ գլխու մկունքերուն մէջ ցնցում մը՝ որ գլուխը ուժով դէպ ետեւ կը քաշէր, մինչդեռ վիզը արտաքոյ կարգի կուռէր։ Տարի մը չանցած՝ սկըսաւ մեծ տկարութիւն զգալ ամեն գործողութիւն ըրած ժամանակ։

Այս ազդարարութիւնը բաւական չեղաւ զինք դուրս հանելու տիղմէն. իւր հոգին՝ բաշտովին զբաւուած այս ազտեղծութիւններով՝ արիւր բանի ընդունակ չէր, և իւր ոճրին կրկնութիւններն աւելի յաճախե-

ցան ամեն օր՝ այն աստիճան՝ որ ալ մահուան վտանգը տեսաւ : Իմաստուն՝ այլ անագան՝ զի ախտը այն աստիճան յառաջ գացեր էր՝ որ անբուժելի էր՝ և ծննդական գործարաններն այն աստիճան դիւրագրգիռ եղած էին և տկարացած՝ որ հարկ չկար ողորմել իրին կողմէն նոր գործողութեան՝ որպէս զի սերմը հոսէր : Ամենափոքրիկ գրգիռ մը յառաջ կը բերէր անմիջապէս անկատար ցցուում և այս հեղուկին պարպում՝ որով ամեն օր իւր տկարութիւնը կ'աւելնար :

Այն ձգտումը՝ զոր կ'զգար երբեմն գործողութիւն կատարած ժամանակ՝ և որ կը դադրէր անոր հետ՝ ալ սովորական ըլլալ սկսեւ էր և վրան կ'ուգար շատ անգամ առանց յայտնի պատճառի՝ ու այնպէս սաստիկ՝ որ անտաղարկին ամբողջ միջոցին՝ որ երբեմն տասնը հինգ ժամ՝ և ոչ երբէք ութ ժամէն պակաս կը տեւէր՝ կ'զգար վզի ստորին մասերուն վրայ այնպիսի ահարկու ցաւ մը՝ որ չէ թէ ճշեւ՝ այլ ոռնալ կ'ստիպէր խեղճը՝ ու այս ամբողջ ժամանակին անկարելի էր իրեն հեղուկ կամ կարծր բան մը տանիլ բերնէն վար : Չայնը խռպոտեւ էր, բայց չկրցի դիտել թէ աւելի՞ էր ախտազարկին առտեն . բոլոր ուժը կորոյս : Ստիպուելով թողուլ իւր արհեստը, ուրիշ ամեն բանի անկարող, աղքատութեամբ ընկճեալ՝ գրեթէ անօգնական՝ քաջեց քանի մ'ամիս . աւելի ողորմելի էր անոր համար՝ որ յիշողութեան կայծ մը որ իրեն մնացած էր՝ և որ չուտով մարեցաւ՝ միայն կը յիշեցնէր անոր անդադար իւր թշուառութեան պատճառները և կը

սաստկացնէր զայն խղճի սոսկալի խայթերով : Իւր վիճակն իմանալով՝ քովը գացի : Անդառնի էակէ աւելի՝ տեսայ դիակ մը յարդի վրայ տարածուած, վտիտ, դեղնած, աղտոտ, սոսկալի կերպով դարձահոտ՝ և երերալու բոլորովին անկարող . շատ անգամ քիթէն դեղին և մածուցիկ արիւն մը կը հոսէր, անդադար լորձունք կը վազէր բերնէն, փորհարութեամբ բռնուելով՝ չէր իմանար որ տակէն կ'երթար, սերմի հոսումը շարունակ էր, աչերը բթժալից էին, պղտորած մարած, եւ ալ կարող չէին շարժելու . բազկերակը չափազանց կը նեւէր, առագ և յաճախ . շնչառութիւնը սաստիկ նեղուած էր, նիհարութիւնը չափազանց, բացի ոտներէն՝ որք կ'սկսէին պալարով ուռիլ : Մտաց անկարգութիւնն ալ ասկէ նուազ չէր . գաղափարներէ, յիշողութենէ զրկուած, անկարող՝ երկու բառ քով քովի բերելու, խորհրդածութիւնը փճացած, իւր վիճակին վրայ անզգայ՝ միայն ցաւոց զգացման ընդունակ՝ որ ամեն տեսակ անտաղարկով կը կրկնուէր էն քիչը երեք օրն անգամ մը : Եակ՝ կարի ստորին անասունէ, տեսարան՝ որուն ամբողջ արհաւիրքը մարդ չէր կրնար պէտք եղածին պէս ըզգալ . դժուարին էր՝ արդարեւ, ճանչել որ սա՝ երբեմն մարդկային տեսակին վերաբերած էր : Բաւական դիւրաւ աջողեցայ՝ զօրացուցիչ դեղերով այս սոսկալի ձգտողական տազնապները փարատելու, որ չարաչար կակիծներով միայն անոր զգացողութիւնը կ'արթնցնէին : Գոհ ըլլալով զայն այս կողմէն քիչ մը սիտիկելովս՝ դեղերս դադրեցուցի, որք

չէին կրնար անոր վիճակը բարւոքել . մեռաւ նա քանի մը շաբաթէն 1757 յունիս ամսուն , բոլոր մարմնոյն վրայ ջրալից պալարներ հանելով :

Ամեն անոնք որք կը վարժուին այս անարգ և մեղապարտ գործողութեան՝ այս օրինակ անողորմ կերպով չեն պատժուիր , ստուգիւ , բայց չկայ ա-նոնցմէ ոչ ոք որ իր վրայ ախտ մը չունենայ ասկէ մնացած : Գործողութեան աւելի կամ նուազ յաճախութիւնը , խառնուածոց տարբերութիւնը , ուրիշ բազմաթիւ օտար պատճառներ՝ մեծ տարբերութիւններ յառաջ կը բերեն : Ամենէն յաճախ տեսած ախտերս են . 1 . Ստամոքսի ամբողջական խանգարում , որ կը յայտնուի ոմանց վրայ՝ ախորժակի կորուստով կամ անկանոն ախորժակով , այլոց վրայ՝ ստամոքսի սաստիկ ցաւով՝ մանաւանդ մարսողութեան ատեն , և սովորական փախումով , որք ըմբոստ կը մնան ամեն դեղի դէմ՝ քանի որ յարատեւեն այս գէշ սովորութեանց մէջ . 2 . Նշառութեան գործարաններուն տկարութիւն , որմէ շատ անգամ չոր հազեր կը պատահին , գրեթէ միշտ կեր-հերումն , տկարութիւն ձայնի , շնչասպառութիւն ամենափոքր շարժումէ վերջ . 3 . Բոլոր ըղային դըրութեան թուլութիւն :

Հարկ չկայ կենդանական կազմութեան օրէնքները գիտնալով՝ որպէս զի հասկընայ ոք թէ այս երեք պատճառները կրնան ծիւրթութեան ամեն հիւանդութիւնները յառաջ բերել , և փորձառութիւնը կը ցուցնէ որ ամեն օր կ'արտադրեն արդէն :

Սերմնաթափութեան առաջին վնասները բաց ի

նախընթացներէ՝ են նաեւ սաստիկ ուժաթափութիւն , քիչ կամ շատ տագունութիւն , երբեմն թեթեւ՝ բայց յարատեւ դալուկ , յաճախ մանր ուռեցքներ՝ որք կանցնին՝ ուրիշներուն տեղի տալու համար՝ որք բոլոր դէմքին վրայ կ'երեւին , բայց մանաւանդ ճակտին , քունքերուն վրայ և քիթին մօտ . սաստիկ նիհարութիւն , տարւոյն եղանակաց փոփոխութեան ատեն սաստիկ զգացողութիւն՝ մանաւանդ ցրտոյ մասին , աչաց մէջ նուաղում , տեսութեան տկարութիւն , չափազանց նուաղութիւն ամեն մոռաւոր կարողութեանց՝ մանաւանդ յիշողութեան : « Լաւ կը հասկնամ , կը գրէր ինձ հիւանդ մը , որ այս վատթար գործողութիւնը բոլոր կարողութիւններս նուազեցուցեր է՝ մանաւանդ յիշողութիւնս : » Թող ներուի ինձ՝ զետեղել հոս քանի մը նամակներու հատակոտորները՝ որք կը բաւեն կատարեալ պատկեր մը կազմելու սերմնաթափութեան արտադրած ֆիզիզական անկարգութեանց :

« Դժբաղդութիւն ունեցայ , ինչպէս ուրիշ շատ երիտասարդներ , (հասուն տարիքին ինձ կը գրէ) , ինքզինքս՝ մարմին և հոգին ապականող այս սովորութեան տալու . տարիքը՝ դատողութեան օգնութեամբ՝ ժամանակէ մ'ի վեր ուղղած է իմ այս վատ յօժարութիւնս՝ բայց վնասը հասած է : Չղային ցաւերուս , արտաքոյ կարգի զգայունութեանս և անոր պատճառած արկածներուն կը միանան տկարութիւն մը , անճարութիւն մը , ծանձրոյթ մը , անձկութիւն մը՝ որ կարծես թէ իրարու հետ մրցելով զիս կը պաշարեն . կը հատնիմ սերմնային կո-

րուստով շարունակ • դէմքս դիակնային է դար-
ձեր, այնչափ տոգոյն և կապարանման է: Մարմ-
նոյս տկարութենէն բոլոր շարժումներս դժուա-
րացած են: Մնկուըններուս տկարութիւնն այն աս-
տիճան է՝ որ շատ անգամ հազիւ կրնամ ինքզինքս
ոտքի վրայ բռնել և չեմ վստահիր սենեկէս դուրս
ելնելու: Մարսողութիւնս ան աստիճան տկար է՝
որ կերածս երեք չորս ժամ վերջ ամբողջապէս
դուրս կ'ուգայ այն վիճակով՝ որ կարծես թէ
ստամոքսիս մէջ նոր մտած է: Կուրծքս մաղասով
կը լեցուի՝ որ ներս եղած ատեն անձկութիւն կը
պատճառէ ինձ, իսկ դուրս ելնելով սաստիկ տկա-
րութիւն կը բերէ վրաս: Ահաւասիկ համառօտ
պատմութիւն իմ աղէտիցս՝ որք աւելի կը սաստկա-
նան սա համոզմամբ թէ յաջորդ օրս նախորդէս
միշտ վատթար պիտի ըլլայ: Մէկ խօսքով՝ չեմ
կարծեր թէ մարդկային էակ մը ինչ աւելի մըշ-
տաջարջար եղած ըլլայ: Առանց նախախնամական
յատուկ ջնորհաց՝ պիտի չկրնամ տանիլ այսչափ ծա-
նրը բեռ մը: »

Սոսկալով կարդացի, ուրիշ հիւանդի մը նամակին
մէջ հետեւեալ սարսափելի խօսքերը: « Եթէ կրօնքը
ձեռքս չբռնէր՝ վաղուց իսկ վերջ տուած էի կեանքի
մը որ իմ ձեռքովն թշուառանալուն համար ան-
տանելի է ինձ: » Ստուգիւ չկայ աշխարհի վրայ
վիճակ մը որ սրտի անձկութենէն աւելի վատթար
ըլլայ • ցաւը ասոր քով բան մը չէ • և երբ ասոր
հետ միանան կարգ մ'ուրիշ ախտեր ալ՝ զարմանալի
չէ որ հիւանդ մը մահուան բաղձայ իբրեւ միակ

մխիթարութիւն, եւ նկատէ կեանքն իրական թըշ-
ուառութիւն՝ եթէ կեանք անուն կրնանք տալ
այս հալ ու մաշ վիճակին:

Հետեւեալ նկարագիրն աւելի կարճ և նուազ
ահարկու է: « Գոթաղբութիւն ունեցայ՝ խիստ մա-
տաղ հասակէս, կարծեմ ութ, տաս տարեկան եղած
ատենս սովորելու այս մահառիթ մոլութեան,
որ կանուխէն եղծեց բարեխառնութիւնս • մէկ քա-
նի տարիներէ ի վեր մանաւանդ խելքէ մտքէ չան-
ցած աստիճան ինկած եմ: ջիղերս չափազանց տկա-
րացած են, ձեռուըներս ոյժ չունին, կը դողդղան
և միշտ կը քրտնին, ստամոքսս սաստիկ կը ցաւի,
բաղւկներս, սրունքներս, երբեմն երիկամունքս
և կուրծքս կը ցաւին • յաճախ կը հազամ • աչերս յա-
ւէտ տկար և նուաղած են, ախորժակս յետին աս-
տիճան բաց է՝ սակայն շատ կը նիհարնամ և ամեն
օր դէմքս առաւել կը վատթարանայ: » Դարմա-
նատարութեան հատուածին մէջ պիտի տեսնուի
դեղերու ինչ աստիճան յաջողութիւն ունենալն այս
մասին: « Բնութիւնը, կը գրէր երրորդ մը, բացաւ
աչքս այն նուաղման պատճառին վրայ՝ յորում կը
դանուէի և այն անդունդին վրայ՝ ուր պիտի գա-
հավիժէի, երբեմն արանդամիս վրայ սլալարներ հա-
նելով՝ և մեղանջած ժամանակ զգացած տկարու-
թեամբա՝ որոնք ալ տարակոյս չէին թողուր անոնց
պատճառին վրայ: »

Կրնայի հոսդնել կարգ մը պատմութիւններ հի-
ւանդութեանց՝ որոց համար կանչուեցայ այս գրքիս
երկրորդ տպագրութենէն ի վեր • բայց ապարդիւն

կրկնութիւններ պիտի ըլլային : Բաւական կը համարիմ երկու կամ երեք նորադոյն դիպումներ : Դեռ քանի մ'օր առաջ ինձ կը գրէր մարդ մը որ հասուն տարիքի մէջ է . « Տղայ հասակէս սոսկալի սովորութեան մը գերի եղայ՝ որ առողջութիւնս եղծեց . գլուխս կը տաղնալի և կը դառնայ՝ այնպէս որ կաթուածահար ըլլալէս վախնալով՝ արիւն առին ինձ . բայց շուտով հասկըցան որ գէշ ըրին : Կուրծքս կը սեղմուի՝ հետեւաբար չնշառութիւնս կը նեղուի . յաճախ ստամոքսացաւ կուեննամ և մարմնոյս ամեն կողմ կը կսկծի . գիշեր քունս խռոված է և տազնապալից ու օգուտ մը չընէր ինձ . շարունակ կը քերուրտիմ, տփփոյն եմ, աչերս վատած եւ ցաւոտ են, դէմքս դալիացած, բերանս՝ անհամ, և այլն : »

« Զեմ կրնար, կը գրէր երկրորդ մը, երկու հարիւր քայլ առնուլ՝ առանց նստելու . տկարութիւնս վերջին աստիճանէ, բոլոր մարմնոյս վրայ շարունակ ցաւեր կ'զգամ՝ մանաւանդ ուսերուս վրայ, կուծքէս չափազանց կը նեղուիմ . անորժակս տեղն է՝ բայց դժբաղդութիւն մ'է այս, որովհետեւ ստամոքսս կը ցաւի բան կերածիս պէս՝ զոր յաճախ գուրս կուտամ ամբողջապէս . եթէ երկու երեք երես բան կարգամ՝ աչերս արցունքով կը լեցունին և կը նեղեն զիս . շատ անգամ ակամայ կը հառաչեմ : »

Այս անտին մէկ արդիւնքն՝ որ հագուադէպ չէ՝ սեւամաղձութիւնն է . և եթէ սեւամաղձները այս գործողութեան տան իրենց անձը՝ հիւանդու-

թիւնն սաստիկ՝ և անբուժելի կ'ըլլայ : Տեսայ որ այս երկու միացեալ պատճառներէն յառաջ եկան տազնապներ, յուզմունք, կատաղի անձկութիւնք . և կրկնուած դիտողութիւններ զիս համոզած են՝ որ սեւամաղձոտներ՝ որոնք երբեմն ցնորի և մեղմամղութեան ենթակայ են՝ աւելի արագ կ'իյնան այս անտերուն մէջ՝ եթէ սերմնաթափութիւն ընեն : Ուղեղը տկարանալով այս կրկին պատճառներով՝ յաջորդաբար կը հորուսանէ իր բոլոր կարողութիւնները, և այս հիւանդներ կ'իյնան վերջապէս ապշութեան մը մէջ որ կ'ընդմիջի երբեմն յիմարական անտաղարկով մը :

Ամեն մարդ գիտէ որ լուսնոտութեան այն ըմբռնումներ որ սերմի հոսման հետ կ'ընթանան՝ աւելի սպառում՝ մանաւանդ ապշութիւն կը պատճառեն՝ քան թէ միւս տեսակները : Մերձաւորութիւնն աւելի կը զայրացնէ լուսնոտներուն անտը . և այս պատճառին կ'ընծայէ Պ . Վան Սուրիթէն այս կարգի հիւանդաց սաստիկ ուժաթափութիւնը՝ եթէ ըմբռնումը յաճախ պատահի :

Պ . Վան Սուրիթէն լուսնոտ մը գիտէ՝ որ իւր առագաստի գիշերը բռնուեցաւ անտէն : Պ . Հօֆման խիստ ցոփակեաց կին մը կը ճանաչէր՝ որ ամեն անգամ երբ գործողութիւն կ'ընէր՝ կը լուսնոտէր : Ի դէպ է հոս նշանակել ինչ որ կրտէ Պ . Պրոհաու Յարազս ջրային անտից գրքին մէջ՝ թէ՝ ցանկական չափազանց գրգռումն ջիղերը կ'զգածուն՝ շատ անգամ մահ պատճառելու չափ : Կը յիշատակէ՝ կին մը որ ամեն մերձաւորութիւն ընելուն՝ երկար

Թալլացման մէջ կ'իյնար, և մարդ մը՝ որ առաջին մերձաւորութեան մեռաւ. ձգտման սաստկութիւնը զինք բոլորովին ընդարմացուցեր էր անմիջապէս:

Գարձեալ կը գտնեմ այն պատուական գրքին մէջ՝ որով Պ. Սոված ճոխացուց- բժշկութիւնը՝ սա եղական և դուցէ միակ դիտողութիւն թէ, մարդ մը գործողութիւն ըրած ժամանակ ձգտում կ'ու- նենար (և այս տեւեր է տասներկու տարի) ո- րով բոլոր մարմինը փայտ կը կտրէր և ինքզինք կը կորուսանէր: Ասոր նման բաւական բաներ գիտեմ: Պ. Հալէր նմանօրինակ շատ եղբւրութիւններ կը յի- շատակէ իւր Գիտելիք ի վերայ սկզբանց Պրոհաւի գրքին մէջ, բաց աստի ուրիշ դիտողներու գըր- ուածոց մէջ ալ ամեն տեղ կը գտնուին:

Վերը տեսնուեցաւ որ սերմնաթափութիւնը լուսնոտութիւն կը բերէ, այս բանը կարծուածէն աւելի կը պատահի. ուրեմն ի՞նչ կայ զարմանալու թէ սերմնաթափութիւնը լուսնոտներու վրայ ախ- տազարկը կը փութացնէ՝ ինչպէս տեսած եմ շատ անգամ. զարմանալի՞ է թէ այս մոլութիւնը յիշ- եալ հիւանդութիւնն անբուժելի ընէ:

Մարմնոյն ամբողջապէս փայտ կտրելը՝ զոր կը յիշատակէ Պ. Պրոհաւ, խիստ հագուածէս ակտու- նիւր՝ է. և մէկ անգամ միայն տեսայ զայս՝ երբ գրքիս վերջին տալագրութիւնն իրոյս ելաւ. բայց իւր ամենակատարեալ աստիճանով տեսայ: Հիւանդու- թիւնն սկսած էր վզին և ողնայարին փայտնալովը. հետզհետէ գրաւեց բոլոր անդամները. և տեսայ այս ողորմելի երիտասարդը իւր մահուընէն քիչ

ժամանակ առաջ՝ որ միայն կռնակին վրայ կրնար պռուկիլ անկողինն մէջ՝ ամենեւին չկրնալով ոչ ձեռք և ոչ ոտք երեքցունել. անշարժ բոլորովին այն աստիճան՝ որ կերակուրը բերնէն վար կը լեց- նէին: Քանի մը շարժ ապրեցաւ այս տխուր վի- ճակին մէջ և մեռաւ՝ կամ ճիշդ ըսելով մարեցաւ առանց իմանալու:

Անկէց վերջ ուրիշ օրինակ մը տեսայ՝ այս ամ- բողջական և մահաբեր փայտ կտրելուն՝ և որ կ'ար- ժէ յիշատակութեան: 1760 Վերտ, 10ին կանչեցին զիս դեղը՝ նայելու քառասնամեայ մարդ մը որ ժա- մանակին սաստիկ կայտառ և կորովի եղած էր, բայց շատ իգամոլութիւն և գինեխրութիւն ըրած՝ և ուժ փորձելու խաղեր գործադրած էր յաճախ: Իւր հիւանդութիւնը շատ ամիսներ առաջ սկսած էր՝ ծունկերուն վրայ տկարութիւն գալով՝ որով կը դող- դըլար քալելու ժամանակ՝ իբր թէ շատ խմած ըլ- լար. երբեմն կ'իյնար՝ մինչեւ իսկ հարթ գետնի վը- րայ պտըտած ատեն. դժուարաւ կենէր սանդու- ղին աստիճաններէն, և ալ չէր համարձակեր գրեթէ սենեկէն դուրս ելնել: Ձեռները սաստիկ կը դողա- յին, հաղիւ քանի մը բառ գրել կրնար՝ այն ալ գէշ, բայց ուղղագրութիւնը կանոնաւոր էր՝ թէ- սկէտ լեզուն՝ որ առաջ ալ արագաշարժ չէր՝ սկը- սած էր յամրանալ: Յիշողութիւնը տեղն էր, և մի- այն ասով կ'երեւէր թէ մոտաւոր կարողութիւնները տկարացեր էին՝ որ քիչ ուշադիր էր ճարտարակին. դէմքը փոխուած էր, տխորժակը տեղն էր, և լաւ կը քնանար՝ բայց քիչ մը դժուարութիւն կը քա- չէր անկողինն մէջ դառնալու:

Այնպէս կարծեցի թէ ախտին առաջին պատճառն էր չափազանց իգամոլութիւնն և գինեխորութիւն՝ և խորհեցայ որ ուժ փորձելու խաղերը զոր գործադրած էր՝ ջիղերը մասնաւորապէս վտանգէր էին։ Եղանակը նպատաւոր չէր դեղատուութեան. սակայն հարկ էր ախտին յառաջադիմութիւնն արգելելու աշխատիլ։ Խորհուրդ տուի որ բոլոր մորմինը ֆանէլայով չիւէ՝ և ինչ ինչ զօրացուցիչ դեղեր հրամայեցի. միտքս դրած էի անոնց քանակութիւնն աւելցնել՝ և ամառը գալուն պէս անոնց հետ միացնել նաեւ պաղ ջրով լուացումը։ Քանի մը շաբաթ վերջ ձեռքի դողդոջումները քիչ մը նուազած կ'երեւէին։ Ապրիլ ամսուն բժշկական խորհրդակցութիւն մ'ըրինք. սա որոշումը արդուեցաւ թէ հիւանդութիւնն քանի մ'ամիս նոր բուժած սենեկի մէջ գիր գրելէն յառաջ եկած էր. եղի ջրով բաղնիք հրամայեցինք, իւղերով չիւումն, քրտնեցուցիչ և ձգտումներ կատեցնող փոշիներ. բնաւ փոփոխութիւն մը չեղաւ։ Յունիս ամսոյն երկրորդ խորհրդակցութեամբ որոշուեցաւ որ երթայ Աօքի ջուրերը մշտնէ՝ ի վախ։ Ի դարձին աւելի փայտցում և դողդոջում ունէր։ Այն օրէն (1760 սեպտ.) մինչեւ 1764 յունվարին՝ երեք չորս անգամ հազիւ տեսայ։ 1765ին չգիտեմ որ ծանուցումէն սովբերով՝ Ֆրանգֆորդէն գեղեր բերել տուաւ՝ որք օգուտ մը չըրին։ Վերջին տարին՝ օտարական բժշկէ մը գեղեր առաւ՝ որք նոյնպէս քիչ յաջողութիւն ունեցան։ Հիւանդութիւնն առաջին օրէն՝ ծանր բայց ամենօրեայ յառաջադի-

մութիւն ըրած էր՝ և իւր մահուընէն շատ ամիսներ յառաջ՝ չէր կրնար այլ եւս ոտքի վրայ կանգնիլ։ Նոյնպէս անկարող էր ինքնիրեն երեքցնելու բազուկները կամ ձեռքերը։ Անգուցին թոթովութիւնն աւելցաւ՝ և ձայնն այն աստիճան մարեցաւ՝ որ խօսքերը հազիւ հազ կը լսուէին. գլխու ջիղերը թուճալով՝ շարունակ գլուխը կուրծքին վրայ կ'իյնար, մէջքի վրայ միշտ անհանգստութիւն կ'ըզգար, քունը և ախորժակը հետզհետէ նուաղեցան. կենաց վերջին ամիսները շատ դժուարաւ կը կընէր ո եւ իցէ բան մը։ Ծնունդի տօնէն սկսեալ շնչառութեան նեղութիւն եկաւ վրան, անկանոն տենդով մը. աչաց լոյսը զարմանալի կերպով մարեցաւ։ Երբ յունվար ամսոյն տեսայ զինքը՝ ամբողջ օրը և գիշերուան մէկ մասը կ'անցընէր թիկնաթոռի մը վրայ, դէպ ետեւ ծռած, սրունքները երկնցուցած աթոռի մը վրայ, ամեն վայրկեան գլուխը կուրծքին վրայ կ'իյնար, և մարդ մը ունէր քովը կանգնած՝ որուն պաշտօնն էր անդադար զայն մէկ կողմէ միւսը շրջել, անոր գլուխը վերցընել, կերակրել զայն, ծխախոտ տալ, քիթը սրել և ուշով մտիկ ընել բոլոր ըսածները։ Իւր կենաց վերջին օրերն ստիպուած էր արտասանել խօսքերուն գրերը մէկիկ մէկիկ՝ և քանի արտասանէր՝ գրի կ'առնէին՝ որ խօսքը հասկցուէր։ Տեսնելով որ ես չէի յուսադրեր զինքը՝ և ուրիշ դեպ չէի տար անոր՝ այլ միայն քանի մը ամոքարարներ՝ սրտի դոցուելուն և տենդին համար՝ ապրելու փափաքէն մղուած՝ գաղտնաբար հազորդ եց իւր մէկ բա-

բեկամին՝ որ գայ ինծի ըսէ՝ ապա՝ այն պատճառը՝ որ շարժառիթ կը կարծէր իւր բոլոր աղէտից՝ խոստովանելով՝ որ սերմնաթափութիւնն էր այն . թէ՛ սկսած էր այս գարշութիւնն շատ տարիներ առաջ . թէ՛ կրցածին չափ երկար ժամանակ շարունակած էր . և թէ՛ զգացեր էր՝ որ ամեն անգամ ընելուն՝ ախտերը կ'աւելնային : Քանի մ'օր յետոյ հաստատեց ինձ այս խոստովանութիւնը : Տարիական հաճոյից չափազանցութիւնը միայն թալկացուցիչ հիւանդութիւններ չարտադրեր , երբեմն ծանր հիւանդութիւններու կը տանի՝ և միշտ կը դպչի այն հիւանդութիւններուն որ ուրիշ պատճառէ առաջ եկած են . շատ դիւրաւ յառաջ կը բերէ ժանտաբարոյութիւն՝ որ ըստ իս ուրիշ բան չէ՝ այլ միայն բնաւորութեան մէջ զօրութեան պակասութիւն :

Ամեն ի՛նչ որ կըսէ Պ . Հօֆման այս նիւթիս վրայ՝ արժանի է հոս գրուելու : Յետ խօսելոյ այն վտանգներուն վրայ՝ որ տարվական հաճոյքէն կը պատահին վերաւորելոյ՝ մանրամասնաբար կը նշկարագրէ այն փորձանքները որ տենդէ բռնուող մարդոց գլխուն կուգան հետութեան գործողութենէն՝ և նախ կը դնէ Փապրիս տը Հիլտէնի մէկ դիտողութիւնը՝ այսինքն թէ՛ կողացաւութեամբ ախտացած մարդու մը՝ որ եօթներորդ օրը աղէկցած էր առատ քրտինքով մը , տաաներորդ օրը կնոջ մօտենալով՝ սաստիկ տենդ մը և դողդոջիւն մը եկաւ վրան՝ և մեռաւ երեքտասներորդ օրը :

Յետոյ յառաջ կը բերէ պատմութիւնն յիսնամեայ , յօղացաւոտ և իզամուլ ու գինեսէր մարդու

մը՝ որ թեթեւ կողացաւէ մ'աղատելէ քանի մ'օր վերջ մերձաւորութիւնը քած չըրած՝ դողդոջիւն մ'եկաւ բոլոր մարմնոյն , դիմաց վրայ սարսափելի կարմրութիւն մը , տենդ սկսաւ , և նախկին հիւանդութեան՝ որմէ աղէկցած էր՝ բոլոր ախտանիշերն նորէն երեւցան , բայց առաջինէն առաւել սոսկալի կերպով և մեծ վտանգի մէջ ինկաւ մարդը :

Դարձեալ կը խօսի մարդու մը վրայ՝ որու՝ ամեն անգամ տուփական ծայրայեղութիւններ ընելու ժամանակ՝ տենդ կ'ուգար վրան՝ որ շատ օրեր կը տեւէր : Կը վերջացնէ Պարթօլէնի մէկ դիտողութեամբ՝ որ տեսաւ թէ՛ նոր ամուսնացեալ մը իւր առաջաւորին հետեւեալ՝ օրը՝ մերձաւորութեան չափազանցութենէն ծանր տենդէ բռնուեցաւ , վրան սաստիկ տկարութիւն եկաւ , մարելիք , ստամոքսի տակնուվրայութիւն , չափազանց ծարաւ , ցնորք , քնհատութիւն և մեծ անձկութիւն . առողջացաւ հանգստութեամբ և քանի մը զօրացուցիչ դեղերով : Տխուր դիտողութիւններով համոզուած եմ՝ որ սերմնաթափերու վրայ՝ ծանր հիւանդութիւններ շատ վտանգաւոր կը դառնան . այս հիւանդութեանց ընթացքը սովորաբար անկանոն կ'ըլլայ , ախտանիշերն արտառոց , անոնց չըջանք անկարգ :

Բժիշկն անոնց խառնուածէն օգնութիւն չկրնար յուսալ , ամեն բան արհեստէն սպասելու պարտաւորած է . և որովհետեւ խառնուածը չկրնար յառաջ բերել կատարեալ յեղաշրջում մը՝ երբ շատ դժուարութեամբ հիւանդութիւնը յաղթուի՝ հիւան-

գը տեսակ մը նուազումի մէջ կը մնայ՝ քան թէ կ'ապաքինի՝ որով հարկ կ'ըլլայ անդադար լնամ տանիլ՝ որպէս զի սլարբերական հիւանդութեան մը չհանդիպի . և կը տեսնեմ որ Ծօնսէգան արդէն ծանուցա՝ էր այս վտանգը . « Շատ երիտասարդներ , կ'ըսէ , մինչեւ իսկ ամենէն կորովիներ , կանանց հետ չափազանց խառնակելով՝ նոյն իսկ մէկ գիշերուան մէջ կը զարնուին՝ կամ սաստիկ տենդէ՝ որ զիրենք կ'սպաննէ՝ կամ ուրիշ հիւանդութեանց մէջ կ'իյնան , որոցմէ դժուարաւ կը բուժին . քանզի երբ մարմինը չափազանց ցոփութեամբ տկարանայ՝ եթէ նոյն միջոցին ծանր հիւանդութիւն մը վրայ հասնի՝ ճար չըլլար : »

Պատանի մը որ հազիւ տասներկեց տարեկան էր՝ այն աստիճան կատաղութեամբ տուած էր ինքզինք սերմնաթափութեան՝ մինչ վերջապէս սերմի տեղ սկսած էր արիւն գալ , քիչ ատենէն անտանելի ցաւեր զգալ հոսումէն ետք՝ և բոլոր ծննդական անդամոց բորբոքում : Դիպումով գեղ գտնելով զիս՝ ինձ նայել տուին : Չափազանց կակղացուցիչ տածեր հրամայեցի , որք՝ յուսացած արդիւնքս տուին . բայց յետոյ իմացայ որ մեռեր է՝ ծաղիկ հանելէ քիչ ժամանակ վերջ . և չկասկածեցայ՝ որ այն վատ սովորութեամբ իր մարմինը տկարացնելով՝ մեծապէս նպաստած էր այս հիւանդութեան մահաբեր ըլլալուն : Ի՛նչ ազդարարութիւն երիտասարդաց :

Ո՛վ որ յաճախ առիթ կ'ունենայ դարմանելու տարփական հիւանդութիւններ՝ գիտէ որ ցոփութեամբ մաշած անձերու վրայ այս ակտեր շատ ան-

գամ մահաբեր կը դառնան : Ամենասոսկալի տեսարաններ դիտած եմ այս տեսակէն : Պ . Մօռկանի կ'ըսէ թէ տուփական յաճախ մտածութիւններ բաւական կ'ըլլան յառաջ բերելու ամորձիքի երակաց ուռեցք և ջրգողութիւն՝ որ շատ անգամ ծանր հիւանդութիւններ կը դառնան :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Մ Դ .

Գիշորքեան հետեւանքը կանանց վրայ .

Նախընթաց դիտողութիւնները գրեթէ բոլորն ալ էրիկ մարդոց կը վերաբերին : Այս նիւթին վրայ անկատար կերպով ճառած կ'ըլլայի՝ եթէ չազդարարէի էգ սեռին՝ թէ չարագործութեան նոյն ասպարիզին մէջ ընթանալով՝ նոյն վտանգաց ենթակայ կ'ըլլայ . թէ՛ շատ անգամ էգ սեռն ալ իւր վրայ հրաւիրած է վերը նկարագրած աղէտներս . և թէ այս անառակութեան անձնատուր կանայք աղիողորմ մահուամբ կը մեռնին ամեն օր : Բացի յայն ախտանիշերէ զորս նկարագրեցի՝ կանայք մասնաւորապէս ենթակայ կ'ըլլան արգանդի ամեն տեսակ ախտերուն , անբուժելի դեղնութեանց , ստամոքսի և կռնակի սոսկալի ցաւերու , քիթի անտանելի ցաւոց , նախտակ հոսման՝ որուն կծուութիւնը մշտապէս աղբիւր է սաստիկ ցաւերու , արգանդի վիրաց , բոլոր այն հիւանդութեանց՝ որ այս երկու ախտէն կը ծագին . նոյնպէս ենթակայ կ'ըլլան ծլիկի երկննալուն և որքինի , հարսնամոլութեան՝ որ անոնց ամօթխածութիւնն և խելքը միանգամայն առնելով կը հաւասարէ զանոնք ամենէն շուայտ առանց , մինչեւ որ յուսահատական մահ մը խլէ զանոնք վշտաց և վատանուն կենաց ձեռքէն :

Դէմք՝ հոգւոյ և մարմնոյ պատկերին այս ճշգրիտ հայելին՝ ամենէն առաջ կ'իմացնէ մեզ կազմական խանգարմունք : Գիրութիւնը և երեսի գոյնը՝ որոց միաբանութիւնը կը ներկայէ երիտասարդական այն կերպարանը՝ որ միայն կարող է գեղեցկութեան տեղ բռնել՝ առանց որոյ գեղեցկութիւնը միայն ցուրտ հիացման տալաւորութիւն կ'ազդէ , գիրութիւնը , կ'ըսեմ , և դիմաց գոյնը կ'անհետին ամենէն առաջ . նիհարութիւն , կապարի գոյն , մորթի խտութիւն անմիջապէս կը յաջորդեն անոնց . աչիւրը կը կորուսանեն իրենց փայլը , կը խաւարին և իրենց նուաղմամբ կը պատկերացնեն բոլոր մեքենային նուաղումը . շուրթերը կը կորուսանեն իրենց բուստի գոյնը , աղբաները՝ իրենց ձերմկութիւնը , և վերջապէս խիստ շատ անգամ տեսքը մեծապէս կը փոխի հասակին ամբողջական տձեւութեամբ : Ուկորներու կորացում կամ խանգարումն միայն մինչեւ երեք տարու տոց սեպհական հիւանդութիւն չէ՝ ինչպէս կը գրէ Մեծն Պըռհաւ : Կը տեսնուին սովորաբար երկու սեռէ երիտասարդներ՝ բայց մանաւանդ կիներ՝ որ մինչեւ իրենց 8 , 10 , 12 , 14 , մինչեւ իսկ 16 տարեկան հասակը բարեձև ըլլալով՝ կ'իյնան քիչ քիչ մարմնոյ վատթարութեան ախտին մէջ , ողնայարին ծռելով , և շատ անգամ խիստ գէշ վիճակի կը հասնին :

Պ . Հօֆման արդէն ըսած է՝ որ երիտասարդք՝ որք իրենց աճումը չկատարած՝ անձնատուր կ'ըլլան հեշտութեանց՝ փոխանակ աճելու՝ կը նուաղին ,

եւ դժուար չէ հասկնալ թէ՛ պատճառ մը՝ որ կրնայ արգելել աճումն՝ աւելի եւս կարօղ է անոր կարգը խանգարել և յառաջ բերել անոր ընթացքին մէջ այն անհաւասարութիւններ՝ որ կը նպաստեն վերոյիշեալ հիւանդութեանց ։

Ախտանիշ մը որ հասարակ է երկու սեռին՝ և զոր այս հատուածին մէջ կը դնեմ, զի կանանց վերայ աւելի կը տեսնուի՝ անտարբերութիւնն է՝ զոր կ'ազդէ այս պղծութիւն առ օրինաւոր հաճոյս ամուսնութեան՝ մինչեւ իսկ եթէ մարմնական փափաքը և զօրութիւնը մարած չ'ըլլան . անտարբերութիւն՝ որ ոչ միայն շատերու ամուրիութեան պատճառ կ'ըլլայ՝ այլ նաեւ անոնց կը հետամտի մինչեւ ամուսնական անկողնոյն մէջ ։ Կին մը կը խոստովանի, Տօքթէօն Պէքքըրի հաւաքածոյից մէջ, թէ այս գործողութիւնը այն աստիճան տիրապետած է իր զգայարանաց՝ որ կ'արհամարհէ օրինաւոր միջոցաւ իւր անգամը խրախուսելու կերպը ։ Երիտասարդ մը գիտեմ՝ որ ուսանելով այս աղտոտութիւնը իւր դաստիարակէն, նոյն զգուսնքն զգաց ամուսնութեան առաջին օրերը, և այս վիճակին անձկութիւնը՝ միանալով իւր գարշազործութենէն յառաջ եկած սպառման վրայ՝ ձգեց զինքը խորին մեղամաղձութեան մէջ՝ որ անցաւ ջրային և զօրացուցիչ դեղերու գործածութեամբ ։

Տակաւին աւելի հեռուն չգնացած՝ թող ներուի ինձ՝ հրաւիրել հայրեր մայրեր խորհիլ այս վերջին տեսակ հիւանդին դժբախտութեանց առիթին

վրայ . շատեր կան արդարեւ այս կարգէն (1) ։ Եթէ հնար է խաբուիլ այս աստիճան այնպիսի մարդոց ընտրութեան մէջ՝ որոնց կը յանձնուի մանկանց միտք և սիրտ կրթելու փափուկ գործը, ո՛րչափ ևս առաւել պէտք է վախնալ անոնցմէ՝ որք միայն մարմնաւոր ձիրքեր մշակելու պաշտօն ունենալով՝ նուազ ուշադրութեամբ կը քննուին իրենց վարուց բարուց վրայօք, և մանաւանդ սպասաւորներէ՝ զորս կը բռնեն յաճախ առանց նայելու թէ վարք բարք ունի՞ն մի (2) ։

(1) Թող մտիկ ընեն մեր նորասեր յիմար վարիչներ՝ որք սկսած են վերջին տարիներս ամուրի անփորձ պատանիներ կամ նորահաս երիտասարդներ ոչ քի դաստիարակ՝ այլ տնօրէն իսկ կարգել մանչ եւ աղջիկ տղոց վարժարաններու՝ այնպէս իմն կարծելով քի անոնց ուսման եւ արժանաւորութեան հաւասարող պարկեշտ, փորձեալ, ընտանեաց հայր տեսուչներ կը պակսին ազգին մէջ ։ Այդ կարգի պարոններուն տուած բարոյական եւ ուսումնական պտուղները տեսնուեցան շատ տեղ իպատիւ իրենց հիացողաց :

Դիտ . Թ .

(2) Ամեն անգամ երբ առիք կուգայ ինձ ճշմարտութիւնն ըսելու՝ չեմ կրնար լռել, իմ պակասութիւնս այս է . ըսեմ ուրեմն .

Օրմը տէր պապա մը կը զանգատէր ընդհանուր ժողովոյ մէջ քի վարժապետներ անհաւատութեան տարածուելուն պատճառ կ'ըլլան՝ դգպ-

Անթիւ տուններ զիտեմ որ խամրած են պարտիզականին ձեռք ում յանձնուած էր անոնց խնամքը :

Այս տեսակ մշակութեան մէջ՝ երկու սեռէ մշակներ կան : Ի՞նչ դարման ընելու է այս չարեաց՝ պիտի հարցուի ինձ : Պատասխանն իմ սահմանէս դուրս է . համառօտիւ պիտի տամ : Ամե-

րոցներու մէջ՝ քրիստոնեական դաս չտալով . այլ անդակութիւն . չէր քսեր որ՝ վարժապետներ՝ այլ գլխաւորաբար վարդապետներ , տէրտէրներ , ազգին բարոյական մանուան , բարուց ապականութեան պատճառ կ'ըլլան՝ անընտրողութեամբ դասատուութեան մէջ ընդունուելով : Այս վերջի ատեններս նորաճեւորքին մ'եղաւ ազգին՝ կարգ մը նորատի վարդապետներ վարժարանաց մէջ ուսուցիչ , տընօրէն ընդունելը . վարդապետի վանք , տէրտէրն յեկեղեցին՝ վարժապետն ի վարժարան ընդ հակողութեամբ . ջմոռմանք նա եւ խոստովանութիւն ընող քահանային վրայ հակողութիւնը : Մեր աշակերտութեան օրով Փրկչի հիւանդանոցը երգնկացի կարմրամորուս քահանայ մ'արգիլուած էր իբրեւ շնացո՞ղ՝ չգիտեմ՝ ի՞նչ . այս մարդը երկու հարիւրէն աւելի տոց խոստովանանք կ'ընէր ամեն տաղաւարին . ի՞նչ խոստովանանք . առաջին անգամ այն քահանայն ինձ տուաւ . հեշտական գործողութեան դասը խոստովանանքի միջոցին : Այն ատեն պատրիարք Լ. Գ. որք Դ. Կարողիկոսը՝ որ անգրութեամբ գոցեց փրկչի վարժարանը եւ դուրս քափեց բազմաթիւ պանդուխտ ուղիմ պատանիներ :

Նամեծ ուշադրութիւն նուիրել դաստիարակաց ընտրութեան՝ և հսկել անոր ու իր աշակերտին վրայ՝ այն արթնութեամբ՝ որ ուշադիր ու լուսամիտ հօր աչքէ չկրնար թաքուցանել ի՞նչ որ կը դառնայ իւր տանն ամենամթին խորշին մէջ , այն արթնութեամբ՝ որ շիւղ մը կը տեսնէ՝ մինչդեռ ուրիշներ անտես կ'ընեն դերանը . և այս միջոցն հնարաւոր է՝ եթէ միայն կամք ըլլայ :

Երբէք մինակ չթողուլ տղայք կասկածելի վարպետներու հետ , կտրել ամեն հաղորդակցութիւն սպասաւորաց հետ :

Դեռ շատ ժամանակ չկայ՝ որ մանկահասակ աղջիկ մը , տասն եւ ութ տարեկան՝ որ երբեմն խիստ առողջ էր՝ սոսկալի տկարութեան մէջ ինկաւ . իւր զօրութիւնը կը պակսէր օր օրի . մինչեւ իրիկուն թմրած կը մնար՝ գիշերն ալ քուն չունէր , ախորժակը դացեր էր , և բոլոր մարմնոյն վրայ ջրալից պալարներ սփռուած էին : Ինքզինք նայել տուաւ վարպետ վիրաբուծի մը՝ որ լաւ մը քննելով հասկցաւ թէ դաշտանի մէջ անկարգութիւն մը չկար , ուստի հասկցաւ թէ գիծութիւն կ'ընէ :

Առաջին հարցման տրուած պատասխանէն կասկածը քիչ քիչ փարատեցաւ , հիւանդին խոստովանութիւնը , երեւան հանեց ճշմարտութիւնը : Զգացուց աղջկան՝ այս դարձութեան վտանգները՝ որմէ հրաժարելով և քանի մը դեղեր առնելով քիչ օրէն ախտին յառաջադիմութիւնն կասեցաւ՝ որով աղջիկը վրայ ալ եկաւ :

Քաց ի գիշութենէ կամ ձեռաց պղծութենէ՝ ուրիշ պղծութիւն մ'ալ կայ՝ որ ծղիկային կրնանք անուանել:

Բնութիւնն իւր խաղերուն մէջ կ'զբօսնու երբեմն կանանց ոմանց կէս այրութիւն տալով, այսինքն սովորաբար խիստ պղտի անդամ մը՝ չափազանց մեծ կ'ըլլայ՝ և ասոր հետ խաղալը բան գործ ընելով կանայք՝ չարաչար կը վնասին: Պարծենալով գուցէ այս այրական նմանութեան վրայ՝ այս կէս—մարդոցմէ ոմանք կսկսին այրական պաշտօն ալ կատարել: Սակայն ասոր վտանգն ալ միւս զազրագործութեանց վտանգէն պակաս չէ: Բոլոր այս ճամբաները կ'առաջնորդեն սպառման, թալացման, ցաւոց, մահուան:

Այս վերջի կէտը անոր համար աւելի արժանի է ուշադրութեան՝ վասն զի մեն օրերն առաւել յաճախած է այն, և շատ դիւրին է գտնել բազում օֆէլաներ և Մետուլաներ՝ (1) որք այս խաղութիւններուն պէս՝ բնութեան պարզեւին կռթնած՝ կը կարծեն թէ իրաւունք ունին ծննդեան անիրաւ խտրութիւնները մէջ տեղէն բառնալու:

Տեսնուած են կիներ՝ որք ամենէն տուփոտ մարդոց չափ կաթոգին սիրեր են զաղջկունս, մինչև իսկ կատաղաբար նախանձեր են անոնց վրայ սէր ցուցնող էրիկ մարդոց դէմ:

Ժամ է այլ եւս վերջ տալու այս աղէկտուր

մանրամասնութեանց. ալ հոգնեցայ նկարագրելով մարդկութեան խայտառակութիւններն և թշուառութիւնները: Հոս չպիտի բարդեմ վրայէ վրայ ասկէ աւելի իրողութիւններ. մնացածն ալ իրենց բուն տեղին պիտի պահեմ. և կ'անցնիմ պատճառներուն քննութեան՝ սա ընդհանուր դիտողութիւնն ընելէ յետոյ՝ այսինքն թէ՛ այն երիտասարդք՝ որք բնականաբար տկար կազմ ունին՝ հաւասար մոլութեամբ աւելի կը վնասին՝ քան թէ զօրաւորները: Ոչ ոք կ'աղատի պատուհասէն. ամենքն ալ հաւասար խստութեամբ չեն պատժուիր: Մանաւանդ անոնք՝ որք վախ ունին մայրենի կամ հայրենի ժառանգական հիւանդութիւններէ՝ որք տրամադիր են յօդացաւի, քարախտի, թոքախտի, խոլի, հաղալու, շնչարդելութեան, արիւն թքնելու, գըլխացաւի, լուսնոտութեան և մէջքի կորացման, բոլոր այս անբախտները, կ'ըսեմ, լաւ պէտք է համոզուին՝ թէ իւրաքանչիւր գործողութիւն կը վրտանդէ իրենց կազմուածը, ապահովապէս կը փութացնէ այն ախտերը որոց տրամադիր են, անոնց ախտազարկը վտանգաւոր կ'ընէ՝ և կը նետէ զիրենք ի ծաղիկ հասակի՝ ամենածիւրեալ զառամութեան բոլոր հիւանդութիւններուն մէջ:

(1) Կոլիքորիկի մեծութեան կողմէ հռչակաւոր կանայք:

ՄԱՍՆ Բ.

Պ Ա Տ Ճ Ա Ռ Ք

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Ե.

Սերմնային հեղուկին կարեւորութիւնը

Ի՞նչպէս կ'ըլլայ՝ որ սերմի չափազանց պար-
պումը կ'արտադրէ այն աղէտները զորս նկարագրե-
ցի՝ այս է զոր պիտի քննեմ յառաջիկայս։ Այս
պատճառները կրնան վերածուիլ երկու կարգի․
նախ՝ հեղուկէն զրկումն․ երկրորդ՝ անոր արտաքս-
ման յարակից պարագայները։ Այս գրքիս մէջ ան-
պատեհ է քննել սերմը բաժնող գործարանաց ան-
դամադնական մանրամասնութիւնը, այս բաժան-
ման կերպին վրայ եղած այլ և այլ հաւանական
կարծիքները, քիչ շատ անոր զգայական յատկու-
թեանց վրայ եղած դիտողութիւնները՝ և այլն և
այլն։ Մեր նպատակն է միայն ցուցնել անոր օգ-
տակարութիւնը ամենէն հաշակաւոր բժշկաց վը-
կայութիւններովը, որոց մի քանին արդէն յիշա-
տակած եմ՝ և նշանակել՝ մարմնոյ վրայ անոր ու-
նեցած ազդեցութիւնը։ Հետեւեալ հատուածին
մէջ պիտի քննեմք այն արդիւնքը որ յառաջ կ'ու-

գայ սերմնային արտաքսումին յարակից պարա-
գայներէն։

Հիպոկրատ այնպէս կը կարծէ թէ՝ սերմը կը
բաժնուի բոլոր մարմինէն՝ բայց մանաւանդ գըլ-
խէն։ «Մարդկային սերմը կուգայ, կ'ըսէ, անոր
մարմնոյն բոլոր աւիշներէն. անոր ամենէն պատ-
ուական մասն է սա։ Ասոր այսպէս ըլլալուն ա-
պացոյցն է այն տկարութիւնը՝ որ կ'զգան մեր-
ձաւորութիւն ընողները՝ որչափ ալ սակաւ բան
կորսնցընեն այդ մասէն։ Երակներ, ջիղեր կան՝
որ մարմնոյն բոլոր մասերէն կ'ուգան կը միանան
ծննդական անդամներուն։ Երբ այս վերջիները
լեցուին և տաքնան, մարմաջում մը կիմանան՝ որ
բոլոր մարմնոյն մէջ ծաւալելով՝ հոն կը տանի ջեր-
մութեան և հեշտութեան տպաւորութիւն մը, ա-
ւիշներ տեսակ մը եւ և եւի կ'ստանան, որով ա-
մենէն պատուական և պալամային նիւթը կը
զատուի, և այս մասը անջատուելով մնացորդէն՝
ողնայարին ծուծովը կը քալէ ծննդական անդամ-
ներուն մէջ։»

Կալիէն կ'ընդունի այս գաղափարը։ «Այս ա-
«ւիշը, կ'ըսէ, միւս բոլոր աւիշներուն ամենանուրը
«մասն է, իր մասնաւոր երակներն և ջիղերն ունի
«որ զայն կառաջնորդեն բոլոր մարմնէն մինչեւ ա-
«մորձիքը։ Սերմի կորուստով, կ'ըսէ ուրիշ տեղ
«մը, մարդ կը կորուսանէ կինսական ոգին, ուստի
«գարմանալի չէ՝ որ յաճախ տեղի ունեցած մեր-
«ձաւորութիւնը կը ջլատէ զմարդ, վասն զի կը
«զրկէ զնա իւր ամենամաքուր նիւթէն։» Նոյն

հեղինակը մեզ աւանդեր է՝ իւր Պատմութիւնն փիլիսոփայութեան գործին մէջ, հին զանազան փիլիսոփայից կարծիքը՝ այս նիւթիս վրայ. թող ներուի ինձ յիշատակել զանոնք աստանօր:

Արիստոտէլ՝ որու բնագիտական աշխատասիրութիւններն իյարդի պիտի մնան՝ ցորչալի մարդիկ գնահատել զիտնան դիտողութեանց արժէքը՝ և առաջին անգամ անոնց ասպարէշ բանալու դժուարութիւնները՝ կը կոչէ զայն վերջին սննդեան տառապանք (որ կը նշանակէ՝ աւելի յստակ բացատրութեամբ՝ մեր սննդեան ամենէն աւելի կատարելագործեալ մասը), որ կարող է զինք արտադրողին նման մարմիններ արտադրելու: Պիւթագորաս կ'ըսէ թէ, սա ամենամարտաւարեան ծաղիկն է: Ալկմէօն, անոր աշակերտը, հռչակաւոր բնագէտ և բժիշկը, մին անոնցմէ՝ որք առաջին անգամ հասկըցան կենդանիներ անդամայօշելու կարեւորութիւնը, և կըռապաշտ փիլիսոփայներէն այն՝ որ ամենէն աւելի ստոյգ գաղափարներ ունեցած է հոգւոյ բնութեանը վրայ, Ալկմէօն, կըսեմ՝ կը համարէր զայն իբրեւ ռոյնէի մասն. և դեռ երկու երեք տարի առաջ մեծանուն բժիշկ մ'ընդունեց և ընդարձակեց այս դրութիւնը: Կ'որոշէ այն ճամբայները որոնցմէ ուղեղը քալելով կ'երթայ մինչեւ ամորձիքը, զորս կը համարի ջղային կ'ծիկներ և ոչ գեղձեր, և հեշտային սպառումներուն երեւոյթները ուղեղի վատնումին կ'ընծայէ:

Պլատոն կը համարէր այս հեղուկը՝ Հոստոն ողնայարի ծոռիկն. Դիմոկրիտոս՝ Հիպոկրատի և Կա-

լիէնի պէս կը խորհէր: Նպիկուրոս, այն մեծարոյ գիտնականը, որ ամեն մարդէ աւելի լաւ հասկցաւ թէ մարդիկ հեշտութեամբ միայն երջանիկ են, բայց որ՝ այնպիսի սահմաններու մէջ պարփակած է այս հեշտութիւններ՝ զորս Քրիստոնէական հաւատոյ դիւցազն անգամ չիրնար ուրանալ, Նպիկուրոս՝ որու վարդապետութիւնն այնչափ սոսկալի կերպով այլափոխեցաւ և աղարտեցաւ Ստոյկեանց ձեռքը՝ որոց միջոցաւ միայն զայն վարդապետութիւն ճանչցողները խարուեր են՝ և զնա անառակ մը համարեր են, կ'ըսէ Պ. Տրիֆէնէլօն, զգաստութեան տիպար մարդ մը՝ որու բարքը միշտ կանոնաւոր եղած է, կրնամ յաւելուլ նաեւ, որու սկզբունքները ամենէն աւելի անաշտ դատաւորն են իւր արդի սուտ հետեւողաց՝ որք անոր միայն անունը գիտնալով անարժանաբար կառնուն զայն իրենց բերանը, անոր անարդած դրութիւններն արդարացնելու համար՝ և որուն յիշատակը պարտաւոր են ճշմարտապէս գիտնականներ պահել անպատուութենէ, եթէ երբէք վատեր կարող են աղարտել զոք, Նպիկուր, կ'ըսեմ, կը նկատէր սերմն իբրեւ Մասն հոգոյ եւ մարմնոյ՝ և կը հիմնէր այս սկզբան վրայ այն վարդապետութիւնները զորս կ'աւանդէր անոր պահպանութեան համար:

Թէպէտ վերոյգրեալ կարծիքներուն շատերը ինչ ինչ կէտի վրայ կը տարբերին, սակայն ամենքն ալ կ'ապացուցանեն թէ ի՛նչ ատոիճան պատուական բան համարուած էր ամենէն այս բանը:

Նոյգիր եղած է թէ՛ արդեօք սա ուրիշ աւել-

ներու կամ հիւթերու կը նմանի՞։ Սա ճիշդ այն հեղուկն է որ, կենդանական ոգի անուշով կը պտըտի բոլոր ջիւղերուն մէջ, կը գործակցի կենդանական մեքենային անկարեւոր ամեն պաշտօններուն և որու վատթարացումը յառաջ կը բերէ այնքան յաճախ և այնքան այլանդակ աղէտներ։

Այս հարցմանց դրապէս պատասխանելու համար՝ հարկ է կատարելապէս գիտնալ երկու հիւթերուն բնութիւնը։ Մենք դեռ շատ հեռի ենք գիտութեան այս աստիճանէն և մեր բոլոր գիտցածը հանճարեղ և հաւանական ենթադրութիւններ են։

«Դիւրին է հասկնալ, կըսէ Հօֆման, թէ ինչ-
« պէս սերտիւ կապուած են ուղեղն և ամորֆիք,
« որովհետեւ այս երկու գործարաններ կը զատեն
« արեան ամենանուրբ և ամենընտիր աւիշը, որու
« պաշտօնն է գորութիւն և շարժում տալ մարմնոյ
« մասանց և մինչեւ իսկ հոգւոյ պիտոյից ծառա-
« յել։ Ահա ասոր համար անհնարին է՝ խիստ ա-
« ռատօրէն վատնել այս հեղուկը՝ առանց ջնջե-
« լու հոգւոյ և մարմնոյ գորութիւնները։ «Սերմա-
« յին հեղուկը», կըսէ նա ուրիշ տեղ մը, « կը բաշ-
« խուի՝ ուղեղի միջոցաւ զատուած կենդանական
« ոգիներուն պէս, մարմնոյ բոլոր ջիւղերուն մէջ.
« կերելի թէ անոնց հետ համաբնեայ է, ահա ասոր
« համար է որ քանի շատ վատնուի՝ այնքան քիչ ոգի
« կը զատուի»։ Մէկ խօսքով, այս վկայութիւննե-
« րէն և ուրիշ շատերէն զորս անօգուտ է յիշա-
« տակել, կերելի որ սա վերջին աստիճան կարեւոր

հեղուկ մ'է՝ զոր կրնամք անուանել կենդանական հեղուկներուն իսկիւն Իոյը, կամ գուցէ աւելի ճշգրութեամբ հասկնալով մասն՝ որու վատնումը կը թողու միւս հիւթերը տկարութեան և վատթարութեան մէջ։

Պիտի ըսուի մեզ թէ՝ ինչ աստիճան եւս կարեւոր ըլլայ այս հիւթը՝ քանի որ անգամ մը իւր ամբարներուն մէջ իջած է՝ ալ ի՞նչ օգուտ կունենայ մարմնոյ համար։ Մարդ դիւրաւ կը հաւանի որ չափազանց արտաքսում երակաց մէջ չըջան ընող հիւթերու՝ որոնք այս գործողութեամբ (այսինքն չըջան ընելով) աննդեան կընպաստեն, օրինակի համար արիւնը, շիճը, մաղապը, և այլն՝ կրնայ տկարացնել՝ բայց դժուար կը հասկնայ՝ թէ ի՞նչ պէս հիւթ մը որ այլեւս չըջան չ'ընեն, որ մեկուսացած է՝ կրնայ այս ազդեցութիւնն ունենալ։ Նախ կը պատասխանեմ՝ թէ ակներեւ և բազմաանգամ օրինակներէ համոզուելով՝ այսպիսի առարկութիւն պէտք չէր ընել մեզ։ Սահմանափակելով օրինակս կ'ըսեմ. մարդ չ'կայ որ չգիտնայ՝ թէ կաթնառութիւն մը՝ որչափ կարճատեւ և անշնչան ըլլայ՝ այն աստիճան տկարութիւն կը պատճառէ՝ որու ազդեցութիւնը կը տեւէ տկար ստնտուի մը բոլոր կենաց մէջ՝ և ամենէն կորովի ստնտուններն իսկ պայմանեալ ժամանակէ մը վերջ այլ եւս չեն դիմանար։ Ասոր պատճառը զգալի է. երբ ոք յաճախ պարպէ որ եւ իցէ հեղուկի մը շտեմարանը, կ'ստիպէ հիւթերը՝ կազմակերպ օրինաց անհրաժեշտ հետեւութեամբ՝ դէպի հոն վազելու աւելի առա-

տօրէն , որովայն պարպումը՝ կը չափազանցի , միւս պարպումներն անկէ կը փնտրին , մանաւանդ սընընդագործութիւնը՝ որ տեսակ մը անջատում է՝ և կենդանին կը նուազի ու կը տկարանայ :

Բաց աստի սերմի համար ուրիշ պատասխան մը կայ , որ կաթի համար տեղի չունենար : Կաթը պարզապէս սնուցիչ հեղուկ մ'է՝ որու չափազանց անջատումը կը փնտսէ՝ չափազանց նուազեցնելով հիւթերու քանակութիւնը . սերմը գործող հեղուկ մ'է՝ որու ներկայութիւնը կարեւոր ներգործութիւն կարտադրէ գգայարանաց դիւրաշարժութեան վըրայ՝ որ կը դադրի եթէ պարպուի այն . հեղուկ մը՝ որ վերոյիշեալ տեսակէտով կը փնտսէ կրկնակի , երբ շատ արտաքսուի : Բացատրեմ միտքս : Կան աւիշներ՝ ինչպէս են քրտինք և մարմնոյ արտաշնչութիւն՝ որք կը հեռանան մարմինէն այն միջոցին՝ երբ կը գատուին միւս աւիշներէն՝ և կ'արտաքսուին շրջանի նրբերակներէն : Ուրիշներ կան՝ ինչպէս է մէզը որ , այս բաժանումէն և արտաքսումէն յետոյ վար կը դրուին ժամանակ մը այս բանին յատկացած շտեմարաններու մէջ՝ և որոնցմէ այն ատեն միայն դուրս կելնեն՝ երբ բաւական շտցած են՝ ներգործելու համար այս շտեմարաններուն վրայ գրգռութիւն մը որ զանոնք մեքենաբար կ'ստիպէ պարպուելու : Երրորդ տեսակի հիւթեր կան՝ որք երկրորդներուն նման կը գատուին և վար կը դրուին շտեմարաններու մէջ , ոչ թէ գէթ բոլորովին պարպուելու նպատակով , այլ այս շտեմարաններուն մէջ ստանալու համար կատարե-

լագործութիւն մը՝ որ կարող կ'ընէ զանոնք նոր պաշտօններ կատարելու՝ երբ վերստին դառնան հիւթերու շեղձակուտին մէջ . այս կարգէն է՝ ուրիշ շատերէ զատ՝ նաեւ ծննդական հեղուկը՝ Զատուելով՝ ամորձիքներու մէջ գալով , կանցնի անտի , բաւական երկար անցքով մը , սերմնային փամփըշտիկներուն մէջ և շարունակ վերստին կը ծծուի և հետզհետէ կը հաղորդուի հիւթերու շեղձակուտին :

Սա այնպիսի ճշմարտութիւն մ'է՝ ում չեն պակսիր ապացոյցներ . մէկ հատ մը միայն կը բաւէ : Առողջ մարդու մը վրայ՝ այս հեղուկը շարունակ կը բաժնուի կերթայ ամորձիքներուն մէջ , կը մտնէ այս շտեմարաններուն մէջ՝ որոց տարածութիւնը հազիւ թէ մէկ օրուան զատուածը կրնայ պարունակել . սակայն գլխատ մարդիկ կան՝ որ տարիներով զայն չեն պարպեր : Ուրեմն ի՞նչ կ'ըլլայ այն՝ եթէ շարունակ չվերադառնար արեան շրջանի երակներուն մէջ՝ վերադարձ մը որ չափազանց կը դիւրանայ ձեւով և չնչքով այն բոլոր գործարաններուն՝ որք կը ծառայեն այս հիւթին գատուցման , առաջնորդութեան , պահպանութեան համար : Ասոր վրայ սեւերակներն աւելի բազմութիւ են քան թէ կարմրերակներ՝ այնչափ շատ՝ որ ուրիշ տեղ չեն գտնուիր այս համեմատութեամբ : Ասոր համար հաւանական է՝ որ այս վերստին ծծումը շատ զանազան ձեւով կ'ըլլայ , այսինքն սերմնային փամփըշտիկներուն , ամորձիքներուն , վերնամորձիքներուն մէջ , որք ամորձիքներուն կալոյղ տեսակ մը նախնական շտեմարան են , և այն խողովակին

մէջ՝ որ սերմը կը տանի ամորձիքի ճամբով սերմնային փամփշտիկին մէջ :

Կայիէն հասկըցած էր որ հիւթերը կը հարըստանան արգիլուած սերմով, թէպէտեւ չէր գիտեր անոր մեքենական գործողութիւնը : Ամեն ինչ չի եւ անով, կ'ըսէ այն մարդոց ներքը՝ որք չեն հաղորդակցիր կանանց հետ . իսկ չգտնուիր անոնց ներքը՝ որք շարունակ կը յատնակին կանանց հետ : Յետոյ մեծ ճիգ կը թափէ գտնելու համար՝ թէ ի՞նչպէս այս հիւթին մէկ պզտի քանակութիւնը այնչափ զօրութիւն կրնայ տալ մարմնոյն . վերջապէս կը վճռէ թէ յիշատ ընտիր գօրութիւն մ'ունի, եւ այսպիս կըրնայ մեծ արագութեամբ ոյժ հաղորդել մարմնոյ ամեն մասանց : Ապա կ'ապացուցանէ շատ օրինակներով թէ՛ պզտիկ պատճառ մը յաճախ կ'արտադրէ մեծ արդիւնք՝ եւ կ'եզրակացնէ . զարմանալի՞ եւ ոտքնմ որ ամորձիք կը մատակարարեն հեղուկ մը որ կարող է նոր աշխոյժ ափոնէր բոլոր մարմնոյն վրայ . ասով ուղեղն առնի շահ կ'արտադրէ զգացողութիւններ եւ շարժումներ, եւ սիրտը կոտայ կարմիրակներուն թափանցող կորով : Պիտի աւարտեմ այս հատուածը յառաջ բերելով դարուս ամենէն հռչակաւոր մէկ մարդուն կարծիքը սերման վրայ : Սերմը կը պահուի սերմնային փամփշտիկներուն մէջ՝ մինչեւ որ մարդը « զայն գործածէ , կամ մինչեւ որ երազափորձեր « զայն դուրս տան : Այս բոլոր միջոցին , հոն՝ ներսը « սը գտնուած քանակութիւնը կը գրգռէ զկենսական տուփական գործողութիւն ընելու , բայց « այս սերմի ամենէն մեծ քանակութիւնը , թըու-

« չունը , հոտաւէտը՝ այն՝ որ ամենէն աւելի դուրս « բաւոր է՝ վերստին կը ծծուի արեան մէջ , եւ « կ'արտադրէ հոն՝ ներս մտնելով , ամենազարմա- « նալի փոփոխութիւններ՝ այսինքն՝ մորուք , մազ , « եղջիւր . կը փոխէ ձայնը եւ բարքը , վասն զի « հասակը չ'արտադրեր կենդանեաց մէջ այս փո- « փոխութիւնները , այլ սերմն է՝ որ յառաջ կը « բերէ այս բաները՝ որք չեն տեսնուիր ներքին- « եաց վրայ : »

Թէ ի՞նչ կերպով սերմն յառաջ կը բերէ այս արդիւնքները , այս այն տեսակ խնդիրներէն է՝ որոց լուծումը տակաւին հասունցած չէ : Ինչ որ կըրնանք ըսել շատ հաւանականութեամբ , այս է՝ որ այս հեղուկը գրգռիչ է , որ կը խտրուեցնէ իւր դըպած մասերը . իւր բարկ հոտը եւ յայտնի գրգռութիւնը զոր կը ներգործէ ծննդական գործարանաց վրայ , տարակոյս չեն թողուր այս մասին՝ եւ դիւրին է հասկնալ թէ այս կծու մասնիկներն շարունակ ծծուելով եւ վերստին խառնուելով հիւթերուն հետ՝ կը խթեն թեթեւ կերպով՝ բայց անընդմիջաբար՝ նրբանցքները՝ որք այս միջոցով աւելի ուժգին կը բացուին կը գոցուին : Անոնց ներգործութիւնն աւելի ազդու կ'ըլլայ հեղուկներու վրայ , արեան շրջանը աւելի արագ կ'ըլլայ անով , սննդառութիւնը աւելի ճշգրիտ , ուրիշ բոլոր պաշտօններն աւելի կատարեալ կերպով կը կատարուին : Երբ այս միջոցները կը պակսին՝ շատ պաշտօններ չեն կատարուիր . այսպէս՝ ներքինեաց վրայ մարմնական ամեն պաշտօն կ'իսկատար է : Աստ

բաւական ընական հարց մը կը ներկայանայ . այն է թէ , ինչո՞ւ համար ներքինիներ նոյն աղէտներ չեն զգար՝ որոց ենթակայ կ'ըլլան տուրական ծայրայեղութեան չարագանցութիւններով սպառած մարդիկ : Այս հարցման հետեւեալ հատուածէն վերջ կրնամք պատասխանել տեղն ի տեղ :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Ծ Զ .

Սերմին արտահանումին յարակից պարագայներու քննութիւն

Շատ արտահանութիւններ կան՝ որք տեղի կունենան մարմնէն՝ առանց գրեթէ զգացուելու . սերմէն զատ ուրիշ բոլորն ալ կատարեալ առողջ վիճակով կը կատարուին այն աստիճան դիւրութեամբ՝ որ ընաւ ազդեցութիւն չեն ունենար մարմնական մեքենային մնացած մասին վրայ : Միայն սերմին արտահանութիւնն այսպէս չըլլար : Հարկ է որ բոլոր մարմնական մասերը ոտք ելնեն , ցնցուին , բոլոր հիւթերուն արագութիւնն սաստկանայ՝ զայն տեղէն խախտելու և դուրս տալու համար : Միթէ յանդգնութիւն կ'ըլլայ ըսել՝ թէ սերմին արտահանութեանն ատեն բոլոր մարմնական մեքենային այս օժանդակութիւնն զգալի ապացոյց մ'է այն ազդեցութեան՝ զոր նա ունի ամբողջ մարմնոյն վրայ :

Նախընթաց մասին մէջ յիշատակած դիտողութիւններէս և իմ իսկ անձնապէս յայտնածներէս տեսնուեցաւ՝ որ սերմին արտահանութիւնը յարակից է յայտնի ջղաձգութիւններու , տեսակ մը լուսնոտութեան . և նոյն դիտողութիւններէն ականբեւ տեսնուեցաւ թէ ի՞նչ աստիճան ազդեցութիւն

ունին այս բուռն շարժումներ այն թշուառին վրայ որ անոնց ենթակայ է : Շատ բժիշկներ նշմարելով այն արագ տկարութիւնը , որ կը յաջորդէ գործողութեանն՝ իրաւամբ կարծեցին թէ՝ միայն սերման կորուստը չէ տկարացնողը , այլ անհերքելի կերպով ստոյգ է՝ որ անտի յառաջ եկած կարկամութիւնն ալ կը տկարացնէ . այս բանը յայտնի կ'երեւի ջղային ցնցման հետ խառն հիւանդութեամբ ախտացողներու վրայ . լուսնոտութեան ախտազարկին յաջորդող կարկամութիւնը երբեմն վերջին աստիճան կը հասնի :

Սրտի սաստիկ բարախումները որ մերձաւորութեան ատեն տեղի կունենան , նոյնպէս ջղային ախտանիշեր են :

Այս նշանները գրաւած են սոյն նիւթին վրայ գրող բոլոր երեւելի հեղինակաց ուշադրութիւնը :

Երբ ջիւղերու մէջ ցնցում տեղի ունենայ՝ բոլոր ջղային դրութիւնը կը պրկի՝ կամ աւելի ճիշդ բացատրութեամբ՝ արտաքոյ կարգի գործունէութեան մէջ կը մտնէ՝ որու բնական հետեւութիւնն է տարապայման թուլութիւն մը : Որ եւ իցէ գործարան որ չափէն աւելի կը լարուի՝ չափէն աւելի ալ կ'լինայ՝ որով անոր հետ վերաբերութիւն ունեցող պաշտօնները պակաս կը կատարուին . և որովհետեւ ջիւղերը ամեն մարմնական պաշտօններու վրայ կ'ազդեն՝ այս վերջիններէն և ոչ մին կրնայ խանգարումէ ազատ մնալ՝ երբ առջինները տկարանան : Զղային դրութեան տկարանալուն մէկ գլխաւոր պատճառն ալ տուփական գործողութեան

ժամանակ արեան՝ ուղեղի մէջ յորդիլն է՝ յորդում մը որ լաւ ապացուցուած է , և որ շատ անգամ կաթուած բերած է : Դիտողներու դրուածոց մէջ սոր շատ օրինակներ կան : Հօֆման կը պատմէ թէ զինուոր մը կատաղաբար անձնատուր ըլլալով այս գործողութեան՝ նոյն իսկ մերձաւորութեան պահուն կաթուածահար ինկաւ . ուղեղը բացին և տեսան որ արեամբ լի էր : Արեան այս յորդութեան պատճառաւ է որ այս հաճոյից ծայրայեղութիւնը խեւութիւն կը բերէ : Արեան այս առատութիւնը կը պրկէ ջիւղերը որք նուազ կը տուկան տալաւորութեանց՝ և այս պատճառաւ իսկ կը տկարանան :

Երբ ոք խորհի այս կրկին պատճառաց արդիւնքին վրայ՝ այսինքն սերմի արտահանութեան և ջղային ցնցմանց՝ դիւրաւ կը հասկընայ այն խանգարմունք որք անտի յառաջ կուգան կազմական ներդաշնակութեան վրայ : Ասոնք երեք կարգի կրնան վերածիլ — մարսողութեան տկարութիւն , ուղեղի և ջղային մասանց տկարութիւն , մորթի արտաշնչութեան խանգարում : Պիտի բացատրեմ խտորեւ թէ չկայ պարբերական հիւանդութիւն մը՝ որ այս երբակի պատճառաց չ'ընծայուի :

«Հետական տարապայման հաճոյից արտադրած թուլութիւնը կը խանգարէ բոլոր գործարանաց պաշտօնները»՝ կըսէ մին ի հեղինակաց՝ որք ամենէն աւելի հմուտութեամբ գրած են ժուժկալութեան վրայ . մարսողութիւնը , հալումը , արտաշնչութիւնը , միւս արտահանումները այլ եւս չեն կա-

տարուիր պէտք եղածին պէս . աստի կը հետեւի զգալի նուազում ուժոյ , յիշողութեան և մինչեւ իսկ իմացողութեան . աչաց մթադնում , ջղային ամեն տեսակ ախտեր , ամեն կերպ յօդացաւութիւններ , կռնակի ոսկրին չափազանց տկարութիւն , հալ ու մաշ , ծննդական անդամոց տկարութիւն , արիւնախառն մէզ , ախորժակի կորուստ , գլխացաւ , և ուրիշ բազմաթիւ հիւանդութիւնք զորս անօգուտ է մանրամասնաբար աստ թուել . միով բանիւ՝ չկայ բան մը որ այնչափ կարճէ կեանքը որպէս ցոխակեցութիւն :

1. Ստամոքսը ամեն մասէն առաջ կը վտանգի տկարացուցիչ արատճառներով , վասնզի ամենէն աւելի ասոր պաշտօնները կարօտութիւն ունին գործարանական կատարելութեան : Մարմնոց մնացեալ գործարաններուն մեծ մասը աւելի կրաւորական են քան ներգործական : Իսկ ստամոքսը գրեթէ բոլորովին գործօն է . ասոր համար իւր ուժը պակսելուն պէս՝ իր պաշտօններն ալ կը խանգարին : Ամեն ինչ որ բերնէն ներս կը մտնէ՝ այս ընդերաց վրայ կը ներգործէ՝ և պատճառ կ'ըլլայ անոր (ստամոքսի) հիւանդութեանց յաճախութեան , տարօրինակութեան և յաճախութեան :

Սա մարմնոց այն մասերէն մին է՝ որք բազմաթիւ ջիղերու կապուած են՝ և որուն մէջ՝ այս պատճառաւ աւելի շատ կենդանական ոգի կը մտնէ : Ուստի այն պատճառը՝ որ միոյն գործողութիւնը կը տկարացնէ և կը նուազեցնէ՝ կամ կեղծէ միւսին յատկութիւնը՝ բնականաբար ամենէն աւելի

այս ընդերաց (ստամոքսին) ուժը կը տկարացնէ . և այս իսկ տեղի կ'ունենայ տափական ծայրայեղութեանց մէջ : Ասոր պաշտօնին կարեւորութիւնը այնպէս կը պահանջէ՝ որ երբ ինքն անկատար կը մնայ՝ միւս ամենքն ալ ասով կը վնասին :

Երբ մարսողութիւնը անկատար ըլլայ՝ հիւթերը հում կը մնան՝ որով իրենց սահմանեալ պաշտօնին անյարմար կ'ըլլան : Բայց ամենէն աւելի արգելք կ'ըլլան տածման՝ որմէ կախում ունի մարմնոց զօրութեան կազդուրումը : Ստամոքսի ընդհանրական ազդեցութեանը համոզուելու համար՝ բաւական է դիտել դժուարամարսութիւն ունեցող մէկուն վիճակը . քանի մը վայրկեանէն ուժաթափ կ'ըլլայ , ընդհանուր անձրկում մը տկարութիւնն աւելի անտանելի կ'ընէ . զգայարանաց գործարանները կը ըթանան , հոգին իսկ անկատար կերպով ի գործ կը դնէ իւր կարօղութիւնը , յիշողութիւնը , մանաւանդ երեւակացութիւնը՝ կարծես մեռած են . չկայ բան մը , մէկ խօսքով , որ աւելի նմանեցնէ խելացի մը՝ տխմարին՝ որպէս տաժանելի մարսողութիւնք :

2. Զղային մասանց տկարութիւնը՝ որ տրամագիր կ'ընէ ամեն տեսակ ընդարմացման և ջղածգական վտանգներու՝ յառաջ կուգայ՝ ինչպէս ըսած եմ արդէն , նախ սերմի արտաքսման ընկերացող ցնցումներէն , երկրորդ՝ դժուարամարսութենէ , երբ մարսողութիւնը իւր պաշտօնը չկատարէ՝ ջիղերը կը վտանգին՝ այնչափ աւելի՝ որչափ այն հեղուկը՝ որ անոնց մէջ կը թափանցէ՝ հալման արտադրած

ամենէն վերջին գործն ըլլալով՝ նաեւ անոր ամենափառաբերեալ ենթադրութեամբն է : Արդ՝ երբ սա ապականի՝ այս հեղուկը ամեն կենդանական հեղուկէն աւելի անոր ազդեցութիւնը կը կրէ՝ և ասոր վրայ ամենէն աւելի կը ներգործեն հում հիւթերու փնտնները : Վերջապէս, այս տկարութեան մէկ գլխաւոր պատճառն ալ այն է՝ որ այս պարպուածը (սերմը) կենդանական ոգիներուն հետ նմանութիւն ունի՝ և բուն ասոր համար ոչ ոք կրնայ զայն պարպել առանց ջղային մասերուն զօրութիւնը նուազեցնելու՝ որոյ բոլոր ուժը այս կենդանական ոգիներուն կը վերադրեմ ես՝ հակառակ քանի մը մեծ մարդոց համեատ կասկածներուն՝ որք բնական գիտութեան մէջ այն բանին կը հաւատան՝ որու ճշմարտութիւնը իրենց զգայարանաց տակ կիցնայ, և հակառակ քանի մը երկրորդական կամ յամառ բնախօսներու առարկութեանց : Դարձեալ բացի այն փնտնէն՝ որ այս արտահանութենէն կը հետեւի՝ կենդանական ոգիներու պակասութեան պատճառաւ, սա կը փնտնէ անոր համար իսկ՝ որ կը զրկէ նուրբ անցքերն այն թեթեւ խտրողութեն զոր յառաջ կը բերէ ծծուած սերմը, և որ այնչափ կարեւոր է սնունդին հարման : Հետեւաբար կը փնտնէ երկու տեսակէտով. նախ՝ զուրս հանելով կենդանական ոգիներէն մաս մը՝ կամ առ նուազն պատուական հիւթ մը, և երկրորդ՝ արդիւնելով հալումը՝ առանց որոյ այս ոգիները անկատար կերպով կեփին կը պատրաստուին : Ստամոքսի և ջրղային հիւանդութեանց մէջ յոռի շրջան մը կայ,

այնպէս որ մէկը միւսին պատճառ՝ կամ սաստկացողիչ է : Երբ ամենօրեայ դիտողութիւններ չապացուցանէին զայս՝ ստամոքսի անդամազննական դիտողութիւնը բաւական էր համոզելու զմեզ յայն : Ստամոքսին յանդող ջրղերուն բազմութիւնը անոր պաշտօնին կարեւորութիւնը կը յայտնէ բացորոշ :

Յ. Վերջապէս արտաշնչութիւնը պէտք եղածին պէս չըլլար՝ որով բազում ակտեր կը ծնին, զի այս պարպումն ամենէն առատն է :

Ընթերցողք դիւրաւ կը հասկընան որ ամեն տեսակ հիւանդութիւնը կրնան ծնիլ այս երրակի պատճառներէն : Սակայն մարդ գուցէ դժուար կը հասկընայ՝ կամ բնաւ չհասկընար թէ հոգեկան կարողութիւնք ինչո՞ւ այն աստիճան սաստիկ կը տկարանան :

Այս խնդրոյս լուծումը կախում ունի միւս խնդրոյն լուծումէն՝ որ անլուծելի է ինձ համար, այն է գիտել թէ՛ ինչ ազդեցութիւն ունին իրարու վրայ երկու էութիւնները. այժմ մենք երեւոյթները միայն կրնամք դիտել : Մենք չենք գիտեր՝ ոչ մտաց՝ ոչ մարմնոյ բնութիւնը. սակայն գիտեմք որ մարդուն այս երկու մասերը սերտիւ կապուած են իրարու հետ, թէ՛ միոյն զգացած յեղաշրջումները միւսին վրայ ալ կազդեն. արեան առաւել կամ նուազ արագ շրջանը, անոր առաւել կամ նուազ թանձրութիւնը, քանի մը տրամ աւելի կամ նուազ կերակուր, այս ինչ կերակուրէն՝ քան թէ միւսէն կերուած նոյն քանակութիւնը, գաւաթ մը

խահուէն՝ փոխանակ քիչ մը գինիի, քիչ շատ երկար կամ խաղաղ քուն, առաւել կամ նուազ առատ կըկղանք, խիստ շատ կամ խիստ քիչ արտաշնչութիւն՝ բոլորովին վեր ի վայր կ'ընեն մեր դիտողութիւնը և դատողութիւնը առարկայից վրայ մէկ ժամէն ի միւս՝ կենդանական մեքենային յեղաշրջումները մեզ տարբեր մտածում կը ներշնչեն, և ուզածնուն պէս մեզ նոր սկզբունքներ կը սահմանեն՝ մոլութեան և առաքինութեան մասին (1) :

Գիտողութիւնը նոյնպէս կուտուցանէ մեզ թէ հիւանդութիւններուն մէջ՝ ամենէն աւելի ջղայինները կ'ազդեն հոգւոյ վրայ. լուսնոտները՝ որք քանի մը տարիէն ապուշ կը դառնան՝ ընդհանրապէս ասոր մէկ տխուր փորձը կ'ընծայեն մեզ՝ որով կուսանիմք միանգամայն թէ՝ հեշտական գործողութիւնը՝ որ ինչպէս վերն ըսինք, չարունակ լուսնոտական ցնցում կարտադրէ՝ զարմանալի չէ՝ որ պայմանեալ ժամանակէ մը յետոյ ուղեղի, հետեւաբար մտաւոր կարողութեանց տկարութիւն

(1) Ամենախորին գիտութեան եւ հանձարոյ խորհրդածութիւն՝ այնչափ խորին՝ որ Թիւսո գանոնք արտայայտած ժամանակ հանդիսատես չէր այն մեծ սկզբանց որ իրական փիլիսոփայութիւնն, Գիւլիլիլի, մեծն Տարվիկի գիտերով ձօնացեալ՝ եւ Պլախեթի անեղ հանձարայն կնիքն ընդունած՝ ի հրապարակ չէր հանած տակաւին այն ճշմարտութիւնք՝ զորս տեսներու եւ զգայու համար միայն յամառ տգետներ կոյր եւ անզգայ մնացած են : Ծ. Թ. :

բերէ : Ուղեղի և ջղային մասանց տկարութեան ետեւէն կուգայ զգայարանաց տկարութիւնը, և այս բնական է : Սանկտորիոս, Հոֆման և ուրիշներ ջանացեր են բացատրել թէ ինչո՞ւ համար տեսողութիւնն աւելի կը քնասի. սակայն իրենց պատճառները որք ճշմարիտ են, բաւական համոզիչ չեն թուիր ինձ համար : Կրսեն թէ տեսողութեան գործարանը՝ բազմաթիւ գլխաւոր մասերէ բաղկացած ըլլալով՝ որոց բոլորն ալ այլ և այլ թերութեանց ենթակայ են՝ միւսներէն աւելի ընդունակ է խանգարման : Երկրորդ՝ ջիղերը հոս շատ պաշտօններ ունին՝ և խիստ բազմաթիւ են. վերջապէս, կը յարեն, հեշտական գործողութեան ատեն՝ հիւթերու յորդումն այս մասին վրայ՝ յորդում՝ որ կ'ապացուցուի այս գործողութիւնն ընող կենդանեաց աչքերուն փայլէն՝ կ'արտադրէ նուրբ երակաց վրայ նախ տկարութիւն մը՝ ապա խցումն՝ որուն անխուսելի հետեւանքն է տեսողութեան կորուստը :

Նախընթաց հարցին պատասխանել դիւրին է այժմ՝ այսինքն, ի՞նչո՞ւ համար ներքինները՝ որ սերմէ զուրկ են՝ ազատ են նաեւ մեր նկարագրած հիւանդութիւններէն :

Ասոր երկու հաւանեցուցիչ պատճառներ կան : Առաջին այն է որ՝ թէպէտ ներքիններ զուրկ են սերման նորէն ծծուելէն յառաջ եկած բարերար ազդեցութենէն՝ անոնք ազատ են նաեւ անոր կորստեամբ յառաջ եկած վտանդներէն : Սերմը երկու կարգի կրնամք բաժնել. Պատրաստուելիք սերմ,

այն պատուական մասն՝ զոր կը զատեն ամորձիք ,
 և Պատրաստողս՝ սերմ : Եթէ սերմը չգտնուի՝ մե-
 քենան՝ պատրաստուած սերմին բարիքէն կը զըր-
 կուի և չկրեր աստի կախում ունեցող փոփոխու-
 թիւններ՝ բայց և չ'աղքատանար . ոչ կ'ընդունի ,
 ոչ կը կորուսանէ . այլ կը մնայ մանկութեան վի-
 ճակին մէջ : Երբ սերմը զատուի և սլարպուի՝
 զրկում , իրական աղքատութիւն յառաջ կը բերէ :
 Երկրորդ պատճառն այն է՝ որ ներքինիներ չեն
 զգար այն ջղային կարկամութիւնը , որո՞ւ ծայրա-
 յեղութիւնն այնչափ ակտերու սկզբնապատճառ
 դրի : Կիներն ալ արանց նման կը վտանգին . սա
 կայ որ՝ կանանց դուրս տուած հիւթը նուազ աղ-
 նիւ , նուազ պատրաստուած ըլլալով՝ կիներն այն-
 քան արագ չեն լինար . բայց երբ չափն անցնեն՝
 իրենց ջղային դրութիւնն աւելի փափուկ ըլլալով՝
 և հետեւաբար ջղաձգութեան աւելի ենթակայ՝
 անոնց վտանգները սոսկալի կըլլան :

Հ Ա Տ Ո Ւ Ա Յ Է .

Սերմնաբափուրեան յատուկ վտանգներուն պատճառները

Վերը տեսնուեցաւ՝ որ սերմնաթափութիւնն
 աւելի ֆնասակար էր՝ քան կանանց հետ տա-
 րապայման խառնակութիւնը : Անոնք՝ որ սովոր
 են ամեն բանի մէջ մասնաւոր նախախնամութեան
 մը մասն խօթել՝ պիտի ըսեն թէ՝ ասոր պատճառը
 աստուծոյ մասնաւոր մէկ կամքն է՝ որ կուգէ այս
 ոճիւրը պատուհասել : Համոզուած ըլլալով թէ մար-
 միներն իրենց ստեղծման վայրկեանէն ինչ ինչ օրի-
 նաց ենթարկուած են՝ որ կը վարեն առհարկի
 անոնց շարժումները , և որոց ներդաշնակութիւնը
 խիստ քիչ մասնաւոր պարագայներու մէջ միայն
 կը փոխուի աստուծոյ՝ չեմ ուզեր հրաշից դիմել՝
 մինչեւ որ յայտնի ըմբոստութիւն չգտնեմ բնական
 պատճառաց դէմ : Աստ այնպէս չէ . ամեն ինչ
 կրնայ բացատրուիլ մարմնական մեքենային կամ
 հոգւոյ և մարմնոյ միութեան օրինօք :

Սանկտորիոս՝ իւր դիտողութեանց մէջ՝ կ'ըն-
 ձեռէ մեղ առաջին պատճառ մ'այս մասնաւոր վը-
 տանգին : Չափաւոր սերմնաթափութիւնը , կրտէ , օգ-
 տակար է , երբ սա կը պահանջոյի իրենց թեւեւ
 երբ երեւակայութեան պահանջոյի , կը սկստացնէ հոգ-
 ալ ընդ որ կարողութիւնները՝ մասնաւոր յիշողութիւնը :

Դիւրին է ասոր պատճառը հասկընալ: Բնութիւնը՝ մարմնոյ առողջ վիճակին մէջ, այն ատեն տարփական փափաք կ'ազդէ, երբ սերմնային փամփշտիկներն լի են այս ինչ չափ հեղուկով՝ որ այն աստիճան թանձրացած է՝ մինչ այլ եւս չկրնար դիւրաւ ծծուիլ. ասկէ կ'իմացուի՝ որ անոր պարպըռիլը չտկարացներ մարմինն զգալի կերպով: Բայց ծննդական գործարաններն այնպիսի կազմութիւն ունին՝ որ անոնց գործողութիւնը և անտի յառաջ եկած տենչն կը գրգռին ոչ միայն սերմնային հիւթին ըստ բաւականի առատութենէն՝ այլ երեւակայութիւնն ալ մեծ դեր կը խաղայ անոնց վրայ. երեւակայութիւնը կրնայ տենչանաց վրայ զբաղելով՝ այս գործարանները տենչ արտադրելու վիճակի մէջ դնել. և տենչը կ'առաջնորդէ գործողութեան՝ որ՝ այնչափ առաւել աղետաբեր կ'ըլլայ՝ որչափ նուազ կարեւոր ըլլայ:

Այսպէս խմացիր բոլոր գործարանաց վրայ: Քաղց և ծարաւ՝ կ'իմացնեն մեզ ուտելու և խմելու հարկը. եթէ ոք այս զգացողութեանց պահանջածէն աւելի ուտէ և խմէ՝ աւելորդը կը փնտէ մարմնոյն՝ և զայն կը տկարացնէ: Հարկաւոր երթալու և միղելու պէտքն ալ բնական զրգուճներով կ'իմացուին. բայց վատթար սովորութիւնը կրնայ այն աստիճան խանգարել գործարանաց կազմութիւնը՝ որ այս արտահանութեանց հարկը այլ եւս կարեւոր դրդմամբ ըլլալէ կը դադրի: Մարդ առանց հարկի իրեն վրայ հարկ կը դնէ. այսպէս կընեն ահա և սերմնաթափներ: Երեւակայութիւնն, ու-

նակութիւնն է զանոնք դրդողը և ոչ բնութիւնը: Կը բառնան բնութենէն՝ ինչ որ նմա կարեւոր է, և զայն՝ որ իր պիտանութեան պատճառաւ չուզեր ձեռքէ հանել: Վերջապէս կազմական ներդաշնակութեան այն օրինօք թէ՛ հիւթերը կը յորդին հոն՝ ուր գրգռում կայ՝ ժամանակէ մը վերջ կը տեսնուի որ հիւթեր շարունակ այս կողմը կը վազեն. և Հիպոկրատին դիտողութիւնը կը ճշմարտի՝ թէ Երբ միայն խտնակողութիւն կը գործէ՝ սերմնային երակները կ'ընդարձակուին եւ սերմն յինքնուան կը հրաւիրեն: Աստ դիտել արժան է՝ որ այս միղութիւնն արբունքի հասած մանկանց վրայ մասնաւոր վտանգ կ'արտադրէ. բարեբաղդաբար քիչ կը գտնուին երկու սեռէն ալ հրէշներ՝ որ արբունքէ յառաջ այս պղծութիւնը գործեն. սակայն շատեր կան՝ որ իրենք գիտենք կը պղծեն: Բազմաթիւ պարագայներ զանոնք կը հեռացնեն մերձաւորութեան շուայտութենէ, կամ գոնէ զայն կը չափաւորեն, սակայն անձնական շուայտութիւնը արգել չգտնելով՝ ամեն չափէ դուրս կ'ենէ:

Երկրորդ պատճառն այն բնականութիւնն է որ այս զազրագործութիւնը կունենայ զգայարանաց վրայ. չկայ բան մը որ այնչափ տկարացնէ միտքը՝ որչափ անոր շարունակ ձկտումը՝ երբ նա միշտ մի և նոյն առարկային վրայ կը յառի: Սերմնաթափը մի միայն իւր աղտոտ մտածմունքներով պաշարուած՝ այս մասին կզգայ տաղնապն գրագէտին, որ իր խորհուրդները միակ խնդրոյ մը վրայ կը սեւեռէ, և քիչ կը սլատահի որ այս ծայ-

րայեղութիւնը չմնասէ՝ ուղեղի այն մասը՝ որ յայն-
 ժամ գործի վրայ կը գտնուի՝ կ'ընէ այն ճիշդ՝ զոր
 կրնամք բաղդատել երկար ատեն և սաստկապէս
 լարուած մկունքին՝ ասկէ կը հետեւի թէ այս մասը
 այն աստիճան կը գրգռի՝ որ այլ եւս հնար չ'ը-
 լար արգելել անոր շարժումը, ոչ իսկ հոգին ի
 բաց դարցնել այս գաղափարէն՝ ինչպէս է սերմ-
 նաթափներուն, և կամ՝ բոլորովին անկարողութիւն
 կուգայ։ Սպառած՝ շարունակ հոգնութենէ մը՝ այս
 հիւանդները կ'իյնան ուղեղային ամեն տեսակ հի-
 ւանդութեանց մէջ, ինչպէս են մեղմաղճութիւն,
 անզգայութիւն, լուսնոտութիւն, ապշութիւն,
 զգայարանաց բթացում, ջղային դրութեան տը-
 կարութիւն, և այլ ասոնց նման ախտեր։ Այս
 պատճառը մեծ պակասութիւն մը կը դառնայ շատ
 մը երիտասարդաց, զի իրենց մտաւոր կարողու-
 թիւններուն չը շիջանելով իսկ՝ զանոնք չեն կոր-
 նար պէտք եղածին պէս գործածել։ Մարդ ինչ
 կոչում որ ունենայ՝ չկրնար առաջ երթալ՝ առանց
 ընծայելու նմա՝ այս ինչ աստիճան ուշադրութիւն՝
 ում անյարմար կ'ընէ զանոնք այս վատ սովորու-
 թիւնը։ Այս դասի երիտասարդաց մէջ որք բանի
 մը չեն պարապիր (և ասոնց թիւը խիստ մեծ է)
 կան շատեր որ բանի ալ չեն դարձ. շարունակ ա-
 պուշ, մտազբաղ կերպարանք մը զանոնք անհաճոյ
 դատարկասուններ կ'ընէ։ Շատեր գիտեմ որք այս
 ուշադրութեան պակասութենէն և մտաւոր կա-
 րողութեանց նուազութենէն ընկերութեան բոլոր-
 րովին անպիտան դարցած են։ Տխուր վիճակ՝ որ

կ'իջեցնէ զմարդ անասունէն ալ վար, և կ'ընէ զնա
 իրաւամբ արժանի իւր նմանեաց արհամարհանաց՝
 քան զթութեան։

Այս երկու նախնական պատճառներէն բնա-
 կանաբար կը հետեւի երրորդ մը՝ այն է գործո-
 լութեանց յաճախութիւնը։ Երբ միանգամ ունա-
 կութիւնն արմատանայ՝ հոգի և մարմին կը մրցին
 այս ոճրին վրայ։ Հոգին այս գարշելի մտածու-
 թիւններով պաշարուած տափական շարժումներ կը
 գրգռէ, և եթէ պահ մ'ուրիշ գաղափարներու
 վրայ դառնայ՝ բարկ հիւթեր՝ որ կը գրգռեն ծը-
 նընդական անդամները՝ նորէն զայն կը դարցնեն
 տղմին մէջ։ Իցի՛ւ թէ այս ճշմարիտ դիտողու-
 թիւններէն օգուտ քաղէին երիտասարդք՝ գուշա-
 կելով՝ թէ այս բանին մէջ մէկ սխալ քայլը իւր
 ետեւէն կը բերէ ուրիշ մը, բոլորովին գերի կը
 դառնան փորձութեան. թէ՛ քանի որ բազմանան
 հրապուրիչ պատճառներն՝ զիրենք բռնելու կա-
 րօղ բանավարութիւնը կը տկարանայ՝ և թէ՛ վեր-
 ջապէս քիչ ժամանակէն կընկղմին չուառութեան
 ովկիանոսին մէջ, առանց ունենալու ի ձեռին վեր-
 կութեան լատ մը։ Ստոյգ է՝ որ նորահաս տկա-
 րութիւններ երբեմն ծանր ազդարարութիւններ
 կուտան անոնց. երբեմն վտանգը զանոնք կ'ահա-
 բեկէ վայրիկ մը, բայց մոլութեան կատաղութիւնը
 դարձեալ կը խորասուզէ զանոնք հոն։ Սակայն վը-
 տանգը վերահաս՝ և ի բարելուութիւն դառնալու
 դիպող ժամանակը կարճ է։

Ի ծընէվ փիլիսոփայութիւն ուսած ժամանա-

կըս , ժամանակ մը՝ որու յիշատակը քաղցր պիտի ըլլայ մինչեւ կենացս վերջ , իմ ընկերներէս մին այն աստիճան մոլեգնութեան հասած էր՝ որ չէր կրնար հեռանալ այս զազրութիւններէն՝ մինչեւ իսկ դաս առած ժամանակ . իւր պատիժը չուշացաւ՝ և մեռաւ ողորմ մահով՝ երկու տարի չանցած :

Հիւանդ մը ինձ այսպէս կը նկարագրէ ասոր յաղթելու գոյութիւնը՝ ինձ դրած մէկ նամակովը . « չափ ճիգ պէտք է , (ճիշդ իւր խօսքերն են) յաղթելու այն ունակութեան՝ որ ամեն վայրկեան մեր միտքը կ'իյնայ : Արտասովորօրէն կարմրելով՝ թէ իզական առարկայի պատկեր մը՝ ինչ տեսակ ալ ըլլայ՝ վրաս իղձ կը ծնուցանէ : Տեսնելու ալ հարկ չունիմ . աղոտոտ հոգիս շարունակ հակամէտ է աչքիս ցանկական առարկայներ պատկերացնելու : Ստոյգ է որ ամեն անգամ՝ երբ այս կիրքը վրաս կ'արծարծուի միտքս կը բերեմ ձեր խրատները , կը կռուիմ , բայց այս կռիւն ալ զիս կ'սպառէ . եթէ կարենայիք ճար մը գտնել միտքըս այս առարկայէն ի բաց դարցնելու՝ կը հաւատամ այն ատեն՝ որ բժշկիլս մերձ կըլլայ » :

Արդէն տեսնուեցաւ որ գիջութեան յաճախութիւնը՝ յառաջ կը բերէր կնոջ վրայ հարսնամոլութիւն : Մէկ գաղափարի վրայ շարունակ սեւեռած մնալու ունակութիւնն անընդունակ կընէ զայն ուրիշ մտածում ունենալու . նա բոլորովին կը ախրապետէ անոր վրայ բռնաւորի նման : Շարունակաբար գրգռուած գործարաններ ախտաւորի տրամադրութիւն կ'ստանան՝ որ շարունակ

կը խթէ զանոնք՝ մինչեւ իսկ առանց արտաքին պատճառի : Միզամանի հիւանդութիւններ կան՝ որք շարունակ միգեւոր փափաք կ'ազդեն . ծննդական գործարանաց մշտնջենաւոր գրգռութիւնն ալ նոյն հիւանդութիւնն յառաջ կը բերէ անոնց վերայ : Զարմանալի չէ ուրեմն , որ այս երկու պատճառաց՝ բնականին և բարոյականին՝ օժանդակութիւնը մէկ տեղ գալով՝ աս սոսկալի հիւանդութեան մէջ ձգեն զկին : Այս գաղափարը ո՞րչափ արժանաւոր է փրկարար սարսափ ազդելու այն կանանց որոց վրայ տակաւին քիչ մը բանավարութիւն և երեսի ջուր մնացած է :

Գիջատէրներուն սպառման մէկ չորրորդ պատճառն ալ՝ առանց սերմի արտաքսման շարունակ անդամին կանգնելն է՝ թէեւ անկատար , որ զիրենք անհանգիստ կընէ կը կարծեն՝ բայց և կ'ըսպառէ չարաչար : Ո եւ է անգամ որ կը ձգտուի՝ ուժոյ վատնում կ'արտադրէ և այս՝ գիջատէրներուն չգար՝ մարմնոյ ողիններն աւելի առատօրէն այն կողմ կը յորդեն , կը ցնդին , որով տկարութիւն կը բերեն . միւս պաշտօններուն պէտք եղածը չեն տար , որով անոնք թերի կը մնան . այս երկու պատճառաց մէկ տեղ գալովն ծանր վնասներ կը ծագին : Ուրիշ վնաս մ'ալ որ այս չորրորդ պատճառէն կը ծագի՝ սերմնաթափութիւն ընողներուն ծննդական անդամին ընդարմացումն է , ուստի կը հետեւի անկարողութիւն՝ կանգնման թերութեամբ , և սլարդ հոսումն . քանզի թուլցած անդամները թող կուտան որ սերմը փախչի՝ քանի որ

գայ, և անդադար կաթկըթի այն հիւթը զոր ամորձիքի գեղձերը կը զատեն. և վերջապէս միզուկին բոլոր ներքին մաշկը հարբուխի տրամադիր կըլլայ՝ որով կանանց սպիտակ հոսման պէս չարունակ հոսում կը պատճառէ, տրամադրութիւն՝ որ չը մոռնանք ըսելու՝ շատ հասարակ է, որ միայն քիթի, կոկորդի, թոքերու մաշկին յատուկ չէ, այլ յաճախ կ'ախտացնէ խոռոչընդերները, որ գլխութենէ կը վրիպի, վասն զի չկարծուիր՝ և սխալ կը դարմանուի՝ վասն զի չգիտցուիր։ Շատ դիւրին է գտնել գլխողներու գրուածոց մէջ թէ՝ այս հիւանդութիւնն ուրիշ բան կարծելով դարմանած են։

Վարպետ փրաբոյժ մը կը պատմէր օր մը ինձ թէ՝ մարդ մը իր խիստ մատաղ հասակէն տրուանաց տալով ինքզինք կարի շուայտութեամբ և զայս միայն փողոցներու անկիւններ ոտքի վրայ ի գործ դնելով՝ սպառման մէջ ինկաւ՝ մէջքի սաստիկ ցաւով և ազդերու ու սրունից ծիւրութեամբ, որու վրայ աւելցաւ նաեւ այս անդամներուն ընդարմացումը՝ որ կերեւէր թէ հետեւութիւնն էր՝ այս աղտոտ հեշտութիւններ գործադրած ժամանակ իւր բռնած դրից։ Վեց ամիս անկողնոյ ծառայելէ յետոյ մեռաւ ողորմելի՝ միանգամայն սոսկալի վիճակի մէջ։ Այս դիտողութիւնը մեզ չը՞նծայեր հինգերորդ պատճառ մը վտանգաց՝ որ սերմնաթափներու միայն յատուկ են։

Յոր մարդ կորուսանէ իւր ուժը այս երկու միջոցաւ միանգամայն՝ տկարութիւնը առաւել սաստիկ կ'ըլլայ։ Մարդ մը որ ոտքի վրայ է՝ կամ'նըս-

տած՝ ինքզինք այս վիճակներուն՝ մանաւանդ առաջինին մէջ պահելու համար՝ կարօտութիւն ունի աւելի բազմաթիւ ջիղերու գործունէութեան՝ և այս գործունէութիւնը կենդանական մասերը կը ցնդեցնէ։ Տկար մարդիկ՝ որ չեն կրնար վայրիկ մը ոտքի վրայ կենալ՝ առանց տկարութիւն զգալու, հիւանդներ՝ որ չեն կրնար նստած մնալ առանց նոյն բանը խմանալու՝ մեր ըսածը լիովին կապացուցանեն։ Իսկ պառկած կամ երկնցած ըլլալու համար՝ հարկ չէ այս գործութիւնները գործածել։ Աստի կիմացուի թէ՝ նոյն գործողութիւնը տարբեր կեցութեան մէջ կատարուելով՝ տարբեր տկարութիւն կ'արտադրէ՝ և այս աւելի կ'ըլլայ ոտքի վրայ։

Ուրիշ վաւերական դիտողութիւններէ՝ մէկ վերերորդ պատճառ մ'ալ կը սովորեմք՝ որ գուցէ տրկար բան մը երեւի, սակայն լուսավոր բնագէտները զայն սլիտի չարհամարհեն։ Ամեն կենդանի մարմիններ կ'արտաշնչեն. ամեն վայրկեան դուրս կ'ելնէ, գրեթէ մեր մորթի ծակտիկներուն կէսէն, վերջին աստիճան անօտր հիւթ մը՝ և որ աւելի մեծաքանակ է՝ քան թէ միւս արտահանութիւններ։ Մի եւ նոյն ժամանակին, ուրիշ տեսակ մը ծակտիք՝ ներս կ'ընդունին զմեզ շրջապատող հեղուկ մարմնոց մէկ մասը և կը տանին զանոնք մեր ներքերակաց մէջ։ Ապացուցուած է՝ որ ինչ ինչ պարադայից մէջ՝ այս ներշնչութիւնը խիստ մեծաքանակ կ'ըլլայ։ Ուժեղ մարդիկ աւելի կ'արտաշնչեն, տկարները որ գրեթէ յատուկ մթնոլորտ չունին՝ աւելի կը ներշնչեն, և այս արտաշնչուած մասը,

կամ առողջ անձանց այս մորթային արտաշնչութիւնը, տեսակ մը սննդարար և զօրացուցիչ բան կը պարունակէ, որ ուրիշ մը ներշնչուելով՝ անոր զօրութիւն տալու կը նպաստէ: Մարդ աւելի կ'արտաշնչէ մերձաւորութեան ժամանակ՝ քանզի արեան շրջանին ուժը սաստկացած է: Այս միջոցին արտաշնչութիւնը ամեն ժամանակէ աւելի գործօն և ոգեկից է. սա իրական կորուստ մ'է զոր կ'ընէ մարդ և որ տեղի կ'ունենայ՝ ինչ կերպով ալ հոսի սերմը՝ քանզի անոր յարակից յուզմունքէն կ'ախուժ ունի: Մերձաւորութեան ժամանակ այս արտաշնչութիւնը փոխադարձ կ'ըլլայ՝ և այն ատեն՝ մին կը ներշնչէ միւսին արտաշնչածը: Հաւատարմութեան արժանի դիտողներ այլ եւս տարակոյս չեն թողած այս փոխադարձութեանը վրայ: Այս պարագայիս մէջ մերձաւորողները իրարու կորուստին տեղը կը լեցնեն: Իսկ սերմնաթափը այս առաւելութիւնը չունի, կ'ուտայ՝ և չառնուր:

Երբ գիտենք կրից ազդեցութիւնը՝ եօթներորդ տարբերութիւն մ'ալ կը գտնեմք կանանց մօտեցողներու և սերմնաթափներուն մէջ. տարբերութիւն՝ որ բոլորովին աննպաստ է վերջիններուն: Բերկրութիւնը՝ որ հոգիէն կ'ուզայ՝ և զոր պէտք չէ չփոթել պարզ հեշտասիրութեան հետ՝ զոր մարդիկ հաւատարապէս ունին անասնոց հետ՝ և որոնցմէ բոլորովին կը տարբերին, այս բերկրութիւնը, կըսեմ, կ'օգնէ մարսողութեան, կ'երազէ արեան շրջանը, կը նպաստէ բոլոր գործարանական պաշտօններուն, կը կազդուրէ ուժը և զայն

կը պահպանէ: Եթէ սա միանայ սիրոյ հաճոյից հետ՝ կ'օգնէ տեղը բերելու այն ուժը՝ զոր անոնք կըրնան բառնալ, և դիտողութիւնը զայս կը հաստատէ: Այս սկզբան յենով՝ Վէնէթ՝ որու գըրքին մէջ գեղեցիկ գլուխ մը կայ սիրոյ ծայրայեղ հաճոյից վտանգներուն վրայ, կը հաստատէ՝ թէ գեղանի կնոջ հետ միաւորութիւնն աւելի քիչ կ'ըսպառէ՝ քան թէ տգեղի մը հետ: Եւ կրնայ տարակուսիլ ոք՝ թէ բնութիւնն իրեն օրինաւոր ճամբով հայթայթած հաճոյից խորը աւելի բերկրութիւն դրած է՝ քան այն հաճոյից՝ որք իրեն դարձելի են:

Ութերորդ և վերջին պատճառ մը՝ որ սերմնաթափութեան վտանգը կ'աւելցնէ, այն է սոսկմամբ խառն գիղ՝ որ այս գործողութենէն յետոյ կ'ուզայ՝ երբ աղէտներ մարդուն աչքը բացած են ոճրին և անոր վտանգաց վրայ: Եւ ո՞վ քան սերմնաթափներ՝ այս խայթերուն աւելի ենթակայ կ'ըլլայ: Երբ քօղը իյնայ՝ իրենց վարուց պատկերը կը ներկայի իւր ամենէն ահւելի կերպարանօք: Յանցապարտ կը գտնուին՝ այնպիսի ոճրագործութեամբ՝ որու պատիժը չուշանար աստուածային արդարութենէն՝ և որ անմիջապէս կը պատուհասուի մահուամբ:

Ձիրենք շարունակ հալածող ամօթը տարապայման կը սաստկացնէ անոնց թշուառութիւնը: Ոմանց անառակութիւնն սերմնաթափութեան մասին՝ այն աստիճան կը հասնի՝ որ կանանց հետ մերձաւորութիւնն իրրեւ սովորութիւն մը կը նը-

կատեն . ամենէն յանցաւորները զայս չեն կրնար ծածկել, և չեն կոսկածիր որ ասոր համար պիտի անարդուն : Յիրաւի, որ սերմնաթափը կը համարձակի խոտոտիւնիլ իւր զազրագործութիւնը : Եւ այն հարկ՝ որ կ'ստիպէ զանոնք գաղտնեաց ըստուերին մէջ ծածկուել, իրենց իսկ աչքին յայտնի ապացոյց մը չէ՞ . թէ ոճրագործութիւն է իրենց ըրածը : Քանի՞ քանիներ կ'որած են՝ չհամարձակելով ի վեր հանել իրենց ակտերուն պատճառը : Օնկնայի շատ մը նամակներուն մէջ կը կարդամք . շատ եռա կը համարիմ մեռնիլ՝ քան քու դեմք երեւիլ ոչսպիտի խոտոտիւնով յենեմ : Ստուգիւ մարդ տրամադիր է, և պէտք է ըլլայ՝ արդարացնելու այնպիսի ոք՝ որ հրապուրուած այն յօժարութենէն՝ զոր բռնութիւն տնկեց ամեն սրտերու մէջ, և զոր ի գործ կը դնէ ինք (բնութիւն) տեսակը պահպանելու համար, այնպիսի ոք՝ որ օրինաց և առողջութեան դժած սահմաններէն անցնելով միայն կը մեղանչէ՝ զի իւր կրքէն մղուած ինքզինք կը մոռնայ, մարդ աւելի տրամադիր է զայս արդարացնելու՝ քան թէ զայն՝ որ կը մեղանչէ առաթուր կոխելով ամեն օրէնք, տակն ի վրայ ընելով ամեն զգացում, բնութեան ամեն նպատակներ : Զգալով թէ քանի՞ արհամարհ պիտի երեւէր նա ընկերութեան առջեւ՝ եթէ ճանչցուէր, չարունակ կը տանջուի այս գաղափարով : Եւ կ'լինան այսպիսիք տրամութեան ու յուսահատութեան մէջ, ինչպէս տեսնուեցաւ գրքիս չորրորդ հատուածին մէջ, և կզգան բոլոր ազնաներ, որ յառաջ կուգան յարատեւ տրամու-

թենէ, առանց ունենալու՝ որ յանցապարտի մը համար ամենէն ահարկու վիճակն է՝ առանց ունենալու, կըսեմք, և ոչ մի պատրուակ արդարացուցման, ոչ մի պատճառ մտիթարութեան : Եւ ի՞նչ կը ծագի տխրութենէն . նրբաթելիցն թուութիւն, արեան չրջանի դանդաղութիւն, մարտողութեան անկատարութիւն, տածման պակասութիւն, մորթի ծակոտեաց խցումն, որ տըխրութեան մասնաւոր արդիւնքն կը թուի, հիւթերու դուրս դեղումը՝ որ հետեւանք է սեղմումներու : Լեւորդի մոտրի ունցքեր կը գոցուին, կըսէ Սկնագ . մաղծը կը տարածուի չորրորդ մասնույն մեջ . կարկամութիւնք, ջգային ցցումներ, անդամալուծութիւնք, ցաւեր, անձկութեան անսահման սաստկութիւն՝ յառաջ կուգան աստի : Անօգուտ է ասկէց աւելի խօսքս երկարել սերմնաթափութեան յատուկ վրտանգաց վրայ . ասոնք պէտք եղածէն աւելի ապացուցուած և իրական են . անցնիմ բուժելու միջոցներուն :

ՄԱՍՆ Գ.

ԴԱՐՄԱՆՈՒՄՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը.

Ուրիշ բժիշկներէն առաջարկուած բուժման միջոցներ

Քանի մը հիւանդութիւններ կան՝ որոց մէջ բժիշկն գրեթէ ապահով է դեղերու յաջողութեան վրայ։ Այն հիւանդութիւնք՝ որք հեշտախոտային սպառմանց և առաւելեւ սերմնաթափութեան հետեւանք են՝ սա կարգէն չեն, և ասոնց մասին ըլլալիք ակտաւճիւր՝ երբ անոնք այս ինչ աստիճանին հասած են արդէն, սարսափ միայն կ'ազդէ։ Հիպոկրատ մահ վճած է։

Այս հիւանդութիւնէն ողորմ մահով մեռնողներ տեսայ՝ այնպիսիներ ալ կան՝ որոց ցաւոց ափոփանք մ'իսկ չկրցի տալ։ Սակայն այս օրինակներ պէտք չէ վհատեցնեն. աւելի յաջողներ տեսնուած են. իմ անձնական փորձս քանի մ'օրինակ տուաւ ինձ։

Նոյն տեղը՝ ուր Հիպոկրատ այս հիւանդութեան նկարագիրը կ'ընէ, ինչպէս յառաջ բերինք վերը, բոյժն ալ կը նշանակէ։ «Երբ հիւանդն այս վիճակին մէջ գտնուի՝ կ'ըսէ, մարմնոյն վրայ տած գրէք վերէն ի վար, յետոյ փախեցուցիչ տուէք նմա. ապա գլուխը մաքրող դեղ մը, յետոյ վարէն մաքրողական մը։ Այս բոյժը պէտք է մանաւանդ գարնան ատեն սկսել։ Մաքրողականներէ վերջ թեթեւ կաթ, կամ իշու կաթ խմցնել, յետոյ կովու կաթ՝ քառասուն օրի չափ. կաթ խմած ատեն միս պիտի չուտէ, իրիկունները ցորենի խիւս տալու է նմա։ Կաթին գործը լմնայլէն վերջ, ամենափափուկ մետրով սնուցանելու է՝ զնա՝ քիչ սկսելով, և այս միջոցաւ գիրցնելու սկսիլ։ Տարի մը հետի պէտք է մնայ որ և է դեղխութենէ, որ եւ իցէ չափազանց մարդէ, բաւականաճալ պէտք է չըջադալութիւններով՝ որոց մէջ պիտի զգուշանայ ցուրտէ և արեւէ»։

Ինչպէս կը տեսնուի, Հիպոկրատ կակսի բոյժը փախեցուցիչով և մաքրողականով։ Իւր հեղինակութիւնը կրնայ օրինաց տեղ բռնել, բայց այս օրէնքը շատ պարագայի մէջ վնասաբեր կրնայ ըլլալ։ Այս դժուարութենէն դիւրին է ազատիլ բժիշկի մը՝ երբ դիտէ՝ որ Հիպոկրատ մաքրողական կը հրամայէ անոր համար միայն, որպէս զի դար-ցրնէ յորդութիւնը՝ զոր կը կարծէր թէ գլխէն կիջնէ ողնայարին վրայ, և ուրիշ տեղ մը տուփական ծայրայեղութեամբ ակտացողները կը դասէ այն անձանց ցանկին մէջ՝ որոց բնաւ մաքրողական տալ

պէտք չէ. զի ոչ միայն չեն կրնար սնունդ որ եւ իցի
օգոտ ընել, այլ ընդհանրապէս կրնան սնունդ վնա-
սել խի: Ուստի այս վերջինը պէտք է իբրեւ ընդ-
հանուր կանոն ընդունիլ. առաջինը բացառութիւն
է, հիմնուած դրութեան մը վրայ՝ որու սխալ ըլ-
լան ստուգուած է այսօր:

Հօփմանի քննական ճառերու մէջ՝ զոր արդէն
յառաջ բերած եմ յաճախ, երկու դիտողութիւն-
ներ կան, որք շատ զգուշալի կ'ընեն փոխեցուցիչ-
ներու գործածութիւնը:

Պ. Պրահավ աւելի բուժման դժուարութիւն-
ները քան թէ զայն ձեռք բերելու միջոցները կար-
ծես կը նշանակէ: «Բուժման քիչ յոյս կայ. կաթին
ազդեցութիւնը շուտով կանցնի, ձիով չըջագայու-
թեան մարդումը օգուտ չընէր գրեթէ բնաւ այս
տեսակ հիւանդներու. և կը տրանջեն թէ այս դե-
ղերը կը տկարացնեն գիրենք. ստուգիւ մարմնա-
մարզը աւելի կ'առատացնէ անոնց երազափորձին
հոսումը, և զանոնք աւելի ուժաթափ կ'ընէ: Երբ
առաւօտ կ'ըլլայ՝ անկողնէն կեննեն քրտնաթաթաւ
և քնով աւելի տկարացած. համեմաւոր դեղերն
ալ չեն մարսեր, որոց արդիւնքը իրենց դարձեալ
վնասաբեր են: Այս պարագային մէջ միակ օգ-
տակար բաներն են՝ աղէկ կերակուրներ, մարմ-
նական չափաւոր մարզ, ոտքը տաք ջրի մէջ դնել,
և զգուշութեամբ շփումները» . կրնայ փորձ-
ուիլ հետեւեալ դեղերուն արդիւնքը. 1. թեթեւ և
չոր սնունդ՝ թռչնոց, եզան, ոչխարի, հորթու,
ուլի միսէ՝ խորոված՝ քան թէ խաշած: Ամենա-

պատուական դարեջուր, քիչ քանակութեամբ .
գինի քիչ, բայց խիտ զօրացուցիչ տեսակէն: 2.
Շատ մարմնամարդ, քիչ քիչ աւելցնելով, մինչեւ
որ մարմինը յոգնի՝ բայց միշտ անօթի փորուն:
3. Խուսկի ծխոյ վրայ բռնած ֆանելայով իրիկուն,
առտուն կանոնաւորապէս շփել մէջքը, փորին վա-
րը, ցայլելու ոսկորները, ցայլերը, երկուորեաց
պարկը:

Բժշկին առաջին նպատակը պէտք է ըլլայ ուժը
տեղը բերել և տալ մարմնային նրբաթելից իրենց
կորուսած առաձգութիւնը: Տաք, խուսափող, հա-
մեմային, բարկ կամ հաճելի հոտ ունեցող դեղերը
չեն յարմարիւր ասոնց. մեղմ կերակուր պէտք է՝
և այն տեսակ, որ տեղը բերէ այն տածիչ մածու-
ցիկ գոյացութիւնը զորս անկարգ արտահանում-
ներն սպառած են. այսպէս են եզի, հորթու, պա-
րարտ աքաղաղի խաշուկ՝ քիչ մը գինիով, կիտ-
րոնի հիւթով, աղով, հնդիկ ընկուղով և մեխա-
կով: Ասոր վրայ կրնան աւելնալ նաեւ յաջողու-
թեամբ արտաշնչումներ դիւրացնող դեղեր՝ և ա-
նոնք՝ որք մարմնոյ մանրաթելից թմրած առաձ-
գութիւնը կը կենդանացնեն: Սերմնաթափի հա-
մար ըրած մէկ ուրիշ խորհրդակցութեան մէջ, կը
պատուիրէր ամեն առաւօտ՝ մէկ երորդ Սէլթէրի
ջրով կտրած իշու կաթ խմել, որոշեալ քանակու-
թեամբ:

Անօգուտ է յիշատակել աստ ուրիշ հեղինակաց
դիտողութիւններ և պատուէրները:

Շատ գեղեցիկ տեսութիւններ կան՝ այս հի-

ւանդութեան օգտակար՝ Բոհսի տը մեռնաին բոսթիք
գրքին մէջ՝ որու հեղինակն է Պ. Լիէօթօ, բժիշկ
Գաղղիոյ Մանկանց, որ յետ մեծ անուն վաստակե-
լու, իբր անդամադնին և բնախօս, այս գործով
առաջին կարգի փորձ բժշկի կարգ անցաւ: Ողնա-
յարի հալ ու մաշի վրայ գրած լուսնները այսպէս
կըսկսին. Գաղղի մօրայիտիւս, ախտացուցիչ ջերմու-
թիւն՝ հիւանդութիւն՝ որ մէկ խօսքով ըսենք,
խիստ յաճախ կը պատահի, որու վրայ ոչ ոք խօ-
սած էր, զոր բժիշկներ սխալ կը դարմանեն՝ ինչ-
պէս ցաւօք յայտնեցի, և որու ախտանիշերը, բը-
նութիւնը և դարմանատարութիւնը առաջին ան-
գամ կը բացատրուին Պ. Լիէօթօնէն՝ հետեւեալ գը-
լուսներով. վիրահեղոյթի, սպառումն և Անկմիւս՝
զոր կրնամք թարգմանել արեան պակասութիւն,
պատուական գլուխ մը՝ որ ամբողջապէս հեղինա-
կին գրչէն ելած է:

Պ. Լըվիս՝ որու գրուածը չկրցի ձեռք բերել
գործոյս առաջին ապագրութիւնը չեղած՝ ամենէն
աւելի մանրամասնօրէն խօսած է բուժման վրայ:
Ուրախութեամբ տեսայ որ երկուքիս կարծիքն ալ
մէկ էր, և միեւնոյն դեղերը կը գործածէինք, մա-
նաւանդ քինա և պաղ ջրի լուացում. և այս հա-
մախամութիւնը նպաստաւոր է մեր երկուքիս հե-
տեւած գրութեան: Հոս միայն իւր երկու վճիռ-
ները պիտի յառաջ բերեմ, որոց մէջ իր վարդապե-
տութեան էութիւնը բովանդակուած է, քանի մը
բացատրութիւններ պիտի յաւելում՝ անոնց վրայ՝
իմ գործողութեան եզանակը հաստատելու համար:

«Այս հիւանդութեան բոցքը, կըսէ այս ճար-
տար բժիշկը, երկու իրերէ կախում ունի, նախ՝
թէ ի՞նչ բանէ խորշուու է, և երկրորդ՝ թէ ի՞նչ
ընելու է. դեղերը բնաւ ազդեցութիւն չեն ու-
նենար՝ եթէ մեծ ուշադրութիւն չընծայուի ամեն
այն բանին՝ որ հիւանդակ է բնութեան կամ եթէ
ուշ չգրուի ապրելու կերպին բոլոր ճիւղերուն: Ա-
ռողջ օդէն կարեւորն է. սննդառութիւնը պէտք
է զօրացուցիչ ըլլայ՝ առանց ջնուցանելու. քունը
շատ երկար պէտք չէ ըլլայ, պատշաճ ժամերուն
քնանալ պէտք է: Չափաւոր մարմնամարդ ընել՝
մանաւանդ ձիով: Եթէ բնական արտահանութիւն-
ներն անկանոն են՝ կանոնաւորել. հիւանդը պէտք
է ջանայ զօրացնել ինքզինք՝ ընկերութեամբ կամ
անմեղ հաճոյքներով: Բոլոր դեղերը պէտք է պալ-
սամային (այսինքն զօլարար) և զօրացուցիչ երկու
կարգերէն առնուին:»

Փոխանակ թէյի, որուն համար կըսէ թէ միշտ
ֆլասակար է, կը հրամայէ Միլիտի եւ անանոյթի
թրջում՝ դնելով ամեն մէկ դաւաթին մէջ դրգալ
մը պարամային խառնուրդ՝ որ բաղկանայ՝ սերէ
կամ հաւկըթի դեղնուցէ՝ մէկ տեղ հարած՝ երկու
երեք կաթիլ կինամոմոնի (թարխն) իւղով. այս ըմ-
պելի մը կըլլայ, քմաց և ստամոքսի միանգամայն
յարմար՝ ինչպէս առիթ ունեցած եմ դիտելու ես
ալ անձամբ, և այս դեղն ստուգիւ պարամային և
զօրացուցիչ է: Բաց հոս դիտողութիւն մը պիտի
ընեմ, որ կրնայ օգտակար ըլլալ, այն է թէ Պ.
Լըվիս իւր ապստարած զօրացուցիչներուն կարգը

կը դատէ կապարէ հանուած դեղեր: Ինձ պարտք կը համարիմ ազդարարել, հակառակ Պ. Նըվիսի հեղինակութեան՝ և ուրիշ մէկ քանի արժանապատիւ բժշկաց՝ թէ կապարային դեղոց ի ներքուստ գործածութիւնը ճշմարիտ թոյն մ'է, ըստ միաբան վկայութեան բժշկաց. ասոր շատ տխուր հետեւանքները տեսած եմ, և չաղակրատներու անամօթ յանդգնութիւնը մեզ կը ցուցնէ ամեն օր նոյն օրինակ փորձեր: Եթէ կ'ուզուի ասոր գործածութիւնը ուրիշ մէկ քանի թոյներուն պէս հաստատ պահել, գոնէ այս դեղէն անոնց միայն տալու է՝ որք կարօղ են անոնց վտանգները և ազդեցութիւնները ճանչնալ, և առանց զգուշութեան թող չնշանակուին հասարակութեան սահմանուած գրքերու մէջ:

Վերջ կուտամ այս հատուածիս՝ հոս դնելով այն մեթոտ՝ որու կը հետեւի Պ. Սթօուք՝ այս տեսակ հիւանդութեանց մէջ. շատ պարզ և ազդու է այն: Բաղդատելով բոլոր այս մեթոտները՝ պիտի տեսնուին՝ որ անոնք ամենքն ալ նոյն սկզբանց վերայ հիմնուած են, մի եւ նոյն նպատակին կը ձգտին, և իրարու յար եւ ման միջոցներ կը գործածեն՝ նմանութիւն՝ որ մեթոտին գովեստն է, և անոր վրայ վստահութիւն ազդողը: « Նախ սկսելու է, կըսէ Պ. Սթօուք՝ սնուցանել զանոնք սննդարար քանակներով. բրինձ, վարսակի, գարիի ձաւար եփած՝ արդանակի կամ կաթի հետ, և կաթ՝ շատ օգտակար են. սակայն գիտելի է որ քիչ, և յաճախ խմցնելու է: Եթէ ստամոքսն այն աստիճան

տկարացած է՝ ինչպէս կը պատահի՝ երբ հիւանդութիւնն շատ յառաջ գացած է՝ մինչ չկրնար վերցընել այս կերակուրներն առանց մեծ նեղութեան՝ պէտք է ստնտու բռնել հիւանդին, և այս՝ շատ անգամ ամենածանր վիճակի հասնողն աղատած է: Թուլցած մանրաթելից ուժ և կենդանութիւն տալու է, երկաթադեղով, քինայով և կինամոմոնով խառն գինի խմցնելով: Երբ հիւանդն ուժ զգայ շրջագայելու չափ, խիստ օգտակար է իրեն երթալ գիւղի կամ լեռան ամենամաքուր օդ ծծել: »

Հեղինակին գործողութեան եղանակը
կամ (բռնաբերք)

Քանի մը հիւանդութիւններ կան՝ որոց մէջ
դժուար է ճշգրիտ կերպով իմանալ անոնց պատ-
ճառը, հետեւաբար դարմանը որոշել և դեղա-
տուութիւնը կանոնաւորել՝ բայց որք բաւական
դիւրաւ կը բուժին՝ եթէ միանգամ ասոնք ճանչ-
ցուին. սակայն այսպէս չէ ողնայարի մաշողու-
թիւնը: Բժիշկն կը ճանչէ հիւանդութիւնը, գիտէ
անոր պատճառը. սա՝ ինչպէս կ'ըսէ Պ. Նըվիս, մա-
շողութեան մէկ մասնաւոր տեսակն է, որոսկ պատճառն
է ջիւղերու ընդհանուր տխրութիւնը: Այսպէս՝ նիշը
դիւրին է, դեղատուութեան էական կտորին վը-
րայ եւս կարծեաց անհամաձայնութիւն չկայ. սա-
կայն յաճախ ամենալաւ դեղատուութիւնը չյաջո-
ղիր՝ ասոր համար իսկ աւելի պէտք է անոր ման-
րամասնութիւնները որոշել: Մանրաթելերուն ընդ-
հանուր թուլութիւն, ջղային դուրսեան տկարու-
թիւն, հոսանքանքուն աւրուիլը՝ ասոնք են ակա-
տիկ պատճառները, Սա կուգայ մարմնական բոլոր
գործարանաց տկարացումէն, հարկ է իրենց ուժը
վերադարձնել. այս է միակ նիշը: Ասոր ստորա-
բաժանումներն են՝ զիտնալ տկարացած զանա-

զան մասերը. բայց՝ որովհետեւ մի եւ նոյն դեղերը
ասոնց ամենուն պաշտօնը միահաղոյն կը կատարեն՝
անօգուտ է զանոնք մի առ մի հոս թուել. արդէն
գրքիս ընթացքին մէջ բաւական բացատրած եմ:

Անոնք՝ որ բժշկութեան անդէտ են՝ և որք
սակայն՝ բժիշկներէ աւելի կը խօսին անոր վրայ՝
կը կարծեն թէ ակտը ճանչելէ յետոյ բան մը չէ
զայն դարմանել՝ և թէ՝ լաւ կերակուրներով և
սթամպականներով՝ շուտով կը գորանայ հիւանդը.
տխուր փորձեր ցուցած են ամենամեծ բժշկաց թէ՝
էն դժուար գործը հոս է:

Շատ դիտին է, կ'ըսէ Կորթէր, ռոժը պահեցնել.
զայն տեղը բերելու գործն հնարը չ'կայ: Այս բանը
դիւրաւ կը հասկցուի՝ երբ խորհի ոք՝ թէ կերա-
կուրները և դեղը ուրիշ բան չեն՝ այլ միայն գոր-
ծիքներ՝ զորս բնութիւն կը գործածէ ինքզինք
դարմանելու, իւր կորուստը լեցնելու և մարմնոյ
մէջ պատահած խանգարումներն ուղղելու համար:
Եւ ի՞նչ է բնութիւն. մարմնոյ գործիքանց հաւա-
քոսն՝ որք անդաշնակօրէն բաժնուած են: Անոնք
գործիքանքն է սա՝ որ համեմատաբար բաշխուած է
մարմնոյ ամեն մասանց մէջ: Երբ գործիքները ըս-
պառած է՝ ըսել է որ նոյն իսկ բնութիւնը կը պակսի,
գործաւոր ճարտարագետն է որ այլ եւս գաղբեր
է գործելէ՝ ուզածնուդ չափ նիւթ տուէք իրեն՝
կարողութիւն չունի զանոնք գործածելու: Եթէ
կուգէք՝ թաղեցէք զինք չէք ընդ քարին, փայտին
և շաղախին տակ՝ դարձեալ մատ մը յառաջ չեր-
թար պատին շինութիւնը: Նոյն բանն է նաեւ

մարմնոյ զօրութեան եղծումէն յառաջ եկած հիւ-
ւանդութեանց համար: Աերակուրները չեն կազ-
դուեր, և դեղերը չեն ազդեր: Ստամոքսներ տե-
սայ՝ այն աստիճան տկարացած՝ որ կերակուրները
չէին կրնար պատրաստել եփել, ճիշդ ինչպէս չեն
կրնար ընել փայտէ ամաններ: Երբեմն հոն կը տե-
ղաւորուին իրենց սեպհական ծանրութեան օրինօք,
և երբ վերջէն նոր քանակութիւն մը գրգռէ ստա-
մոքսն իւր բեռով, կը տեսնես որ անոնք (կերակուր-
ները) կսկսին դուրս ելնել՝ թէթեւ ճգամք, ետեւէ
ետեւ, բոլորովին իրարմէ զատուած: Երբեմն ալ՝
քիչ մ'աւելի ժամանակ հոն կենալով՝ կ'ապականին
և փխտումով դուրս կեցնեն, այն փիճակի մէջ՝ որ
իրբ թէ գրուած ըլլային փտտելու՝ արծաթէ կամ
յալսճապակէ կոնքի մը մէջ. ի՞նչ կը յուսացուի
անունդներէ այսպիսի պարագայներու մէջ: Ամեն
անձի վրայ սպառումն այս աստիճան մեծ չ'ըլլար.
կան ոմանք՝ որոց վրայ զօրութիւնը կը տկարանայ
միայն՝ առանց բոլորովին եղծուելու. այն ժամա-
նակ ապաւէն յուսալ կարելի է՝ կերակրոց և մին-
չեւ խօկ դեղերու կողմէ: Բնութենէն մնացածը
(այսինքն մարմնական զօրութիւնը) օգուտ կը քաղէ
առաջիններէն (կերակուրներէն), և դեղերն ալ այն
տեսակէն ըլլալու են՝ որոնք մարելու վրայ եզոզ
կենսական գործունէութիւնը արծարծելու ամե-
նայարմար դատուած են. ասոնք արտաքին: օգ-
նութիւններ են զորս կուտանք ճարտարապետին
իւր գործը շարունակելու համար՝ կարելի եղածին
չափ նուազ գործածելով իւր զօրութիւնը, կամայա-

պէս ըսենք՝ մորակ' մ'է, զոր կուտանք ճիւղն՝
որպէս զի ճիգ մ'ընէ՝ ելնելու խրուած տեղէն.
Բայց ո՞րչափ ճարտարութիւն և խոհմութիւն
պէտք է ի մի ակնարկ դատելու տղմուտին խո-
րութիւնը, կենդանիին ոյժը, և զանոնք կռելու
համար: Եթէ գործողութիւնն իւր կարողութե-
նէն վեր է, իրաւ է որ այս խթանը զայն կ'ըս-
տիպէ ջանք մ'ընելու՝ բայց՝ եթէ այս ճիգը չ'կըր-
նայ զայն ապահով ճամբան հանել՝ ասով ալ աւելի
կ'սպառի իւր զօրութիւնը:

Աերմատախութեամբ եկած տկարութիւնը՝
մասնաւոր դժուարութիւն մը կուտայ զօրացուցիչ
դեղերու ընտրութեան մէջ՝ դժուարութիւն՝ որ
ուրիշ պարագայի մէջ չը պատահիր. այսինքն՝ ա-
մենամեծ խնամով զգուշանալ պէտք է այն դեղե-
րէն՝ որք գրգռութիւն պատճառելով՝ կրնան մար-
մինը արթնցնել: Ահա զանի էակաց կազմութեան
մէկ օրէնքն՝ խիստ տարբեր անկենդաններէն և ա-
նոնց օրէնքներէն՝ այս է որ երբ շարժումները կը
յաճախին, յաճախութիւնը աւելի զգալի կ'ըլ-
լայ շարժմանց ընդունակ մասերուն վրայ՝ քան
թէ ուրիշ տեղ: Արդ սերմնատախներու վրայ՝ ա-
մենէն աւելի դիւրագրգռուները ծննդական ան-
դամներն են. ուրեմն գրգռիչ դեղոց ազդեցու-
թիւնն աւելի յայտնի կ'ըլլայ այս մասերուն վրայ,
և ասկէ յառաջ եկած վտանգները մեծ զգուշու-
թիւն պէտք է ազդեն գործածուած միջոցներուն
վրայ: Ի՞նչ տեսակ պէտք է ըլլան ուրեմն (դեղերը):
Ահա զայս պիտի քննեմ՝ ապրելու եղանակը ման-

րամասնաբար առաջի դնելէս յետոյ : Այս միակնա-
մասնութեան յէջ պիտի հետեւի մեզ համարուե իրաց
սովորական բաժանման . ասոնք են՝ օդ, կերա-
կուր, քուն, շարժում, բնական արտահանութիւնք
և կիրք :

Օդ

Օդ մեր վրայ ունի այն ազդեցութիւն՝ զոր
ջուրն ունի ձկանց վրայ, կրնամք ըսել անկէց ա-
ւելի : Անոնք որ գիտեն, թէ ինչ աստիճան ընդար-
ձակ է այս ազդեցութեան սահմանը, որ անգէտ
չեն՝ թե՛ կենսկրասնեղոր կը ճանչեն ոչ միայն գե-
տը՝ այլ գետին այն տեղը ուրկէ ձուկ մը բռնած
են՝ լաւ կզգան՝ թէ որչափ կարեւորութիւն ունի
հիւանդին համար այս կամ այն օդ ծծելը : Անոնք,
որ իրենց կենաց մէջ անգամ մը մտած են սեն-
եակ մը՝ ուր մարդ կը բնակի առանց օդը փոխե-
լու, անոնք՝ որ ճահիճներու քովէն անցեր են տաք
օդին, որ վարժուած են խորածոր տեղերու, անոնք
որ բազմամարդ քաղաքէ մը գեղ ելած են, որք՝ օդ
ծծած են այգուն կամ կէս օրին, անձրեւէ առաջ
կամ վերջ, բոլոր այս անձինք, կ'ըսեմ, կը հասկը-
նան թէ օդն ինչպէս կ'ազդէ առողջութեան վրայ :

Տկարներն աւելի պէտք ունին մաքուր օդի՝
քան ուրիշներ . սա գեղ մ'է՛ և միակ դեղը, գու-
ցէ, որ կ'ազդէ առանց բնականին (մարմնոյ զօրու-

թեանց) օգնութեան, առանց անոր ուժը գործա-
ծելու, ուստի և վերջին աստիճան կարեւոր է այս
մասին ամեն զգուշութիւն : Ամբողջական ուժա-
թափութեան յարմար օդն է՝ չոր և բարեխառն
օդ . խոնաւ, շատ տաք օդը վտանգաւոր է . այս
տեսակէն հիւանդ մը գիտեմ՝ որ օդը սաստիկ
տաքցած ատեն՝ բոլորովին ուժաստատ կ'ըլլայ, և
որուն առողջական վիճակն աւելի կամ նուազ ջե-
րոտ օրերուն հետ կը փոխուի : Սաստիկ ցուրտ օ-
դէն աւելի քիչ կը վախցուի, և այս ալ բնական
է . տաքութիւնը կը թուլցնէ արդէն շատ թոյլ
մանրաթելերը, եւ չափազանց հալած հիւթերը կը
լուծէ . ցուրտը՝ ընդհակառակն՝ կը դարմանէ այս
երկու չարիքները :

Օդին մէկ ուրիշ էական յատկութիւնն է՝ ծան-
րացած չըլլալ միասակար մասնիկներով, կորուսած
չըլլալ՝ մարդաբնակ տեղերու մէջ մնալով՝ այն տե-
սակ մը կենդանարար յատկութիւնը որ նմա միակ
ազդուութիւն տուող բանն է՝ և զոր կրնամք կո-
չել տնկոց և անասնոց հաւասարապէս անհրաժեշտ
կենսական ոգին . այս տեսակէն է այն օդը զոր կը
ծծեմք օդասուն, բուսաւէտ և ծառախիտ գեղի
մը մէջ : 1 Հիւանդն բնակեցնել պէտք է, կ'ըսէ Ա-
րիթէոս, մարդերու, աղբիւրներու և առուակաց
մօտ . ասոնցմէ դուրս ելած բուրու մն և այս ա-
ռարկայից ազդած զուարթութիւնը կը զօրացնեն
հոգին, կը կենդանացնեն ուժը, և կը նորոգեն
կեանքը : Քաղաքի օդը՝ անդադար ներշնչուելով և
արտաշնչուելով, միշտ ծանրացած կարգ մը շոգինե-

րով, գարշահոտութեամբ՝ երկու անպատեհութիւն միանգամայն ունի. նախ՝ քիչ կենսական զօրութիւն կը պարունակէ, երկրորդ՝ փնասակար մասնիկներով բեռնաւորուած է: Իսկ գեղի օդը ասոր հակառակ երկու յատկութիւններ ունի. կոյս օդ մ'է սա, և լի տնկոց ամենաթոշուն, հաճելի, ամուրաբար հիւթերով և գետնի շոգիով որ ինքնին խիստ առողջարար է: Սակայն անօգուտ է լաւ օդի մէջ բնակութիւն հաստատել՝ երբ մարդ օդը չծծէ: Սենեակներու օդը՝ եթէ չարունակ չնորոգուի՝ գրեթէ ամեն տեղ նոյնն է. այն ատեն փոփոխութիւնն ուրիշ բան չըլլար՝ բայց եթէ քաղաքի գոց սենեակէն անցնիլ գեղի գոց սենեակը:

Արձակ դաշտերու վրայ միայն հնար է վայելել առողջարար մթնոլորտի մը բովանդակ առողջարարութիւնը: Եթէ խօթութեան կամ տկարութեան պատճառաւ կարելի չըլլայ ի դաշտ փոխադրուիլ՝ պէտք է, օրը մէկ քանի անգամ նորեգել սենեկին օդը՝ ոչ թէ պարզապէս բանալով դուռը, պատուհանը՝ որով քիչ կը նորոգուի՝ այլ սենեկին մէջ օդոյ հեղեղ մը մտցնելով՝ և այս կ'ըլլայ՝ մէկ քանի հակառակ տեղերէ օդ ներս առնելով: Չկայ հիւանդութիւն մը որ չպահանջէ այս զգուշութիւնը. բայց պէտք է զերծ պահել հիւանդը օդոյ չափազանց ներդործութենէն՝ և այս ալ դժուար բան մը չէ: Նոյնպէս վերջին աստիճան կարելորդ է առաւօտեան օդը ծծել. անոնք որ ասկէ զրկուելով՝ կը մնան չորս պատի մէջ խղզուած մթնոլորտով՝ կամաւ կը հրաժարին ամենէն

հաճելի, և դուրսէ ամենէն զօրացուցիչ դեղէն: Գիշերուան զովութիւնը դարձուցած է օդոյն՝ անոր ամբողջ կենսական յատկութիւնը, և ցօղը՝ որ քիչ քիչ կը շոգիանայ՝ բեռնաւորուած բոլոր բալասանով ծաղկանց՝ որոց վրայ կեցած է՝ զայն ըստուգիւ դարմանական կ'ընէ: Մարդ կը ծփայ տրնկոց հոյզի մը մէջ՝ զոր անդադար կը ծծէ՝ և որու բարերար ազդեցութիւնը անհնար է ուրիշ բանի հետ փոխանակել: Հանգստութիւն, զովութիւն, կորով, ակտրժակ զոր մարդ այս պատճառաւ կ'ըզգայ բոլոր օրուան մէջ, ամեն մարդու գիտցած փորձն են՝ իմ ամեն ըսելիքներէն աւելի զօրաւոր: Դեռ վերջերս տեսայ ասոր խիստ զգալի արդիւնքը քանի մը ակտուաւոր անձանց՝ մանաւանդ ակտուալ անոնք երբ ամառու օդը ծծէին՝ շատ աւելի զուարթ կ'զգային զիրեք օրուան մնացած ժամանակ, և զանոնք տեսնելու վարժուող անձի մը շատ դիւրին էր հասկընալ այս նշանէն թէ՝ որչափ կարելորդ է այս ազդեցութիւնը ողնայարի ծիւրութեամբ հիւանդացողներուն՝ որք խիստ յաճախ սեւամաղձոտ կ'ըլլան: Զուարթութեան դարձը միայն ինքնին կը ցուցնէ անխաբ կերպով՝ առողջութեան մէջ ընդհանուր բարւոքում մը:

ԿԵՐԱԿՈՒՐՆԵՐ

Կերակրոց ընտրութեան մէջ հետեւեալ երկու կանոններով ընթանալու է: Միայն այնպիսի կե-

րակուրներ ուտել՝ որք պզտիկ զանգուածով չատ սնունդ պարունակեն՝ և դիւրաւ մարսուին : Զգուշանալ անոնցմէ՝ որոնք բարկ համ ունին : Հարկ է ստամոքսին դարցնել իւր բոլոր զօրութիւնը, և չկայ բան մը որ աւելի եղծէ կենդանական մանրութիւնն զօրութիւնը՝ քան բռնի ձկտում մը . այսպէս՝ երբ կերակրոց շատութեամբ ստամոքսը սլորկուի՝ ամեն օր կը տկարանայ . ասկէ դատ՝ եթէ շատ լինայ՝ տկար անձինք անճրկում, անձկութիւն, տկարութիւն և մեղմաղճութիւն կ'իմանան, որ իրենց հիւանդութիւնը կը սաստկացնէ : Այս երկու անպատեհութեանց առաջքը կ'առնուի նշանակած կերպովս ընտրելով կերակուրները՝ և ամեն անգամին քիչ՝ բայց յաճախ ուտելով : Անհրաժեշտ է՝ որ իրենց պարունակած սնուցիչ աղդեցութիւնը դիւրաւ հաղորդեն : Ստամոքսը չէ կարօղ մարսել ինչ որ դժուարամարս է, իւր վերջին աստիճան տկար գործունէութիւնը բոլորովին կը ջնջուի կերակուրներով՝ որք կամ շատ կարծր են՝ կամ անոր ուժը տկարացնելու բնութիւն ունին :

Այս սկզբանց յենելով դիւրին է յարմար և անյարմար կերակրոց ցուցակ մը շինել : Վերջի դասին կը վերաբերին՝ բնականաբար խիստ և անմարսելի մեքեր, ինչպէս են խոզենին, բոլոր ծեր կենդանիներունը, ինչպէս անոնք՝ զորս արհեստով կարծրացուցեր են աղի՝ կամ ծուխի միջոցաւ, և որք այս պատճառաւ բարկ համ ստացեր են . այն միւսեր՝ որ շատ իւղոտ են . ուրիշ ո եւ իցէ իւղեր՝ որք ստամոքսին մանրութեւնը կը թուլցնեն,

մարսիչ հիւթոց արդէն տկարացած գործունէութիւնը կը նուաղեցնեն, անմարսելի կը մնան, խրցումն կը բերեն, իրենց մնալովը կծու բնութիւն մը կստանան, և շարունակ գրգռութիւն պատճառելով յառաջ կը բերեն անձկութիւն, խիթ, քնհատութիւն, սրտի գոցուիլ, տենդ : Զկայ բան մը՝ ուրիշ աւելի զգուշութեամբ հրաժարիլ պարտաւորին տկար ստամոքսի տէրեր՝ որչափ իւղոտ կերակուրներէ . խմորեղէններ, մանաւանդ եթէ իւղով չաղուած ըլլան՝ ուրիշ տեսակ դժուարամարս կերակուրներ են՝ և անտանելի՝ տկար ստամոքսներու : Բանջարեղէնները՝ ուռեցք պատճառելով կը պրկեն ստամոքսը, արեան շրջանը կ'արգիլեն միանգամայն մերձակայ մասերուն մէջ՝ և վնասակար կը դառնան . այսպէս են՝ ընդհանրապէս ամեն տեսակ կաղամբները, փոճոկաւոր ընդեղէնները, և անոնք՝ որք սաստիկ բարկ համ և հոտ ունին, յատկութիւն մը՝ որով աւելի վնասակար կըլլան՝ բացի իրենց պատճառած փութէն :

Պտուղները՝ որք այնչափ առողջարար են ծանր և բորբոքախառն հիւանդութեանց, խցումներու, մանաւանդ լեարդի և ուրիշ շատ հիւանդութեանց մէջ, ամենեւին չեն դար այս ախտերուն . այլ կը տկարացնեն՝ կը թուլցնեն, կը ջլատեն ստամոքսին զօրութիւնը, կը յաւելուն արեան լուծումը՝ որ արդէն շատ ջրոտած է . անոնք անկատար մարսուելով՝ կ'եփին ստամոքսին և փորոտեաց մէջ, և այս եփը սաստիկ փուք կը սլաճառէ՝ որուն կը յաջորդէ ահագին ձկտում, որով արեան շրջանը բո-

լորովին կը խանգարի: Պտուղները՝ նոյնպէս կը թողուն մարսողութեան նախնական աւիշներուն մէջ թթու. նիւթ մը՝ որ կրնայ շատ ցաւալի հետեւանք ունենալ. ուստի պէտք է բոլորովին հրաժարիլ անոնցմէ: Հում բոյսերը, քացախը, ազդեցութեամբ միեւնոյն անպատեհութիւններն ունին, ուստի անոնցմէ եւս հրաժարիլ պէտք է:

Թէպէտ արդիւրեւ կերակրոց ցուցակը երկար է՝ ներելի կերակրոցն աւելի եւս երկար է: Ասոր մէջ կը գտնուին մատաղ, աղէկ տեղեր արածած և լաւ սնած անասնոց մները. այսպէս են մանաւանդ հորթին, մատաղ ոչխարին, տղայ եղան, վառեկի, աղաւնիի, հնդկահաւի, կաքաւու մները: Արտոյտը, սարիկը, լորամարդ, ուրիշ որսական մները թէպէտ բոլորովին չեն արգելուիր՝ անխափր ամեն օր ալ ներելի չէ ուտել: Նոյն կարգէն է և ձուկը:

Մսին ոչ միայն տեսակին ընտրութիւնը՝ այլ նաեւ եփը մեծ գգուշութեան պէտք ունի: Ամենէն աղէկ կերպն է՝ մաղմաղ կրակով խորովել՝ որ անոնց հոյզը մնայ և չչորնայ, կամ զանոնք իրենց բուն աւիշով եփել՝ ծանր ծանր:

Առատ ջրով խորոված մները՝ իրենց բոլոր սքանչելի կուտան ջրին՝ և սնուցիչ յատկութիւնը կը կորուսանեն. շատ անգամ ուրիշ բան չմնար՝ այլ միայն մտտ մանրաթելեր, զուրկ իրենց հոյզէն՝ և ջրով ծանրացած, ակտիւ անհամար՝ և ստամոքսի անմարսելի: Շատ անգամ կը տեսնուի՝ որ տկար մարդիկ՝ որչափ ալ քիչ ուտեն անկէ՝ ըս-

տամոքսի սաւստիկ նեղութիւն կզգան: Միտերը որչափ փափուկ ըլլան՝ այնչափ նուազ կը դիմանան այս կերպ եփուելուն. այս պատրաստութիւնը՝ հիւանդաց համար՝ խիստ մեղրու միայն կը յարմարի՝ որպէս զի անոնց օգտակար մասը հանուի:

Միւր որչափ խնամով եփուի՝ դարձեալ շատերու դժուարամարս կուգայ. այն ատեն մարդ կտիպուի մսին հոյզը միայն տալ անոնց: Միւր թեթեւ մ'եփելէ յետոյ կը քամեն. բայց որովհետեւ ասոր հոյզը շուտ ալ կ'աւրուի՝ պէտք է հետը կտոր մը հաց և պուտիկ մ'ալ կ'իտրոնի հոյզ խառնել, և կամ քիչ մը գինի: Ասիկա ամենէն սնունդարար խառնուրդը կըլլայ: Եթէ քանի մը եփած խեցեգետին ճգմուին այս մսի ջուրին մէջ, անոր համը կ'աղնուացնեն և գուցէ աւելի զօրացուցիչ կընեն. բայց ասոնք ալ երկու անպատեհութիւններ ունին. նախ՝ որ գրգռիչ են քիչ մը, երկրորդ՝ արգանակը աւելի շուտով աւրուելու ենթակայ կընեն. ուստի այս երկու նկատմամբ գգուշութիւն ընելու է: Հացը և բուսեղէնները չունին յատկութիւն փոքր զանգուածով մեծաքանակ սնունդ պարունակելու, բայց իրենց գործածութիւնը՝ մանաւանդ հացինը անհրաժեշտ է՝ ոչ միայն առաջին տունելու համար չարունակ միս ուտելէն զալիք գգուանաց՝ այլ նաեւ արդիւրեւ համար փութութիւնը՝ որ մատկերութեան մէկ հետեւանքը կ'ըլլայ՝ եթէ նա չխառնուի բուսականով: Եթէ այս գգուշութիւնը չըլլուի՝ շուտով նախնական խողովակներուն մէջ դուրս կ'եննեն ինքնածին ալիալի-

ներ (տեսակ մ'աղեր) և ասոր ետեւէն գալիք բո-
լոր գէշութիւններ։ Այս սննդեան եղանակէն ա-
մենամեծ վնասներ հասած են՝ փորձով գիտեմ՝ տը-
կար անձանց՝ որոց ասոր հետեւելու խրատ տըր-
ուած էր։ Այս բանին ամենէն սովորական ախ-
տանիչերէն մին է՝ ծարաւ՝ որով կ'ատիպուին ջուր
խմել չարունակ, և այս կը տկարացնէ՝ զիրենք՝
ասկէ զատ՝ ջուրը դժուարաւ կը խառնուի մարմնոյ
աւիչներուն հետ, վասնզի այս խառնուրդը կա-
խում ունի նուրբ խողովակներէն՝ որք շատ թոյլ
են, և եթէ՝ դժբաղդաբար, ինչպէս յաճախ կը
պատահի՝ քիչ շարժում ընող հիւանդաց, երիկա-
մանց գործունէութիւնը նուազի՝ հեղուկները
կանցնին մորթային հիւսքին մէջ և նախ՝ ջրալից
ուռեցքներ յառաջ կը բերեն, ապա ամեն տեսակ
ջրդողութիւններ։

Այս վտանգներէն վախ չմնար՝ եթէ միշտ
խառնուի բուսական սննդաութիւնը կենդանա-
կանին հետ։ Ամենէն ընտիր խտեղէններն են՝
գալար արմատներ, եղբրդի (*հիկտիպա*) տեսակներ,
կանկառ և ծնեբեկ (*գոռզգոննազ*)։ Կան այնպիսիներ՝
որք թէեւ կակուղ են՝ սակայն կը նեղեն, վասնզի
չափազանց կը զովացնեն, ստամոքսի ուժը կը թըմ-
րեցընեն։

Ալիւր պարունակող հունտեր՝ եթէ յարգարուին
և մնի ջուրով կաթնապուրի տեսակ եփուին՝ շատ
ախորժահամ կերակուր կ'ըլլան։ այս կերակուրը
սնունդի երկու դասերուն (մսեղէն և խոտեղէն)
մէջ գտնուած ամենէն սրատուական մասը կը պա-

րունակէ, և խառնուրդը առաջըր կառնու երկու
կերակուրներէն (բուսական, կենդանական) զատ
զատ տրուելով արտադրուելիք վնասին արգանակը
չթողուր որ ալիւրը քացիւի, ալիւրը չթողուր որ
արգանակը փտի։ Գիտողութիւն ընող հեղինակներն
ուշադրութեամբ կարգացողը կը տեսնէ՝ որ Եւրո-
պայի հիւսիսային կողմը հիւանդութիւններն աւելի
գէշ են՝ քան թէ մէջ տեղուանք։ պատճառն այն
չէ՞ արդեօք որ հիւսիսայիններն աւելի միա կու-
տեն քան ընդեղէն։

Վերը պտուղներուն վրայ դրած արգելքէս չը
հետեւիր, որ ստամոքսի քիչ շատ զօրութիւն տա-
կալին ունեցողները՝ երբեմն երբեմն քիչ մը բան
չուտեն՝ տեսակին և հասունութեանն ուշադրու-
թիւն ընելով։ ջրոտ պտուղներն այնչափ աղէկ
չեն դար։

Չուերը՝ կենդանական սնունդէն են, և վեր-
ջին աստիճան օգտակար։ չափազանց կը զօրացնեն
և դիւրամարս են, սա պայմանաւ որ քիչ՝ կամ
բնաւ չեփուին՝ վասնզի երբ ճերմակը կարծրանայ՝
ալ չը լուծուիր։ ծանր, դժուարամարս կ'ըլլայ, և
չզօրացներ։ ան ատեն շատ մարսող՝ և ոչ թէ բը-
նաւ չը մարսող ստամոքսի կերակուր կ'ըլլայ։ հաւ-
կիթ ուտելու ամենէն լաւ կերպն է՝ հաւէն դուրս
իյնալուն պէս կլնել՝ չեփած, կամ թերխաշ ու-
տել, երկու երեք անգամ եռացած ջրի մէջ խօ-
թելէ յետոյ, կամ հարելով՝ չեռացող՝ այլ տաք
արգանակի մէջ։

Վերջապէս՝ վերջին տեսակ մը կերակուր ալ
կաթն է։ սա իր վրայ կը միացնէ ամեն պահանջ-

ուած յատկութիւններ, վախճալու բան մը չունի. ամենէն պարզն, փարսելու ամենէն հեշտն և ամենէն արագ կաղզուողն է. ի բնութենէ կազմ պատրաստ ըլլալով՝ արհեստական պատրաստութեամբ աւրուելու վախ չունի. անդարար է՝ մտի հիւթին պէս՝ և նեխութեան ենթակայ չէ անոր պէս. ծարաւութեան առաջը կ'առնու, թէ կերակուրի և թէ խմելիքի տեղ միանգամայն կը բռնէ. ամեն անջատմունք կ'ողբերէ, հանդարտ քնոյ կը պատրաստէ. միով բանիւ այս պարագային մէջ պահանջուած ամեն պայմանները կատարելու յարմար է: Ինչո՞ւ համար ուրեմն չենք գործածեր զայն միշտ ամեն կերակուրի տեղ. - ասոր յատուկ պատճառաւ մը միայն, որ չատ անգամ անոր ազդեցութիւնը կ'այլայլէ՝ և յուսացուածէն բոլորովին տարբեր արդիւնք մը յառաջ բերել կուտայ անոր:

Այս պատճառը անոր ենթակայ եղած մասնաւոր լուծումն է: Եթէ շուտով ջմարսի, եթէ երկար ատեն մնայ ստամոքսին մէջ՝ կամ երկար ատեն չը մնալով խակ՝ հոն իւր լուծման յարմար նիւթեր գտնէ՝ ճիշդ նոյն փոփոխութիւններ կը կրէ՝ ինչ որ կը պեսնեմք անոր վրայ մեր աչաց առջեւ. կողեղէն, պանրային և ճնային մասերը կը բաժնուին իրարմէ. չիճուկը շուտով փորհարութիւն կը բերէ, երբեմն մէգի կամ արտաշնչման ճամբայներէն կ'անցնի դուրս կենէ առանց սրնուցանելու. միւսը մասերը՝ եթէ միան խակ ըստամոքսին մէջ՝ քիչ ատենէն կ'աւրեն զայն. ակա-

տեր, ուռեցքներ, թալուկ, խիթք կը պատճառեն. եթէ առջի բերան ասոր անհանգստութիւնը չիմացուիր՝ պատճառն այն է՝ որ փորոտիներէն կը անցնին՝ ուր կրնան թէպէտ ժամանակ մը մնալ առանց զգալի փնաս պատճառելու՝ սակայն հոն արտաքոյ կարգի բարկ համ մը կ'ստանան, և ժամանակէ մը վերջ այնպիսի փնասներ յառաջ կը բերեն՝ որ կաթին երկար մնալովն նուազ փոսնգաւոր չեն ըլլար:

Այսպէս, կրնամք իբրեւ հաստատ կանոն մը սահմանել՝ որուն զգուշութեամբ հետեւիլ պէտք է՝ երբ ծանր պարագայներու մէջ կաթ ուտել հրամայուի՝ թէ՝ թէպէտեւ կաթն ամենաողիւրամարս կերակուր մ'է՝ սակայն իւր դժուարամարսութիւնը ծանր հետեւանաց պատճառ կ'ըլլայ: Արեւ զուրցեցինք այն դժուարութիւնները զորս Պրոհաւ կը գտնէր անոր գործածութեան մէջ. բայց անոնք որչափ ալ մեծ ըլլան՝ օգուտներն ա՛յնչափ աւելի մեծ են՝ որ կ'արժէ ամեն հնարք ի գործ դնել առջիններուն յաղթելու՝ և բարեբաղդաբար միջոցներ ալ չեն պակսիր: Ասոնք երկու կարգի կը վերածուին. - կերակրոյ մասին ուշադրութիւն և դեղեր. վերջիններուն քննութիւնը յաջորդ մէկ հաստաւածով կ'ընեմք:

Կերակրոյ ուշադրութիւնն է. 1. կաթին ընտրութիւնը. ինչ տեսակ կաթի որոշում տրուի՝ պէտք է զայն մատակարարօղ էգը առողջ և լաւ խնամուած ըլլայ. 2. կաթ խմելու միջոցին պէտք է ըզգոյշ կենալ այն կերակուրներէն՝ որ զայն կրնան

թիթուեցընել, ինչպէս են՝ ամեն տեսակ պտուղ-
ներ՝ թէ հում՝ թէ եփուհ, և ընդհանրապէս ա-
մեն թիթուհամ բաներ. 3- պէտք է զայն խմել ու-
րիշ կերակուրներէ հեռաւոր միջոցներով՝ զի բնաւ
խառնուող չսիրեր. 4. - քիչ խմել ամեն անգա-
մուն. 5. - ստամոքսը, փորին վարը և սրունքները
վերջին աստիճան տաք պահել. 6. - մինչեւ խակ ա-
մենէն ընտիր կերակուրները խիստ չափաւոր ու-
տել (առանց այս վերջին զգուշութեան բոլոր
միւսներն անօգուտ են) : Կաթ խմած միջոցին ըս-
տամոքսը հոգնեցնել չգար. ամենափոքր աւելորդ
բեռը, ամենաթեթեւ անմարսողութիւնը հոն ա-
պականութեան սերմ մը կը թողու՝ որ անմիջա-
պէս կ'աւրէ կաթը, և ամենէն ազնուագոյն կե-
րակուրն շատ անգամ սոսկալի թոյնի կը փոխարկէ,
կամ գոնէ միշտ վնասաբեր կը դարցընէ :

Ինչ տեսակ կաթ նախամեծար է. այս հարց-
ման պատասխանելու համար՝ կաթերու զանազան
տեսակաց քննութեան պիտի չձեռնարկեմ, ասիկա
գործս աւելորդ զարտուղութեամբ բեռնաւորել
կըլլայ. ասոր վրայ արդէն բաւական օժանդակ
տեղեկութիւններ ունիմք : Այսօրուան գործած-
ուած կաթերն են՝ կնկան, այծին և կովուն : Իւրա-
քանչիւրն իւր տարբեր յատկութիւններն ունի : Այս
յատկութիւններն իրարու հետ բաղդատուելով և
հիւանդութեան աստիճանն ու տեսակը որոշուելով
միայն կրնայ վճռուիլ ինչ տեսակ կաթ գործա-
ծելու հարկը : Քիչ պարագայ կը պատահի՝ յորում
կովու կաթը ուրիշ ամեն կաթի տեղ չբռնէ : Կնոջ

կաթը ընդհանրապէս աւելի զօրացուցիչ կը նը-
կատուի. ասիկա ամենէն մեծ վարպետներուն
կարծիքն է. բայց այս կարծիքը խախտած հիման
մը վրայ կը դնեն՝ այն է՝ կնոջ՝ միս ուտելու սո-
վորութիւնը, առանց խորհելու՝ որ դարձեալ ի-
րենք նախապատիւ կը համարին կաթն ուժեղ
գեղջկուհիի մը որ բնաւ՝ կամ խիստ քիչ միս կու-
տէ, և միայն հացով ու բանջարով կ'ապրի : Սա-
կայն կարծեմ սա օգտակար կերպով կրնայ փոր-
ձուիլ. սորա արտադրած գեղեցիկ բոյժերը տա-
րակոյս չեն թողուր իւր ազգուղութեանը վրայ :
Բայց իրեն մտանաւոր անպատեհութիւնն ունի,
այսինքն՝ բուն ծիծէն խմել պէտք է : Կալիէն ար-
դէն ճանչցած է այս զգուշութեան հարկը, և ծաղ-
րելով զանոնք որ չեն ուզեր այս բանին հնազան-
դիլ՝ կը խրկէ զանոնք իշոռ պէս մատակ իշոռ կաթ
խմելու : Բայց այս կաթին ամանը այսինքն ստինք՝
չի՞ դրդուեր այն տենչը զոր թմրեցնել կուզեմք, և
ենթակայ չե՞մք ըլլար նորոգել տալու այն իշխա-
նին դիպուածը որու պատմութիւնը Կապիվաչչիօ
աւանդած է մեզ : Այս իշխանին երկու ստնտու
բռնեցին. ասոնց կաթն քանի մ'ամսէն ա՛յն աս-
տիճան գերազանց աղքեցութիւն ըրաւ՝ որ իշխանն
զանոնք երկուքն ալ ի պահանջել հարկին նորէն
իրեն թարմ կաթ տալու վիճակի մէջ դրաւ : Կր
կարծուի թէ իշու կաթը կնոջ կաթին ամենէն
ւելի նման է. բայց թող ներուի ինձ ըսել՝ որ
ասիկա աւելի կարծեաց՝ քան փորձառութեան
արդիւնք է : Սա ամենէն աւելի ջրալիցն՝ և ըստ

այսմ՝ թուլացուցիչն է . ցաւալի սխալ մ'է զայն ամենէն զօրացուցիչ կարծելը : Ամենօրեայ դիտողութիւններ հակառակը կապացուցանեն և կը յայտնեն թէ՛ ոչ միայն ամենէն ազդուն չէ՛ այլ գուցէ ամենէն նուազ զօրացուցիչն է : Ես աստի միշտ լաւ արդիւնք տեսած չեմ, և մինակ ես չեմ : Ինձ պնդեալս կը թոյնի, կը գրէր ինձ Պ. Տը Հալլէն, թէ իշտ կաթը քիչ անգամ սպաստած օգոտը կոտայ : Անօգտակարութիւնն ալ մեծ պակասութիւն մ'է՛ այնպիսի դեղի համար՝ որոյ վրայ ամենէն ծանր հիւանդութեանց բուժման յոյս կը դրուի : Պ. Հօֆման կը հրամայէր զայն այնպիսի պարագայից մէջ՝ երբ սպառում և տենչ միանգամայն կայ :

Կերակրոց վերաբերեալ խրատները չվերջացած յառաջ բերեմ Կրաքիտի խորհուրդը, այսինքն թէ՛ զանոնք իրար խառնելու չէ :

Ամեն մարդ՝ առանց այս խրատին վրայ երկար բացատրութեան հարկ թողլու, գիտէ թէ՛ ո՛րչափ անհնար է բոլորովին տարբեր կերակրոց միեւնոյն ժամանակի մէջ կատարելապէս մարտուիլ : Այս խառնուրդը այն պատճառներէն մին է՝ որք կը վտանգեն ամենէն կորովի մարդոց առողջութիւնը՝ և կ'սպաննեն տկարները . ուստի որչափ զգուշութեամբ խորշին ասկէ՛ դարձեալ քիչ է :

Ուրիշ զգուշութիւն մ'ալ որ նուազ կարեւոր չէ . և սակայն բոլորովին անտես եղած է՝ կերակուրը խնամով չծամելն է . ասիկա այնպիսի հարկ մ'է՛ զոր ամենէն զօրաւոր ստամոքսներ չեն կրնար երկար ժամանակ անտես ընել, առանց զգալի

կերպով տկարանալու, և տկարներն՝ առանց բոլորովին անկատար մարսելու : Երկար դիտողութիւն ըրած ըլլալու է մէկը որ հասկնայ թէ ինչ աստիճան կարեւոր է առողջութեան՝ խնամօք ծամելը : Ստամոքսի ամենէն յամառ ցաւերու և խիստ հինցած թուլութիւններու՝ միայն աս ուշադրութեամբ բժշկութիւնը տեսած եմ : Ասոր հակառակ տեսած եմ խիստ առողջ մարդոց հիւանդանալը՝ երբ իրենց ակռաները վնասուելով՝ չէին կրնար կատարելապէս ծամել կերակուրը, և որոնք այն ատեն կ'սկսէին իրենց առողջութիւնը գտնել՝ երբ ակռայնին բոլորովին թափելով լինտերնին կը խտանային և ակռայի պաշտօն կը վարէին :

Ըմպելիներն ալ գրեթէ կերակուրներու չափ կարեւոր մասն են ապրելու եղանակին :

Պէտք է խորշիլ այն ըմպելիներէն՝ որք կրնան աւելցնել տկարութիւնը և թուլութիւնը, մնացած քիչ շատ մարսող զօրութիւնը նուազեցնել, հիւթերուն բարկութիւն հաղորդել, և արդէն սաստիկ գրգռեալ ջղային դրութիւնն աւելի եւս շարժել : Բոլոր տաք ջրերը առաջին թերութիւնը կ'արտադրեն, թէյը՝ ամենքը միանգամայն . խահուէն՝ վերջին երկուքը . ուստի մեծ զգուշութեամբ պէտք է ասոնցմէ հրաժարիլ :

Ոգելից ըմպելիներ՝ որ հարեւանցի նայուածքով՝ այնպէս կերեւին թէ օգտակար են, որովհետեւ՝ ճիշդ տաք ջրի հակառակ ազդեցութիւն ունին՝ որուն վտանգը յիրաւի կը նուազեցնեն՝ եթէ քիչ մը անոր հետը խառնուին՝ ասոնք ալ ուրիշ

մեծ անպատեհութիւններ ունին, որոց համար պէտք է խորջել անոնցմէ՝ կամ գոնէ խիստ քիչ անգամ գործածել զանոնք: Իրենց գործողութիւնը խիստ բուռն և խիստ վաղանցիկ է. անոնք զօրացնելէ աւելի կը գրգռեն և եթէ երբեմն կը զօրացնեն՝ իրենց յաջորդող տկարութիւնն աւելի մեծ կ'ըլլայ քան չխմած ժամանակին. ասկէ զատ՝ ըստամոքսի գնտիկներուն այնպիսի կարծրութիւն մը կուտան՝ որ անոնցմէ կը բառնայ ակորթակի կարեւոր եղած զգայունութեան աստիճանը. դարձեալ կը զրկեն մարտիչ հեղուկներն այն լոյծ բնութենէն՝ որ անհրաժեշտ է անոնց անօթութեան զգացողութեանն օգնելու համար, ասոր համար է որ խման մարդիկ ուտելու զգացողութիւն չունին: Այն ւանիւնք որ, կ'ըսէ մեծանուն հեղինակն՝ զոր յիշեցի, ւանն օր կը խմեն կերակրորէ վերջ, մարտդակամ տկարութեանց օգնելու մտօք, ասկի զատ ուրիշ կերպ չիլն կրնար մտածել ւանք հակառակն ընելու՝ և մարտիչ գորտի խմելորէ եղծելու համար:

Ամենէն լաւ բնակիւն է՝ խիստ յստակ ջուր կիսուակէս խառնուած այնպիսի գինիի հետ՝ որ ոչ գլուխ դարնէ և ոչ թթու ըլլայ. առաջինը ըզգալի կերպով կը գրգռէ ջրային գրութիւնը, և յառաջ կը բերէ հիւթերուն մէջ վաղանցիկ անօտութիւն որուն հետեւութիւնն է պրկել նրբերակները՝ յետոյ աւելի թուլցնել և հիւթերուն քայքայումը աւելցնել. երկրորդ տեսակն կը տկարացնէ մարտողութիւնը, կը գրգռէ՝ և մէզի չափազանց առատութիւն կուտայ, որով հիւանդները

ուժաթափ կ'ըլլան: Ամենէն ընտիր գինիներն աւանք են՝ որ նուազ աղ և ոգի ունին, աւելի հոգ և իւղ ունին, և ասոնք են՝ որ կը կոչուին ազնիւ և պարարտ գինի. այս տեսակէն են՝ Պուրկօնըյի, Ռօնի, Նէօլաթէլի, քանի մը տեսակ կարմիր գինիներ, Կրավի հին ճերմակ գինիներ, Բօնթագիէն ընտիրները, Սպանիոյ, Փուրթուկալի և Գանարեան կղզեաց գինիներ. և գտնել հնար եղած տեղը Թօքէյի, որ աշխարհիս բոլոր գինիներէն գուցէ գերազանցն է թէ առողջարար և թէ զուարթ յատկութեանց մասին: Սովորական գործածութեան համար Նէօլաթէլիէն ընտիրը չկայ:

Աղէկ ջուր չգտնուած տեղը՝ հնար է զայն ուղղել թորելով, մէջը երկաթ նետելով կամ մէջը համեմանք թրջելով, ինչպէս են՝ կինամոմոն, աւիսոն, կիսրոնի կեղեւ: Հասարակ դարեջուրը վնասակար է. Մեօնը՝ որ թէ սննդարար և թէ զօրացուցիչ մուղ մը (խիոլասա) է հուշտերու՝ կըրնայ մեծ ծառայութիւն ընել. ոգիով լի ըլլալով՝ գինիի չափ կը կենդանացնէ և անկէ աւելի կը սընուցանէ, կրնայ թէ խմելիքի և թէ կերակուրի տեղ բռնել:

Օգտակար խմելիքներուն կարգը կրնայ դասուիլ չօթլաթը՝ որ շատ մասամբ կը վերաբերի կերակրոյ դասին. քաքսօն իր մէջ շատ սննդարար նիւթ կը պարունակէ՝ և եթէ չաքարի և համեմանքներու հետ խառնուի՝ իբրեւ իւզալից սնունդ իր արտադրելիք վնասին առաջքը կանոնուի: « Կաթով 1 չօթլաթը, կըսէ Պ. Լըվիս » եթէ գործածուի, ըս-

«տամոքսը չբեռնաւորելու չափ՝ պատուական նա-
«խաճաչ մ'է սպառման ենթակայ մարդոց : Երեք
«տարեկան տղայ մը գիտեմ, որ այս հիւանդու-
«թեան վերջին աստիճանը հասած էր, և ուրկէ
«ձեռք քաշած էր բժիշկը՝ սակայն աղէկցաւ իւր
«մօրը ձեռք՝ քիչ քիչ, այլ յաճախ չօքօլաթ մի-
«այն ուտելով : Ստուգիւ շատ տկար անձեր կան՝
«որոց կարի պատշաճաբար կրնայ յանձնարարուիլ
«այս սնունդը : «Շատերու ալ չափազանց կը
«վնասէ» :

Ընդհանուր կանոնը՝ որ եւ իցէ խմելիքի մէջ՝
շատէն զգուշանալն է . չափազանցութիւնը կը տը-
կարացնէ մարսողութիւնը՝ թուլցնելով ստամոքսը,
մարսիչ նիւթերը խղրելով և կերակուրները լաւ մը
չմարսուած դուրս նետելով . սա կը թուլցնէ ամեն
մասերը, կը լուծէ սնուցիչ հիւթերը, յաճախ մէզի
կամ քրտինքի ենթակայ կ'ընէ՝ որով մարդ կ'ըս-
պառի : Սպառումէ յառաջ եկած շատ հիւանդու-
թիւններ տեսայ՝ որոնք մեծապէս թեթեւցան՝ ոչ
այլ ինչ գեղով՝ այլ միայն խմելիքը նուազեցնելով :

ՔՈՒՆ

Քնոյ վրայ մեր ըսելիքը երեք կէտի մէջ կամ-
փոփի . անոր տեսողութիւնը, յարմար ժամանակը
և խաղաղ քուն մը քաշելու պէտք եղած զգուշու-
թիւնները :

Ամեն չափահաս անձի՝ եօթն կամ առ առա-

ւելն ութ ժամ քուն կը բաւէ (1) . ասկէ աւելի քը-
նանալ կամ աւելի երկար ատեն անկողնի մէջ մը-
նալն վտանգաւոր բան է . սա ճիշդ կարտադրէ
այն վնասներ, զորս յառաջ կը բերէ չափազանց
հանգիստը : Ասկէ աւելի երկար քնանալը միայն
անոնց ներելի է, որ ցորեկին շատ և տաժանելի
շարժումներ կընեն . այլ այս կարգի մարդիկ չեն
աւելի պառկողները . անոնք են ընդհակառակն՝ որք
ամենէն աւելի ննտողական կեանք կանցնեն : Ուստի
պէտք չէ յիշեալ սահմանէն անցնիլ, բայց միայն
այն ժամանակ՝ երբ մարդ չափազանց տկարացած
ըլլալով՝ բաւական գօրութիւն չունի՝ անկողնէն
երկար ատեն ելած մնալու : Այսպիսի պարագայի
մէջ կարելի եղածին չափ շատ պառկելու է : Որչափ
քիչ քնանայ մարդս, կըսէ Պ. Լըվիս, քունն այնչափ
ունեղի քաղցր եւ զօրացողիչ կըլլայ : Ապացուցուած է
որ գիշերուան օդը ցորեկուան օդէն նուազ ա-
ռողջարար է՝ և թէ՛ ուժաթափ հիւանդները ի-
րիկուն աւելի ենթակայ են անոր աղղեցութեան՝
քան առտուն : Աւստի պէտք է քնոյ զոհել այն
ժամանակ յորում օդը նուազ առողջարար է՝ որով
մեզի աւելի վնասակար կ'ըլլայ՝ և յորում մեր
նողրտը սակաւ ըլլալով՝ մենք աւելի եւս կ'ապա-
կանենք : Ուրեմն պէտք է կանուխ պառկիլ և կա-

(1) Նշանաւոր բժիշկ Է. առողջաբանութեան
դասատու Ռիան գաղղիացի կըսէ թէ քնոյ չափը
ջորոջուի . միայն պէտքն է այս մասին կանոն
տուողը :

Ծ . Թ :

նուր ելնել. սա այնպիսի աշխարհածանօթ կանոն մ'է՝ որուն վրայ երկար բարակ պնդելը անհամութիւն կ'ըլլայ. սակայն այնչափ զանց եղած է այս՝ ասոր՝ կարծուածէն աւելի ահագին հետեւանքը այնչափ նուազ հասկցած կը թուին մարդիկ՝ որ ներելի է զայն անծանօթ ենթադրելով՝ պնդել անոր կարեւորութեանը վրայ՝ մանաւանդ ախտաւոր մարդոց համար: Եթէ ժամը տասնին պսակիս, եւ պէտք չէ որ սակից տանջի ոռ մնաս, բուն Պ. Լըվիսի խօսքերն են, պէտք է աժտը չորսին կամ հինգին ելնես, ձմեռը վեցին կամ եօթնին: Բացարձակապէս հարկ է, կը յաւելու, արգիշը այս հիւսնորոթեամբ (այսինքն ողնայարի ծխութեամբ) ախտացելոց առաւօտուն երկար ատեն անկողնին մէջ մնալը: Մինչեւ անգամ կը փափաքի որ առջի քունը առնելէն վերջ անկողնէն ելնելու սովորին. և կ'ապահովէ թէ այս սովորութիւնը որչափ ալ դժուարին երեւի ի սկզբան՝ քիչ ժամանակէն դիւրին և հաճելի կը դառնայ: Շատ ախտաւոր մարդիկ կան՝ որ առաջին խորունկ և քաղցր քունէն արթնցած ժամանակ առողջ կզգան իրենց անձը և բոլորովին կը թուլան՝ եթէ այնուհետեւ վերստին քնանան. եթէ չպառկին՝ այնչափ ապահով են բոլոր օր առողջ անցնելու՝ որչափ լաւ գիտեն թէ տաղտկալի ժամանակ մը պիտի անցընեն՝ եթէ այս նախկին մրախէն յետոյ՝ երկրորդին անձնատուր ըլլան:

Քունը այն ժամանակ հանդարտ է՝ երբ գրգռութեան պատճառ չկայ. ուստի պէտք է պատճառ չտալ: Ամենէն կարեւոր երեք զգուշութիւն-

ներն են. 1. Շատ տաք օդի մէջ չպառկիլ, և, ոչ չա՛տ՝ ոչ քիչ ծածկուիլ: 2. Պառկած ժամանակ ոտուրները պաղ չ'ըլլան, որ շատ սովորական պատահար մ'է տկար անձերու. և որ՝ շատ պատճառաւ իրենց կը փնտէ. այս նկատմամբ ճշիւ գործադրելու է հիպոկրատի կանոնը. զով տեղ քնանալ եւ զգոռոթեամբ ծածկուիլ. և 3. որ ամենակարեւորն է՝ ստամոքսը չընտաւորել. չկայ բան մը որ այնչափ աւելի խանգարէ քունը, զայն խռոված, ցաւագին և տկարացուցիչ ընէ՝ որչափ գիշերային դժուարամարտողութիւն: Լքումն, տկարութիւն, զգուանք, ճանճրոյթ, հետեւեալ օրը խորհելու և բանի մը պարապելու անկարողութիւնը ասոր անխորշի հետեւանքներն են:

Ընդհակառակն չկայ բան մը որ աւելի ազդու կերպով օգնէ քաղցր, խաղաղ, շարունակ և կազդուրիչ քնոյ մը՝ քան թեթեւ ընթրիքը: Թօրմութիւն, աշխուժութիւն, զուարթութիւն վաղուին, ասոր բնական հետեւանքն են:

Քնոյ միջոցը՝ կ'ըսէ Պ. Լըվիս՝ տաժման՝ և ոչ թէ մարսողութեան միջոցն է. ասոր համար մեծ խտուրթիւն կը բանեցնէ իր հիւանդաց ընթրիքին համար. կը պատուիրէ անոնց՝ և ամենամեծ իրաւամբ՝ իրիկուն բնաւ միս չ'ուտել. միայն քիչ մը կաթ և քանի մը պատառ հաց կը հրամայէ, և այս՝ պառկելէ երկու ժամ առաջ, որպէս զի նախնական մարսողութիւնը աւարտի՝ քնոյ անձնատուր ըլլալէ առաջ:

ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

Մարմնամարզը բացարձակապէս կարեւոր է . տկար անձանց քիչ մը ծանր կ'ուզայ այս , և եթէ տխրութեան հակամէտ են՝ խիստ դժուար է դանոնք ստիպել շարժում ընելու : Սակայն տկարութենէ եկած ախտերը անգործութեամբ չափազանց կ'աւելնան . ստամոքսին , փորոտեաց , նրբերակաց թեւերը կը թուլնան , աւիշները ամեն տեղ կը մօրանան՝ որովհետեւ հաստատուն մասերը բաւական զօրութիւն չ'ունին պէտք եղած մղումը անոնց տալու . ասկէ կը ծագին դադարումներ , խցումներ , զեղումներ . սննդեան հալումը , տածումը , անջատումը այլ եւս չեն կատարուիր . արիւնը ջրոտ կը մնայ , զօրութիւնը կը պակսի , և ախտին բոլոր նշանները կ'աւելնան : Մարմնամարզը բոլոր այս չարեաց առաջքը կ'առնու՝ արեան շրջանը ոգեւորելով . գործարանային բոլոր պաշտօնները այնպէս կանոնաւոր կը կատարին՝ ինչպէս երբ մարդ իրօք զօրութիւն ունենար . և այս գործարանաց կանոնաւորութիւնը շատ չտեւեր՝ իրական ոյժ ալ կ'ուտայ . ուստի շարժման արդիւնքն է ուժին փոխանորդել և զայն վերահաստատել : Իւր օգուտներէն մին ալ բացի արեան շրջանի երազումէն՝ այն է՝ որ միշտ նոր օդ վայելել կուտայ : Ով որ բնաւ չը շարժիր՝ կ'ապականէ իւր շրջակայ օդը և վնասարեւ կ'ընէ ինքեան . իսկ շարժուն անձը միշտ

կը փոխէ զայն : Շարժումը շատ անգամ դեղի տեղ կը բռնէ . իսկ աշխարհի բոլոր դեղերն ի միասին չեն կրնար շարժման տեղը բռնել :

Առաջին օրերուն զգացուած հոգնութիւնը շատ անգամ կը վնասեցնէ հիւանդները . բայց եթէ այս առաջին խոչընդոտին յաղթելու չափ քաջութիւն ունենան՝ պիտի փորձով հասկնան որ՝ ըստուգիւ այս խանթն յեղ և որ առաջին քայլերը դժուար կոչան :

Հետիոտս վարժութիւնը չէ մի միայն օգտակարը . ձիովը խիստ աւելի աղէկ է վերջին աստիճան տկարներուն , կամ անոնց՝ որոց ստորին փորի ընդերները և կուրծքը վնասուած են . եթէ տկարութիւնը խիստ աւելի ըլլայ՝ կառքով չըրջագայութիւնն աւելի նախաւեժար է , հերիք է որ չափազանց կամաց չ'երթայ կառքը : Երբ եղանակը չը ներեր դուրս ելնելու՝ պէտք է տունին մէջ շարժում ընել , կամ քիչ մը դժուարին աշխատութեամբ , կամ մարմնամարզի խաղով , ինչպէս է գնտախաղը՝ (1) որ բոլոր մարմնոյն միանգամայն շարժում կ'ուտայ :

Քնոյ , ախորժակի , զուարթութեան վերադարձը շարժման բնական հետեւութիւնն է . բայց

(1) Վօլան . այս խաղը մեր սովորական գնդակի խաղը չէ , այլ սոսկիեհի (մանդար աղանձ) եւ ուրիշ ասոր նման մարմնոց վրայ փետուրներ խօքելով՝ գործիքով մը կը զարնեն անոր եւ նետուն կը նետեն՝ ու այսպէս կը խաղան : Մ . Թ .

պէտք է զգուշանալ դժուարին վարժութիւն ընելէ՝ ճաշէն անմիջապէս վերջ. և կերակուր չուտել՝ երբ վարժութենէ յետոյ տաքցած է մարդ. այլ մարմնամարզը ճաշէն առաջ ընել, և կերակուր չը կերած քանի մը վայրկեան հանգչիլ:

ԱՐՏԱՀԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Արտահանութիւններն կը խանգարին միւս մարմնական պաշտօններուն հետ՝ և իրենց խանգարումը կենդանական մեքենային անկանոնութիւնը կը բազմապատկէ. հարկ է ասոր ուշադրութիւն ընել՝ ժամանակին դարմանելու համար: Մեր խնամոց գլխաւորաբար կարօտ արտահանութիւններն են՝ կկղանք, մէզ, արտաշնչութիւն (մորթի) և թուք: Ասոնք կանոնաւոր պահելու՝ կամ իրենց պէտք եղած վիճակին բերելու համար ամենէն լաւագոյն եղանակն է հետեւիլ այն պատուէրներուն գործ աւանդեցի ապրելու եղանակին միւս առարկայներուն վրայ: Երբ մարդ այս մասին ճշդապահ ըլլայ՝ արտահանութիւնը՝ որոց առաւել կամ նուազ կանոնաւորութիւնը մարտդութեան լաւութեան կամ յոռութեան օգաջակն է՝ ըստ բաւականին կանոնաւորապէս կը կատարուին: Ամենէն աւելի օգնութեան պէտք ունեցողը՝ իբրեւ ամենէն կարեւորը՝ արտաշնչութիւնն է՝ որ շատ դիւ-

րաւ կը խանգարի տկար անձանց վրայ: Ասոր կօդնութի՝ կանոնաւորապէս չիւելով մորթը վրձինով կամ ֆանելայով. երբ այն չափազանց դադրած է՝ դայն ոգեւորելու ամենէն ապահով միջոցն է՝ ամբողջ մարմնոյն վրայ բուրդ հաղնիլ անմիջապէս: Զգուշանալու է չափազանց հազուելէ՝ որպէս զի չըլլայ թէ մարմինը քրտնի՝ որ մեծապէս կը վնասէ արտաշնչման. մարմնոյն նրբուղիները այսպէս բռնադատուելով աւելի տկար կը մնան՝ և յետոյ նրաւ ճշդութեամբ կը կատարեն իրենց պաշտօնը. զգուշանալու է նաեւ քիչ հազուելէ՝ որ նոյնպէս կ'արգիլէ որ եւ իցէ մորթային արտահանութիւն: Մարմնոյն այն մասը զոր ամեն ոք՝ և առաւել եւս տկար անձինք պարտաւոր են տաք պահել՝ ոտուրներն են՝ այս ամենադիւրին զգուշութեան ոչ ոք անհոգութիւն պիտի ընէր՝ եթէ գիտնար թէ ինչ աստիճան կարեւորութիւն ունի սա մարմնոյն մեքենային պահպանութեան մասին:

Ոտքէն յաճախ պաղ առնելը ամենավատթար պարբերական հիւանդութեանց տրամադրութիւն կը բերէ. շատերու վրայ ալ անմիջական ազդեցութիւն կ'ունենայ. սակայն ամենէն աւելի՝ կուրծքի ցաւի, խիթերու և խցումի ենթակայ եղողներն զգուշանալու են ասկէ յառաջ գալու վտանգներէն: Զոհարար քուրմերը՝ որ ստիպուած էին միշտ բոկոտն քալել տաճարի քարայտաւակին վրայ՝ յաճախ ստիպալի խիթերու ենթակայ կ'ըլլային:

Շողիկը շատ անգամ խիտ առատ դուրս կուգայ տկար անձերէ. լորձուների գործարանաց թու-

լացումը պատճառ կ'ըլլայ այս առատ անջատման :
 Եթէ հիւանդները շարունակ զայն դուրս թփնեն՝
 ասկէ երկու վնաս կը յառաջանայ . մէկը՝ որ կը նի-
 հարնան այս արտահանութեամբ , երկրորդ՝ այս ա-
 լիչը որ այնչափ կարեւոր է մարսողութեան գոր-
 ծոյն՝ առանց որոյ սա անկատար կ'ըլլայ՝ կը պակ-
 սի , որով գործողութիւնը դժուարին և գէշ կ'ըլլայ :

ԿԻՐՔԵՐ

Վերը տեսնուեցաւ հոգւոյ և մարմնոյ սերտ
 միութիւնը , և թէ՛ ինչ ազդեցութիւն ունի միոյն
 բարեկեցութիւնը միւսին վրայ . տեսնուեցան տըխ-
 րութեան աղետալի հետեւանքները . ուստի գը-
 րեթէ աւելորդ կը համարիմ յաւելուլ որ խիստ ըզ-
 դուշանալ պէտք է հոգւոյ անհաճոյ երեւցած ըզ-
 դացողութիւններէ՝ և թէ վերջին աստիճան կա-
 րեւոր է անոր միայն հաճելիներ ներկայացնել՝ ա-
 մեն հիւանդութեանց՝ մանաւանդ ողնայարի մա-
 չողութեան տեսակ հիւանդութեանց մէջ , որք ըստ
 ինքեան հակամէտ կընեն զմարդ տխրութեան ,
 տխրութեան՝ որ յուի չըջանով մը զանոնք աւելի
 կը սաստկացնէ : Բայց՝ չափ անգամ հիւանդները՝
 այս ալ դարմանատարութեան մէկ դժուարու-
 թիւնն է՝ կամաւ անձնատուր կ'ըլլան իրենց հի-
 ւանդութեան այս անտանջանին (տխրութեան) ,
 և մարդ չկրնար զանոնք համոզել որ ջանան ա-

սոր յաղթել : Բաց աստի պէտք չէ ինքզինք խա-
 րել և կարծիլ թէ զուարթ ըլլալու համար՝ հէ-
 րիք է որ պատուիրուի զուարթ ըլլալ . ծիծաղը չը
 հրամայուիր , ինչպէս և չարագիւտուիր . և մարդ այն-
 չափ չկրնար իւր տխրութիւնը արգիլել՝ որչափ
 չկրնար արգիլել՝ որ քերմի անտաղարկը (նկոյիթ)
 կամ ակուպի ցաւը չըռնէ : Ինչ որ կրնամք պա-
 հանջել հիւանդներէն՝ այս է թէ՛ ընդունին տըխ-
 րութեան դէմ տրուած դեղերը՝ ինչպէս կ'ընդու-
 նին ուրիշ հիւանդութեանց վերաբերեալները : Այս
 դեղն ոչ այնչափ ընկերական կեանքն է այս պա-
 րագայիս մէջ , (տեսանք որ ընկերականութիւնը
 այս կարգի մարդոց անհաճոյ էր մասնաւոր պատ-
 ճառներով) որչափ կացութեան փոփոխութիւնը :
 Աւարկայներու յարաժամ փոփոխութիւնը գաղա-
 վարաց յաջորդութիւն մը յառաջ կը բերէ՝ որով
 իրենց միտքը կզբօսնու . իրենց պէտք եղածն ալ
 այս է : Չկայ բան մը որ աւելի վտանգաւոր ըլլայ
 մէկ գաղափարի վրայ միայն զրադեղու տրամադիր
 մարդոց՝ քան անգործութիւնը և դատարկութիւ-
 նը . ասկէ աւելի վտանգաւոր բան չկայ մանա-
 ւանդ մեր հիւանդաց (1) . կ'արժէ որ անոնք ա-
 մեն խնամք ի գործ դնեն խորշելու անգործու-
 թենէ և ինքնիրեն մնալ :

Դաշտային մարմնամարդեր , գիւղական աշխա-
 տութիւններ ուրիշ ամեն բանէ աւելի զանոնք կըզ-
 բօսցընեն : Պ. Լըվիս կը պահանջէ որ՝ եթէ կա-

(1) Սեբմնարափութեամբ հիւանդացողներն Մ. Թ.

րելի է՝ հիւանդէն իւր սեռէն միայն առարկայներ տեսնէ, որ, մինակ չմնայ, որ, բնաւ անոնց թող չտրուի իրենց խորհրդոց մէջ ընկղմիլ, որ, իրենց չնեղուի՝ ոչ ընթերցումը և ոչ մտաւոր այլ աշխատութիւն. ասոնք, կ'ըսէ, բոլորն ալ գլխաւոր պատճառներ են՝ որ կսպառեն միտքը և կ'ուշացնեն բոյժը: Ես իրեն համակարծիք չեմ՝ ամեն ընթերցում արգիլելու մասին: Պէտք է՝ գոնէ իրենց աչքին տկարութեանը պատճառաւ՝ արգիլել որ երկար ժամանակ անընդմիջարար չկարդան, մտադբաղութիւն պահանջող ամեն ընթերցումէ հեռի կենան, փախչին այն տեսակ գրքերէ որ կըրնան իրենց յիշողութեան ներկայել այն գաղափարներ, այն առարկայներ՝ որոց յիշատակը փափաքելի է բոլորովին մտքէ հանել. սակայն այնպիսի ընթերցումներ՝ որք առանց վտանգաւոր պատկերներ ի յուշ ածելու, առանց անոնց միտքը չատ դբաղեցնելու կսփոփեն զանոնք հաճելի կերպով՝ և անգործ կենաց ցոսկալի ձանձրոյթին առաջըը կ'առնուն՝ ներելի են:

ԴԵՂԵՐ

Ճիշդ նախընթաց յօդուածի կարգին պիտի հետեւիմ հոս. նախ պիտի նշանակեմ այն դեղերը որոցմէ պէտք է խորշիլ, ապա զանոնք՝ որոց պէտք է հետեւիլ: Դուրս ձգելիք դեղերուն մէկ մասը նշանակած եմ արդէն՝ այսինքն անոնք՝ որք գրգռիչ

տաք և թռչող են: Ասոնց մէկ կարգն ալ կայ՝ որք առջինին բոլորովին հակառակ ըլլալով, նոյնպէս ֆլասակար են, այսինքն արտաքսիչ դեղեր: Արդէն ըսի որ քրտինք, լորձունք, առատ մէզը ուժաթափ կընեն հիւանդը: Ալ նորէն չպիտի խօսիմ այս արտահանութեանց վրայ. ամեն ոք կ'զգայ թէ զասոնք գրգռող դեղերը պէտք է ի բաց մերժել. կը մնայ քննել արիւն առնուլը և նախնական ուղիներու արտահանութիւնները: Ախտագիտութեան պահանջումն հիւանդին ուժը տեղը բերել ըլլալով՝ դեղերու յարմարիլը կամ ոչ՝ դատելու համար՝ հերիք է նայիլ թէ՛ այս արտահանութիւններն յարմար են այս պաշտօնը կատարելու: Կարճ պիտի խօսիմ: Նրկու պարագայ կայ՝ որոց մէջ արիւն առնուլը կը կազդուրէ. ուրիշ պարագայներու մէջ կը տկարացնէ. այսինքն՝ կամ երբ մէկը չափազանց արիւն ունենայ՝ զոր չունին մաշողութեան ենթակայ անձինք, կամ երբ արիւնը բորբոքիչ խտութիւն մը ստացած է, որով իր պէտք եղած պաշտօնին անյարմար ըլլալով՝ արագարար կ'եղծանէ ոյժը. սա կորովի անձերու յատուկ հիւանդութիւն մ'է, անոնց՝ որոնց մանրաթելերը ձիգ են, և արեան չըմանը ուժով է: Իսկ մեր հիւանդները (մաշողականի ենթակայները) ձիգ ասոր հակառակ պարագայի մէջ կը գտնուին. արիւն առնելը անոնց ֆլաս միայն կը պատճառէ: Անոնք որ կ'աշխատին այսպիսի հիւանդներն առողջացնել արիւն առնելով՝ թող բաղդատեն իրենց մեթոսը այն կանոնին հետ, որ հիմնուած է ամենէն լու-

սամիտ տեսականին և ամենէն բազմաթիւ ու հասուն գործնական դիտողութեանց վրայ, զորս նոյն իսկ գործին հիմէն կը քաղեմ, և թող հասկնան թէ ինչ յաջողութիւն կրնան սպասել իրենց ընթացքէն:

Նախնական խողովակներ պարպող դեղերը կը զօրացնեն՝ երբ այս ճամբայներուն մէջ այն ատիճան նիւթ ժողոված ըլլայ՝ որ իր շատութեամբը նեղէ բոլոր ընդերաց գործողութիւնը՝ կամ երբ ստամոքսին և նախնական փորոտեաց մէջ նեխած նիւթեր կան՝ որոնք սովորաբար սաստիկ տկարութիւն կը բերեն: (1)

Այսպիսի պարագայներու մէջ կրնան արտաքսիչները գործածուիլ, այն պայմանաւ՝ որ իրենց հակառակ բան մը չը գտնուի, եթէ ուրիշ միջոցով հնար չ'ըլլայ թեթեւցնել նախնական խողովակներ, կամ եթէ՝ շուտ չը պարպուէին վտանգ պիտի ծագի: Այս երեք պայմանները խիստ քիչ անգամ կը գտնուին՝ այն մարդոց վրայ՝ որք մաշողութեան վիճակի ենթարկուած են, որոց վրայ տկարութիւնը և նախնական ուղիներու ուժաթափութիւնը միշտ հակառակ կ'ուզայ մաքրողական-

(1) Կը խրատենք մեր քնքերցողները որ առանց բժշկի հասնութեան ո՛չ արիւն առնել տան շաղակրատ տգիտներու եւ ոչ մաքրողական գործածեն ի դէպս եւ յանդէպս՝ քանզի ես աջօքս տեսած եմ անխոնջմութեամբ մաքրողական առնողներու մանր. ո՛ր մնաց արիւն առնելու պէս փափուկ գործողութիւնը: Ծ. Թ.

ներու և փախեցուցիչներու: Շատ անգամ ուրիշ միջոց մը հնար է գործածել զանոնք հետզհետէ պարպելու համար. այս է՝ փորի պնդութիւն չը տուող՝ այլ միայն զօրացնող դեղ առնել. այս կարգէն են՝ շատ մը դառնահամներ (անը իշան) որք՝ գործարանաց ոգեւորում տալով՝ կրկին բարերար ազդեցութիւն կ'ունենան՝ մարսել՝ ինչ որ կարելի է և դուրս տալ աւելորդը:

Վերջապէս քիչ անգամ կը պատահի որ ասոնք շուտով չը պարպուելով վտանգ պատճառեն. այս վտանգը տեղի կ'ունենայ երբեմն ծանր հիւանդութեանց մէջ. նիւթերուն բարկութիւնը որ տաքութենէն կ'աւելնայ՝ և մանրաթելերու սոսկալի մեծ հակազդեցութիւնը կրնան բուռն ախտանիշեր պատճառել, որք տեղի չունին երբէք հիւժող ախտերու համար, որոց մէջ բուն արտաքսիչ դեղերն ընդհանրապէս անկարելոր են՝ իբր տկարացուցիչ՝ և որք՝ ինչպէս ըսի՝ շատ անգամ իրենց դէմ հականիշ դեղեր ունին:

Ուժաթափութիւնը, գործունէութեան պակասութիւնը պատճառ կ'ըլլան այս նիւթերու դիզուելուն. եթէ մաքրողականով պարպուին՝ իրենց ներգործութիւնը կ'անցնի, բայց զիրենք յառաջ բերող պատճառն աւելի կը սաստիկանայ. այն ատեն հարկ կ'ըլլայ՝ թէ՛ արդէն կեցած ախտը բուժել՝ թէ՛ դեղի պատճառածը: Եթէ ասոր շուտով դարման չը տարուի՝ գործը առաջուրէն աւելի շուտով կը նորոգուի: Եւ եթէ նորէն մաքրողական գործածուի՝ երկրորդ անգամ ախտին սաստիկ-

Թեան պատճառ կը տրուի . ասկէ զատ՝ փորձութիւն՝ այս ընթացքով ծուլութիւն մը կատանան՝ որով չեն կրնար իրենց պաշտօնները կատարել . և այն աստիճան կ'ըլլայ մարդ՝ որ արհեստով միայն արտահանութիւններ ունենալու կը պարտաւորի . մէկ խօսքով, տկար մարդոց վրայ՝ նախնական խողովակներու բռնի պարպումը՝ ուրիշ կերպով չի նշուազեցներ արդիւնքը՝ բայց եթէ պատճառը սաստկացնելով՝ և չսփոփեր վայրիկ մը՝ բայց միայն հիւանդութիւնը վատթարացնելով : Սակայն շատեր կը հետեւին այս մեթոտին . հիւանդներն ասկէ կ'ախորժին . ասոր ազդեցութիւնը աւելի արագ կը թուի . և ստուգիւ , բաւական է որ ուժոյ անկումը սաստիկ չ'ըլլայ՝ հիւանդները մաքրողականներով առժամանակեայ սիրտում կը գտնեն . աստը նորէն կը դառնայ՝ յերաւի՝ բայց աւելի կը սիրեն զայն ընծայել իրենց սիրած դեղին անբաւականութեան՝ քան ազդեցութեան . ասկէց զատ հիւանդները ներկային սիրտանքն աւելի կ'ընտրեն , և քիչ բժիշկներ կը համարձակին ասոր ընդդիմանալ : Սակայն շատ կարեւոր է՝ թէ բժշկութեան և թէ բարոյագիտութեան մէջ՝ ներկայն ապագային զոհել զիտնալ . այս օրինաց անգործադրութիւնը կը լեցնէ զաշխարհ թշուառներով և ախտաժէտներով :

Զգուշանալիք դեղերը նշանակելէ յետոյ կը հարցնենմք . ի՞նչ ընել պէտք է : Արդէն վերը ցուցի թէ դեղերն ի՞նչ յատկութիւն ունենալու են - զօրացնել՝ առանց գրգռելու : Անոնցմէ այնպիսի-

ներ կան՝ որք այս երկու պահանջումները կրնան գոհացնել . սակայն ասոնց ցուցակը երկար չէ , և ամենէն ազդուներն՝ ապահովապէս սա երկուքն են . - գեղձիկնա եւ պղտ ջրի խառնիր : Այս դեղերուն առաջինը՝ մէկ դարէ աւելի է որ , բացի իւր տենդահալած զօրութենէն՝ կը նկատուի իբրեւ ամենէն զօրացուցիչ ամոքարար դեղերէն մին : Արդի ամենէն հռչակաւոր բժիշկները զայն իբրեւ բուն դեղ կը համարին ջրային հիւանդութեանց մէջ : Պ . Լըվիս զայն նախամեծար կը նկատէ ամեն դեղերէ . և Պ . Սթէնլէն կ'ըսէ թէ ինք զայն ամենէն ազդուն կը հաւատայ : Քսան դարերու ճշգրիտ և մանրախոյզ փորձեր ապացուցեր են՝ որ պաղ ջրի բաղնիքներն նոյն յատկութիւններն ունին : Տօքթէօն Պէյնաու ասոր գործողութեան փորձն ըրած է մասնաւորապէս սերմնաթափութենէ և տուփական ծայրայեղութենէ յառաջ եկած անկարգութեանց վրայ , մասնաւոր այնպիսի մէկուն վրայ՝ որ բացի անկարողութենէ և պարզ հոսումէ , այն աստիճան տկարութիւն ունէր՝ մասնաւորապէս սաստկացած արիւն առնելով և մաքրողականներով՝ որ հիւանդէն գրեթէ ձեռք քաշելու վրայ էին :

Պ . Լըվիս չի երկմտիր աւելի վստահ կերպով հաստատելու անոնց ազդեցութիւնը : «Ամեն դեղերու մէջ , կըսէ , թէ ներքին ըլլայ , թէ արտաքին՝ չկայ մէկը որ հաւասարի պաղ ջրոյ բաղնիքներու : Ասոնք կը զովացնեն , կը կազդուրեն ջրդերը և կ'օգնեն արտաշնչման՝ ամեն ներքին

«Դեղէն աւելի ազդուութեամբ. եթէ պէտք եղած «զգուշութեամբ գործադրուին՝ աւելի ներգործիչ «են ողնայարի մաշողութեան մէջ՝ քան թէ բո- «լոր միւս դեղերն իմիասին գալով» : Սա եւս պէտք է դիտել, որ ինչպէս վերն ըսի օդին համար, պաղ բաղնիքներն մասնաւոր առաւելութիւն մ' ու- նին՝ այն է թէ իրենց գործողութիւնը կախում է ունի այնչափ կազմական զօրութենէն՝ որչափ միւս դեղերն ունին. այս վերջիններն միայն կեն- դանի բնութեան վրայ կ'ազդեն, իսկ պաղ ջրի լուացումներն ոգի կուտան մինչեւ իսկ մեռած մանրաթելերու :

Բէնքինայի և պաղ ջրոյ բաղնիքը մէկ տեղ նշանակուելուն պատճառն իրենց հաւասար զօ- րութիւն ունենալն է. ասոնք միեւնոյն արդիւնքն յառաջ կը բերեն, և մէկտեղ դալով կ'առողջաց- նեն այնպիսի հիւանդներ զորս ուրիշ դեղեր գէշ- ցնելէ ուրիշ բան պիտի չկրնային ընել :

Զօրացուցիչ, ամօքիչ, տենդահալած ըլլալով՝ ասոնք կը կազդուեն ուժը, տենդային և ջղային տաքութիւնը կը նուազեցնեն և կը հանդար- տեցնեն անկարգ շարժումները որք յառաջ կու- դան ջղային դրութեան՝ ցնցման տրամադիր ըլլա- լէն : Արդարմանէն ստամոքսին տկարութիւնը, և խիստ շուտով կը փարատեն անկէ յառաջ եկած ցաւերը : Ախորժակ կը բանան, մարսողութիւնը և տածումը կը դիւրացնեն, կը վերահաստատեն ի- րենց սաշտօնին մէջ բոլոր անջատումները՝ մանա- ւանդ արտաշնչումը՝ որով շատ ազդու կ'ըլլան

հարբաային և մորթային հիւանդութեանց մէջ. միով բանիւ տկարութենէ յառաջ եկած բոլոր հի-ւանդութեանց դարման կ'ընեն՝ հերիք է որ հի-ւանդը ոչ յամառ խցում ունենայ՝ ոչ բորբոքում, ոչ ներքին պաղար կամ կեղձ պայմաններ՝ որք մի-այն, գրեթէ միայն պաղ ջրի բաղնիքին արդեւք կ'ըլլան, բայց որոնք յաճախ փսսս մը չ'ունին քէն-քինային :

Նս քէնքինան այսպէս տուած եմ հեղուկ վի-ճակի մէջ. մէկ ունկի չափ (1) դնել տալով տասեր-կու ունկի ջրոյ՝ կամ հիւանդութեան պահանջին նայելով՝ կարմիր գինիի հետ՝ երկու ժամու չափ գոց ամանով եփել, ապա օրը երեք ունկի չափ խմել :

Պաղ ջրոյ լուացումներն իրիկուններն ընել կը հրամայեմ, երբ ճաշը ամբողջապէս մարսուած է. ասոնք կ'օգնեն խաղաղ քուն մը քաշելու. պա-տանի սերմնաթափ մը խնամեցի՝ որ գիշերներն քուն չ'ունէր, առաւօտ քրտնաթաթաւ տկարա-ցած կ'ենէր. վեցերորդ լուացման յաջորդող գի-շերուն՝ հինգ ժամ քնացաւ և սպա ելու առանց քրտինքի՝ և աւելի աղէկ :

Երկաթն երրորդ դեղ մ'է՝ որ խիստ յաճախ կը գործածուի տկարութեանց ամեն տեսակներուն մէջ. ուստի հարկ չկայ երկարօրէն պնդել անոր զօրացուցիչ յատկութեանը վրայ : Որովհետեւ ա-

(1) Մեկ ունկին՝ ֆրանս. Օնս՝ զրեքի ուր տը-րամի չափ է : Ծ. Թ.

մենեւին գրգռող չէ՝ շատ յարմար կ'ուզայ այս տեսակ հիւանդութիւններուն։ Զայն կամ իր բուն ձեւով կուտան կամ հեղուկի մէջ թրջելով։ Բայց ամենէն պատուական բաղադրութիւնք են՝ բնութեան պատրաստած հանքային ջրերը՝ մանաւանդ Սբայի ջրերը, ծանօթ զօրացուցիչ դեղերէն ամենէն աւելի զօրացուցիչներէն մին, այնպիսի զօրացուցիչ մը՝ որ ոչ միայն չի գրգռեր՝ այլ մարմնոյ հիւթերուն ունեցած բարկ ազդեցութիւնները կը մեղմացնէ։ Խէժեր, զմուռներ, դառնահամ դեղեր, մեղմ համեմանքներ նոյնպէս կը գործածուին։ Պարագայներէն կախում ունի այս դանաղան դեղերուն ընտրութիւնը։ Առաջին նշանակածներս ամենէն նախապատիւն են։ սակայն այնպիսի պարագայներ կուգան՝ երբ ուրիշներ տալ հարկ կ'ըլլայ։ այս դեղերը կրնան ընտրուիլ ընդհանրապէս ջրերու զօրացուցիչ տեսակներէն, իբրեւ կողմնացոյց բռնելով վերը նշանակած զգուշութիւններս։ Ստիկա ջրային հիւանդութիւն մ'է՝ և պէտք է որ այս անուամբ դարմանուի։ շատ անգամ այս միջոց դարմանած և աջողած են բժիշկներ՝ առանց պատճառը հասկնալու։ Ստուգիլ՝ ինչպէս տնհերքելի ազացոյցներով ալ հաստատած եմ, այս պատճառին անհասկնալի մնայը՝ հետեւաբար պահանջած դարմաններն չը գտնուիլը՝ երբեմն ապարդիւն թողած է ըստ երեւութիւն լաւ կերպով նշանակուած դեղերը։ և բժիշկն իսկ չէ կրցած թափանցել այս անյաջողութեան պատճառին։ Սբայի ջրերուն և քէնքինային մէկ առաւելութիւնն ալ

սա է՝ որ կաթը ստամոքսին դիւրատար կ'ընեն։ Սբայի՝ և ուրիշ մէկ քանի ջրերն այս յատկութիւնն ունին։

Վերը տեսնուեցաւ որ Պ. Հօֆման կը հրամայէր իշու կաթ խմել՝ մէկ երրորդին չափ Սէլթէռի ջրին հետ խառնելով։ Պ. տը լա Մէթսի աւանդած է մեզ Պ. Պըռհալլի մէկ գեղեցիկ դիտողութիւնը։ Այս սխրոսն քոքսը, բառ առ բառ կը թարգմանեմ, ամուսնական գործողութենէ քորս ելած էր, և որոհ զինք ևնրս մտցոյցի հոն՝ Սբայի ջրի հետ խառն կաթ գործածել տալով։ Ստամոքսի տկարութիւնը որ մարսողութիւնը սապտիկ կը ծուլացնէ, թթուներ, մաղձին գործունէութեան տկարութիւնը, ստորին-փորին ընդերաց գոցուիլը, գլխաւոր պատճառներ են որ կ'արգիլեն կաթին մարսիլը և չեն թողուր զայն գործածել։ Այն ջրեր՝ որ այս պատճառները մէջ տեղէն կը վերցնեն՝ հարկաւ անոր մարսումը կը դիւրացնեն։ և քէնքինան՝ որ նոյն պահանջումները կը կատարէ՝ կրնայ օգտակարապէս խառնուիլ կաթին հետ։ Այս դեղերը կրնան կաթէն առաջ գործածուիլ՝ անոր ճամբայները պատրաստելու համար, որ միշտ հարկ է՝ կամ անոր հետ ի միասին։

Եթէ ամեն ջանք ի դերեւ ելնէ կաթը ստամոքսին ընդունել տալու համար, կրնայ փորձուիլ կարագի կաթը։ Ես զայս տուի յաջողութեամբ երկտասարդի մը՝ որու համար՝ սեւամաղձութեան տարրը ինձ կասկածելի կ'ընէր ամբողջ կաթին մարսումը։ Մաղձայինները այս տեսակն ակորթակով կը խմեն և միշտ օգուտը կը տեսնեն։ ասիկա

նախամեծար պէտք է համարուի կաթէն՝ ամեն անգամ՝ երբ շատ տաքութիւն, քիչ մը ջերմ, օժիկ ախտի տրամադրութիւն կայ. ասիկա մասնաւորապէս գործածելի է՝ երբ տուրախան ծայրայեղութիւններն սաստիկ տենդ կ'արտադրեն՝ նրման անոր՝ որմէ մեռաւ Ռաֆայէլ (1): Թէպէտ տկարութիւն կայ՝ զօրացուցիչ դեղերը կրնան վընասել, արիւն առնուլը վտանգաւոր է: Հոջակաւոր ձօնաթըն՝ որ Պ. Զիէպէնտրօֆ անունով մեռաւ, ութսուն տարիէ աւելի առաջ՝ ազդու կերպով պաշտպանած էր զայս՝ այսպիսի պարագայի մէջ: Շատ զովարար դեղերը չեն յաջողիր՝ ինչպէս կ'ապացուցանէ Պ. Վանտէրմօնտ, և ինչպէս են անձամբ տեսած եմ. այլ կարագի կաթը շատ լաւ կ'աջողի. հերիք է որ չափազանց իւզոտ չ'ըլլայ՝ կը կակուղցնէ, կ'ամոքէ, ծարաւը կ'անցնէ, և կը զովացնէ. այս վերջինը մանաւանդ խիստ կարեւոր է այս պարագային մէջ՝ յորում ուժը անհաւատալի արագութեամբ կը կորնչի: Պ. Կիլխրիսթ որ կաթը բանի տեղ չի դնել թոքի հիւանդութեանց մէջ՝ չափազանց կը գովէ կարագի կաթը նոյն պարագային համար: Գրեթէ ամեն բոյժերու մէջ՝ կաթը դիտաւոր անունդ եղած է. իսկ քենքինան, երկաթը, հանքային ջրերը և պաղ ջրի լուացումը դեղերն եղած են: Քանի մը հիւանդներ

կաթի վարժեցուցի բոլորովին. մէկ քանիներ ալ օրը մէկ կամ երկու անգամ կը խմէին:

Մենդական անդամներն ամենէն ուշ կը գըտնեն իրենց ուժը. շատ անգամ բնաւ իսկ չեն գըտներ, թէպէտ մարմնոյ մնացեալ մասերն իրենց կոտորվը գտած կ'երեւին. կրնայ այս առթիւ ապահովապէս գուշակուիլ՝ թէ ամենէն աւելի մեղանշողը սիտի մեռնի:

Ես միշտ աւելի դիւրին բժշկած եմ զանոնք՝ որ չափահաս գտնուած ժամանակ՝ ծայրայեղ շուռայտութեամբ իրենց անձը մաշեցուցած էին քիչ ժամանակի մէջ՝ քան զանոնք՝ որ քիչ քիչ սպառած էին՝ բայց պատանեկութեան առաջին շրջանէն ըսկըսեալ՝ որով արգելք եղած էին իրենց անձան և պէտք եղած ուժը ստանալուն: Առաջինները կըրնամք ենթադրել իբրեւ ենթակայ եղած սարսափելի հիւանդութեան մը՝ որ անոնց բոլոր ուժը ըսպառած է. բայց գործարաններն իրենց պէտք եղած կատարելութիւնն ստացած ըլլալով՝ թէպէտ և շատ փնասուած են՝ սակայն և այնպէս պատճառին դադարումը, ժամանակը, ապրելու եղանակը, դեղերը կրնան զանոնք կազդուրել: Իսկ երկրորդները (պատանիներ) չեն թողած որ իրենց կազմութիւնը կատարելագործուի, և ինչպէս ուրեմն կրնայ իրենց ուժը տեղը գալ: Հարկ կ'ըլլայ որ արհեստն ի գործ դնէ չափահասութեան ատեն՝ ինչ որ անոնք չեն թողած բնութեան ի գործ դնել մանկութեան և արբունքի ժամանակ: Ասկէց կը տեսնուի թէ ո՛րչափ երազական է այս ան-

(1) Իտալիայի եւ համայն աշխարհի ամենևն հռչակաւոր նկարչին համար Բոլայոն է հեղինակին այս ակնարկութիւնը: Մ. Թ:

ճանց յոյսը . և փորձառութիւնն ինձ կը ցուցնէ ամեն օր թէ այն երիտասարդներ որ անձնատուր եղած են այս զաղրութեան ի մանկութենէ և արքունքի զարգացման ժամանակ՝ ժամանակ մը՝ որ բնութեան մէկ տաղնապալից շրջանն է՝ որուն համար իր բոլոր ուժերուն պէտք ունի, այս երիտասարդները, կըսեմ, պէտք չէ յուսան որ ուժեղ և կորովի պիտի ըլլան, և շատ երջանիկ պէտք է համարեն իրենց անձը՝ եթէ կարենան մեծ հիւանդութիւններէ և ցաւերէ ազատ խեղճ առողջութիւն մը վայելել:

Անոնք որ անազան ուրեմն կը զղջան՝ այն հասակին՝ երբ կազմական մեքենան կը բանի՝ եթէ ազէկ լարուած է՝ ըսյց որ ատեն՝ նորոգութիւն քիչ կ'ընդունի, անոնք ալ պէտք չէ մեծ յոյս ունենան. քառասուն տարեկանէն անդին քիչ կը պատահի նորոգում:

Երբ գինիի հետ քէնքինա կը պատուիրեմ՝ բոլորովին կաթի վրայ չեմ ձգեր հիւանդը, այլ դեղն առաւօտ առնել կուտամ՝ և կաթն իրիկուն: Փանի մը հիւանդներ ունեցայ՝ որոց համար հարկ եղաւ այս կարգը փոխել. եթէ առտու գինի խմէին՝ կը փոխէին շարունակ:

Երբ հանքային ջուր գործածեմ՝ քանի մը շիշ նախ զուտ կը խմցնեմ՝ ապա կաթի հետ խառնած: Երբ հիւանդութիւնը հինցած ըլլայ՝ ընդհանրապէս արտաժէտութեան կը դառնայ. այն ատեն պէտք է նախ զայն ջնջել՝ ապա ուժը կազդուրելու ջանալ: Այս պարագային է՝ որ արտաքսիչ-

ներն երբեմն անհրաժեշտ կերպով պիտանի կ'ըլլան՝ և մեծ ազդուութիւն կը բանեցնեն: Զօրացուցիչներ, սնուցիչներ, կաթը եթէ հրամայուին այս պարագայներուն մէջ՝ յամր տենդի ենթակայ կ'ընեն՝ և հիւանդը քանի գործածէ զանոնք՝ կը տկարանայ: Երբ արագ ծայրայեղութիւններ յանկարծ այն աստիճան տկարացնեն հիւանդը՝ որ անոր կենացն սպառնան՝ պէտք է զօրաւոր սթափական դեղերու գիմել, Սպանիական գինի տալ՝ քիչ մը հացով, սննդարար արգանակներ՝ թարմ հաւկիթով խառն, հիւանդը անկողինը դնել, և ստամոքսին վրայ դնել թիրիակով տաքցած գինիի մէջ թաթխուած ֆանէլներ:

Գարիի ջրոյ քիչ մը կաթի հետ եփելը, քանի մ'անգամ ոտուրներ եզկ ջրի մէջ դնել, և իրրեւ կերակուր, հորթի արգանակ արիւրով խառնուած՝ ահա ասոնք են ճամբատալէս հարկ եղած դեղերը:

Անօգուտ է ասկէց աւելի մանրամասնութեանց մտնել բուժման վրայ. որչափ ալ երկար գրէի՝ դարձեալ անօգուտ պիտի ըլլար հիւանդին առանց բժիշկին օգնութեան՝ որ պէտք չ'ունի երկարաբանութեանց: (1) Ապրելու եղանակին վրայ աւելի մանրամասն գրեցի՝ զի միայն սա՝ պատճառին դադարման հետ միանալով՝ ինքնին կարող է բը-

(1) Այս դարմանատարութեան մասէն յայտնեցի՝ սոյն Բ. տպագրութեան մէջ՝ այն հատուածներն որք բոլորովին անօգուտ էին զրքիս նպատակին՝ վասն զի բժշկաց միայն վերաբերեալ էին:

ժըլիել հիւանդը՝ եթէ ախտը շատ յառաջադիմած-
 չէ՝ բաց աստի՛ ամեն ոք կրնայ այս կանոնին հը-
 պատակիլ անվտանգ ։

Գրքիս այս մասը ընցնելու համար ինձ կը մը-
 նայ պահպանող կամ զգուշացուցիչ բոլորն ալ հոս
 դնել ։ Զգացի որ այս յօդուածը կը պակսէր գոր-
 ծոյս առաջին տպագրութեան մէջ՝ և թէ՛ իրական
 պարապ մ'էր այս ։ Մարդ մը՝ հոչակաւոր գրական
 հասարակապետութեան մէջ (1) իր գործերովը՝ և
 առաւել եւս յարգելի իւր տաղանդով, գիտու-
 թեամբք, և անձնական արժանեօք քան իւր համ-
 բաւով և այն պաշտօնով՝ զոր արժանապէս կը վարէ
 Սիւրիսի մէկ գլխաւոր քաղաքին մէջ, Պ. Իզըլէն,
 պետական քարտուղար ի Պալ, (անշուշտ կը ներէ
 իւր անունը յիշել) զգացուց ինձ այս պարապը՝
 խիստ քաղաքավարական կերպով ։ Աստ յառաջ
 պիտի բերեմ իւր նամակին հատուածն ամենամեծ
 յօժարութեամբ՝ աւելի անոր համար՝ որ իւր ու-
 զածը որոշ կերպով կը նշանակէ ։

« Կը փափագէի, կը գրէ ինձ, ձեր ձեռքէն ե-
 լած տեսնել այնպիսի գործք մը՝ որու մէջ բա-
 ցատրէիք այն ամենէն ապահով և նուազ վտան-
 գաւոր միջոցները՝ որոնցմով ծնողք իրենց դաստի-
 արակութեան շրջանին մէջ՝ և երիտասարդք ալ ի-
 րենք իրենց ձգուած ժամանակ կարենային պահ-
 պանել իրենց անձը լաւագոյն եղանակաւ՝ բռնն

(1) Գրագիտական աշխարհին գրական հասա-
 րակապետութիւնն ալ կ'ըստի ։

տենչանքներէն՝ որք կը մղեն զիրենք չափազան-
 ցութեանց՝ ուստի կը ծնին այնչափ ահաւոր հի-
 ւանդութիւններ՝ կամ անկարգութեանց՝ որ թէ
 մարդկային ընկերութիւնը և թէ իրենց անձնա-
 կան երջանկութիւնը կը վրդովեն ։ Զեմ կասկածի-
 ր որ ժուժկալութեան մասնաւորապէս օժանդակող
 անունդ մը կայ՝ կը հաւատամ որ այսպիսի պա-
 հեցողութիւն մը սովորեցնող գիրք մը՝ միայնալով
 պղծութեան արտադրած հիւանդութեանց նկա-
 րագրին հետ՝ ամենէն աւելի արժէք պիտի ունե-
 նար՝ քան թէ այս նիւթիս վրայ գրուած ու եւ իցէ
 բարոյախօսութիւն ։ »

Անտարակոյս իրաւունք ունի. չկայ բան մը որ
 աւելի կարեւոր ըլլայ՝ քան իւր պահանջած յաւել-
 ուածը. բայց չկայ դարձեալ աշխատութիւն մը որ
 անկէ աւելի դժուար ըլլայ՝ երբ բաժնենք զսա ոչ
 միայն բժշկական՝ այլ և բարոյական դաստիարա-
 կութեան միւս մասերէն ։

Այս յօդուածին վրայ առանձինն ճառելու հա-
 մար՝ եթէ ուզէ ոք պէտք եղածին պէս ճառել՝
 հարկ պիտի ըլլար՝ յառաջ բերել, հաստատել բազ-
 մաթիւ սկզբունքներ՝ որք շատ պիտի երկարէին
 այս պզտի գործս և որոնք իրեն խիստ օտար ալ
 են ։ Իսկ եթէ մէկ քանի խրատներ աւանդէինք՝
 զատելով զանոնք հարկ եղած սկզբունքներէն և
 բաժանումներէն՝ ոչ միայն անօգուտ բան մ'ըրած
 պիտի ըլլայինք՝ այլ գուցէ և վնասակար. ուստի
 աւելի լաւ է այս ճառը մասն համարել այնպիսի
 ընդարձակ գործի մը՝ որուն նպատակն ըլլայ գը-

րեւ թէ՛ բարեխառն կեանքն ինչպէս յառաջ կուգայ և ինչպէս երիտասարդք կը յաջողին տոկուն առողջութիւն մ'ունենալ՝ նիւթ մը որ թէպէտ և գրուած է ճարտար հեղինակներէ՝ սակայն դեռ շատ կայ որ սպառի և որու վրայ բազմաթիւ կարեւոր բաներ կան աւելցնելու՝ ինչպէս նաեւ այս տարիքին վերաբերեալ հիւանդութեանց վրայ:

Ուստի հակառակ իմ փափագիս՝ չի պիտի կըրնամ հոս մօտիլ այս յօդուածին: Ինչ որ կրնամ ըսել՝ այս է թէ, դատարկասիրութիւնը, անգործութիւնը, անկողնի մէջ երկար ատեն պառկելը, չափազանց կակուղ անկողինը, չափազանց սննդաբար, համեմաւոր, աղած, գինեխառն սնունդը, կասկածելի բարեկամներ, լկտի գրուածներ, գըլխաւոր պատճառներ ըլլալով ծայրայեղութեան մը դուելու՝ ամենայն զգուշութեամբ խորշելու է ասոնցմէ: Մնունդը շատ անգամ մեծ կարեւորութիւն ունի, և ասոր պէտք եղած ուշադրութիւնը չ'ընծայուիր շատ անգամ: Պատանիներ դաստիարակելու պաշտօն ունեցողները պէտք է աջաց առջեւ ունենան Ս. Հերոնիմոսի գեղեցիկ դիտողութիւնը: Հեյնստեյ (1) դարբնոցը, էտեյ հրաքոսիները եւ Ուիմպու շեռը սցեչայի առեյի բոցով չեն բռնկիր՝ որչայի նրիտասարդներ՝ որք կը յղիսնան գէր եւ պարարտ ոռոտիքներով եւ կզմային գինիով:

Ամենէն ազգու պահպանող, միակ անսխալը՝ ա-

ներկրայապէս կրնամ ըսել՝ այն է՝ զոր կը ցուցնէ մեծ մարդն որ ամենէն լաւ ճանչցաւ իր նմանները և անոնց ճամբայները, որ տեսաւ՝ ոչ միայն ինչ որ են անոնք՝ այլ նաեւ ինչ որ եղած են, և ինչ որ պարտին ըլլալ, և ինչ որ աւելի կրնային ըլլալ՝ այն՝ որ ամենէն աւելի ճշմարտապէս սիրեց զանոնք, ամենամեծ ջանքեր ըրաւ անոնց լաւութեան, որ զոհ եղաւ անոնց համար՝ (1) որ անոնցմէ ամենասոսկալի կերպով հալածուեցաւ: «Զգուշութեամբ հսկեցէք երիտասարդին վրայ՝ բնաւ մինակ մի թողուք զայն՝ ոչ գիշեր, ոչ ցորեկ, գոնէ իր սենեակին մէջ պառկեցէք: Երբ անգամ մը ինքզինք տայ այն սովորութեան՝ որ երիտասարդաց ամենաթանտ սովորութիւնն է՝ ա'լ մինչեւ գերեզմանը կը տանի անոր տխուր հետեւանքը. անոր սիրտը և մարմինը միշտ հիւժեալ ջլատեալ կը մնայ »:

Այս ախտին անճանաչող եղողին ուղղութեան համար եթէ ազգու բան մը կայ՝ այն ալ վրտանգին նկարագիրն է. սոսկալի պատկեր՝ որ ահով ու սարսափով պաշարելու ամենայարմարն է: Ահա անոր գլխաւոր մասերը. - կազմական մեքենային ընդհանուր անկում, մարմնոյ բոլոր զգայաբանաց՝ և հոգւոյն բոլոր կարողութեանց տկարացումն. երեւակայութեան և յիշողութեան կորուստ, ապշութիւն, անարգութիւնը, ամօթը, վատանունութիւնը որ ասոր (ապշութեան) ետեւէն կուգան, բոլոր գործարանային պաշտօններուն խանգարում,

(1) Կրակի աստուած՝ Է. Արամազդայ դարբինը: Ծ. Թ.

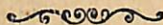
(1) Սոկրատը կ'ակնարկէ կերեւի Թ. Ծ.

դադարում. ցաւ՝ երկարատեւ, ծանր, արտառոց. զգուեիի հիւանդութիւնք, ծանր և միշտ նորոգուող կսկիծներ, ծերութեան ամեն ախտեր՝ երիտասարդութեան մէջ, անկարողութիւն ամեն այն աշխատութեանց պարապելու՝ որոց համար ծնած է մարդ. աշխարհի վրայ բեռ ըլլալու անպատիւ վիճակը, տանջանքներ՝ որոց ինքզինք ամեն օր ենթակայ կ'ընէ, զգուանք՝ ամեն պարկեշտ հաճոյից մասին, ձանձրոյթ, ուրիշներու՝ և իւր իսկ դէմ ատելութիւն, կեանքէն զարչում, մէկ վայրկենէն ի միւս ինքզինք սպաննելու վախ, անձկութիւն մը՝ վատթար քան իւր ցաւերը, խղճի խայթ՝ վատթար քան անձկութիւն՝ խայթեր որ օր օրի աւելնալով և հարկաւ նոր զօրութիւն առնելով՝ երբ հոգին ոչ եւս տկարացած է մարմնոյ կապերով՝ դուցէ մշտնջեան տանջանք և անշիջանելի հուր պիտի դառնան. ահա համառօտ պատկեր վախճանին՝ որ պահուած է անոնց՝ որք այնպէս կը վարուին՝ իբր թէ այն վախճանէն չեն վախնար: Դարմանատարութեան հատուածը չը լմնցուցած՝ հարկ կը համարիմ խմացնել այս տեսակ հիւանդաց, և անոնց ալ՝ որ հինցած հիւանդութիւններ ունին՝ մանաւանդ երբ այս հիւանդութիւններ ուժաթափութեամբ խառն կուգան՝ որ պէտք չէ յուսան թէ քանի մ'օրէն կրնան բժշկուիլ այն ախտերէն՝ որոնք տարիներու արդիւնք են: Պէտք է գիտնան որ բոլոր երկար և ձանձրալի է՝ և հպատակին ճշդութեամբ վարմանց ամեն կանոններուն. այս կանոններն երբեք չափազանց մանրակրկիտ կ'երե-

ւին իրենց՝ վասնզի չեն հասկնար անոնց կարեւորութիւնը. պէտք է միշտ միտքերնին բերեն՝ թէ խստապահանջ բուժման ձանձրութիւնը բան մը չէ՝ եթէ բաղդատուի ամենաթեթեւ հիւանդութեան հետ: Թող ներուի ինձ ըսել աստ որ՝ եթէ կը տեսնուին երբեմն բուժելի հիւանդութիւններ՝ որք գէշ դարմանուելուն պատճառաւ չեն բուժիր՝ խիստ շատեր ալ կան՝ որք հիւանդին անհնազանդութենէն անբուժելի կը մնան, հակառակ բժշկին մատուցած ամենալաւ օգնութեանց:

ՄԱՍՆ Դ.

ՆՄԱՆ (ԳԻՋՈՒԹԵԱՆ) ՀԻՒԱՆԳՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ժ.

ԵՐԱԶԱՓՈՐՋՈՒԹԻՒՆՔ

(ԿԱՄ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԳԻՋՈՒԹԻՒՆՔ)

Բացատրած եմ արդէն տափական ծայրայեղութիւններով և սերմնաթափութեամբ խիստ առատօրէն սերմ արտաքսուելուն վտանգները, և ըսած եմ գրքիս սկիզբը որ սերմը կրնայ նաեւ կորսուիլ հեշտական երազներով և պարզ հոսում կոչուած հիւանդութեամբ. համառօտիւ պիտի քննենամ այս երկու հիւանդութիւնները:

Մարմնոյ և հոգւոյ կապակցութիւնն այն աստիճան սերտ է՝ որ զգայարանաց՝ քնով շղթայակապ եղած ժամանակն իսկ հոգին՝ ցերեկին անոնցմէ իրեն հաղորդուած գաղափարներով կրնայ զբաղիլ: Այս միութեան մէկ օրէնքն ալ այն է՝

որ առանց միւս զգայարանաց շղթայակապ կարգը չփոթելու՝ կամ պարզ ըսելով՝ առանց արտաքին տպաւորութիւններն զգալի ընելու անոնց՝ հոգին կրնայ քնոյ մէջ այնպիսի շարժումներ ծնուցանել՝ որով գաղափարաց իրեն թելադրած կամեցողութիւնն ի գործ դնէ: Այսպէս եթէ տափական գաղափարներով տոգորուած ըլլայ՝ եթէ հեշտային երազներու պարապի՝ իրեն պատկերացած առարկայները ծննդական գործարանաց վրայ նոյն շարժումները կ'արտադրեն՝ ինչ որ պիտի ընէին արթնութեան և գործողութիւնն երեւակայութեան մէջ կատարուելուն հետ՝ նիւթապէս ալ կը կատարուի:

Նրբեմն այս գործարաններն հոգիէն առաջ կը գրգռին՝ յայնժամ միայն երեւակայութիւնը կ'արթնցնեն, երազներ առաջ կը բերեն՝ որ նախընթացներուն պէս կը վերջանան: Այս սկզբունքներով կը մեկնուին երազափորձութեան զանազան տեսակները:

Ասոնց առաջին տեսակն է այն՝ որ կը ծագի սերման չափազանց առատութենէն. այս կը պատահի չափահաս, արիւնային, կորովի, զգաստ մարդոց: Անկողնին ջերմութիւնը՝ հիւթերը անօսրացնելով և սերմնային հեղուկը ամենէն աւելի անօսրանալու տրամադիր գտնուելով՝ գրգռուած փամփիլտիկները կը բռնադատեն երեւակայութիւնը՝ որ պատրանքը տեսնելու միջոցներ չունենալով՝ անոր անձնատուր կ'ըլլայ բոլորովին. մերձաւորութեան գաղափարը՝ անոր վերջնական արդիւնքն՝

սերմի ցայտումն յառաջ կը բերէ : Այս պարագայիս մէջ սոյն արտաքսումը հիւանդութիւն մը չէ, այլ առաւել՝ նպաստաւոր յեղաշրջում մը՝ շարժում մը՝ որ կ'ազատէ հիւթէ մը՝ որու չափազանց առատութիւնը և փակումը կրնար փնտսել. և թէ-պէտ քանի մը բժիշկներ՝ որ միայն իրենց տեսածին կը հաւատան՝ զայս չեն ընդունիր՝ սակայն և այնպէս ճշմարիտ է՝ որ այս հեղուկը իւր առատութեամբը կրնայ փնտսել՝ արանդամի յօսնութիւն (արանց վրայ) և կամ հարսնամոլութիւն (կանանց վրայ) յառաջ բերելով : Ղառնամ երազափորձութեանց :

Տեսանք թէ սերմի առատութենէ արտադրուած պարպումն ըստ ինքեան հիւանդութիւն մը չէ. բայց կրնայ փնտս պատճառել՝ եթէ յաճախի՝ և մանաւանդ երբ փնտսելու չափ սերման առատութիւն չկայ : Արդէն դիտել տուած եմ՝ որ մէկ արտահանումը ուրիշի մը տեղ կը բանայ՝ և սովորութեան ազդեցութիւնն այն աստիճան մեծ է՝ որ շարժմանց կրկնութիւնները զանոնք աւելի դիւրին յառաջ գալու տրամադիր կ'ընեն՝ և ամենաթեթեւ պատճառով մը կ'արտադրուին : Այս դիտողութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի՝ կենդանական կազմին ներդաշնակութիւնը լաւ ըմբռնելու համար՝ որու վրայ կալիէն՝ մանաւանդ Մաթի գեղեցիկ բաներ ըսած են՝ և սակայն դեռ ամբողջապէս բացատրուած չէ : Շարժմանց յաճախութենէն սա անպատեհութիւնը կը ծնի՝ որ ալ ունակութիւն մը կը դառնայ սերմին պարպուիլը՝ մին-

չեւ իսկ բնաւ հարկ չեղած ժամանակ : Սաթիրիւս՝ Առակաօրիւնքս մականուանեալը՝ քսան և հինգ տարեկան հասակէն յաճախ երազափորձերու բռնուեցաւ . երբեմն ցորեկին ալ կը հոսէր սերմը : Երեսուն տարեկան հասակին մեռաւ մաշողութեամբ :

Պ. Զիմմեռման ինք կը պատմէ թէ՝ խիստ հանձարեղ մարդ մը երազափորձութիւններով կորուսած էր բոլորովին իր մտաց գործունէութիւնը, և մարմինն ալ Պըռհաւի նկարագրած վիճակին հասած էր ճիշդ ու ճիշդ : Վերը պատմեցինք այն վրնասները զորս դիտեց Պ. Հօֆման երազափորձութիւններէ յետոյ : Ամենէն սովորական փնտսանիքը՝ քանի որ փնտր մեծ յառաջադիմութիւն ըրած չէ՝ այս է՝ շարունակ նեղութիւն մը՝ մանաւանդ առաւօտուն՝ և սաստիկ մէջքի ցաւ : Քանի մ'ամիս առաջ ինձ ցուցին յիսնամեայ այգեպան մը՝ որ երբեմն չափազանց կորովի եղած էր՝ և զոր երեք չորս ամիս ի վեր յաճախ պատահող երազափորձութիւնները սոսկալի կերպով տկարացուցած էին՝ այնպէս որ օրը մէկ քանի ժամ միայն կրնար աշխատիլ. շատ անգամ այս ալ չէր կրնար ընել՝ և մէջքի ցաւէն անկողին կ'իյնար . օր օրի կը նիհարնար : Քանի մը խրատներ տուի, չ'գիտեմ թէ գործադրեց, և ի՞նչ արդիւնք ունեցան :

Մարդ մը դիտեմ՝ որ ծանր հարբուխ մ'ունենալով ինքզինք աղէկ չը նայեցաւ. և քանի մը շարաթ խուլցաւ . ասիկա երբ երազափորձ ըլլար միւս օրն աւելի կը խուլնար՝ սաստիկ թուլու-

Թեամբ հանդերձ : Ուրիշ մ'ալ կը ճանչեմ՝ որ ուրիշ պատճառներէ տկարացած՝ երբ երազաւորոճ կ'ըլլայ՝ այն աստիճան կը թուլնայ եւ կ'ընդարմանայ՝ որ ժամու մը չափ անդամալուծի պէս կը մընայ , և քսան և չորս ժամ սաստիկ տկար կը գըտնուի :

Այս առաջին տեսակ երազաւորոճերու կարգը կը դասուին անոնցն ալ՝ որոնք յաճախ արտաքսման վարժուած ըլլալէ վերջ՝ մէկէն ի մէկ կը կըտրեն՝ ինչպէս էր այն կնոջ երազաւորոճը՝ զոր կը պատմէ Կալիէն : Այս կինն այրի էր ժամանակէ մը ի վեր և սերմին արգիլումն արգանդի հիւանդութիւններ կը բերէին վրան . գիշեր մը քնոյ մէջ՝ մէջքը, բազուկները և սրունքներն երեքցուց սաստկապէս՝ և թանձր սերմ մը թափեց՝ ճիշդ ինչպէս մերձաւորութեանց ատեն : Կաքաւիչ կին մը դիպուածով վիրաւորուեցաւ թեթեւակի՝ ձախ ծիծին մօտէն . վիրաբոյժը բաւական խիստ ժուժկալութիւն մը պատուիրեց . արգիլեց անոր որ հեռի կենայ այն հաճոյքներէն՝ զորս յաճախ սովոր էր վայելել :

Այս ժուժկալութեան հպատակեցաւ՝ միանգամայն չը պահելով կերակրոց զգուշութիւնը . այս զրկման երկրորդ իրիկուն՝ երազաւորոճ մ'ունեցաւ՝ որ յաճախ կրկնուելով յաջորդ գիշերներ , զայն ըզզալի կերպով տկարացնել սկսան՝ և մէջքի ցաւ պատճառեցին իրեն : Վէրքին բոյժը յառաջ կ'երթար՝ և բոլորովին պիտի աղէկնար՝ եթէ ինքզինքնայէր կերակրոց և խմելիքի մասին : Վիրաբոյժը

հաստատ կեցած իր սկզբանց վրայ՝ դարձեալ արգելքը կը շարունակէր , անորմէ արիւն կառնէր և մաքրողական դեղ կուտար : Կինը ձանձրացած և տկարացած՝ թողուց դեղերը և նորէն իւր առջի վարմունքը սկսաւ . տկարութիւնն և ցաւերը չուտ մ'անցան :

Սակայն այս դիտողութենէն պէտք չէ հետեւցնել թէ ամենամեծ վիրաբոյժներուն սկզբունքը սխալ է՝ որոնք կ'արգիլեն վիրաւորելոց մերձաւորութիւն ընել : Չկայ փորձ բժիշկ մը՝ որ անձամբ տեսած չ'ըլլայ թէ այն որչափ փնասակար է վիրաւորելոց : Ասոր մէկ օրինակը միայն պիտի պատմեմ՝ յորում սերմնաթափութիւնը մահ պատճառեց՝ և որուն պատմութիւնը Ժ. Ֆապրիս տը Հիլտէն աւանդած է մեզ : Քօմէ Սթօլան կտրած էր երիտասարդի մը ձեռքը որ ջախջախուած էր հրազինու հարուած է մը : Որովհետեւ բժիշկն անոր չափազանց եռանդոտ ըլլալը գիտէր՝ արգիլեց որ բնաւ կնկանը չը մօտի՝ և կնկան ալ խմացուց ասոր վտանգը . բայց երբ ամեն վախ անցաւ՝ և բուժումը լաւ յառաջ կ'երթար՝ հիւանդը մերձաւորութեան իղձ զգալով՝ և տեսնելով որ կինը չը համապատասխանէր՝ ձեռքով սերմնաթափութիւն ըրաւ . ասոր ետեւէն եկան տենդ , ցընորք , ջղաձգութիւն և ուրիշ սաստիկ ցաւեր՝ որոցմով մեռաւ չորս օրէն :

Երիտասարդ ամուսնացեալ մը տեսայ՝ որ երկանիւ կառքի մը նստարանէն խենդի պէս վար ցատկելով՝ քովընտի ինկաւ . ետեւի անիւն անցաւ

ոտքին վրայէն՝ կրունկին և սճեղին մէջ տեղ . ոչ խորտակեցաւ ոտքը , ոչ ոսկորը խախտեցաւ . այլ սաստիկ կերպով ճմլուեցաւ ոտքը . հինգ օրէն վերջ աղէկնալով՝ սկսաւ այնպէս վարուիլ՝ որ իբր թէ վտանգի մը չէր հանդիպած : Երկու ժամ յետոյ բոլոր սրունքն ուռեցաւ սարսափելի ցաւերով՝ և սոսկալի տենդ մ'եկաւ՝ որ գրեթէ երեսուն ժամ տեւեց : Նորէն դառնանք :

Այս գլխոյս սկիզբը հոգւոյ և մարմնոյ կապակցութեանց վրայ խօսածէս կը հասկըցուի դիւրաւ թէ ինչո՞ւ համար սերմնաթափները յաճախ ենթակայ են երազափորձութեանց . իրենց հոգին շարունակ տողորած տուփական մտածութիւններով՝ գիշեր նորէն իր դիմաց կը պատկերացնէ նոյն առարկայներ , և հեշտական երազին կը յաջորդէ արտաքսում մը՝ որ միշտ թեթեւ պատճառի մը կը նայի դուրս ելնելու՝ երբ դորժարաններն այս աստիճան դիւրագրգռութեան հասնին :

Ուստի հարկ է ժամանակին դարմանել զայս և չթողլով՝ որ ինչ պատճառէ ալ եկած ըլլայ՝ հիննայ : Երբ երազափորձը հիննայ՝ դժուարաւ կը բուժի . Չկայ այնպիսի հիւանդութիւն մը , կըսէ Պ . Շֆման , որ առեղի տանջանք պատճառէ հիւանդաց , եւ դժուարութիւն յարուցանէ բժշկին դիմաց՝ քան հիւանդ եւ սովորութիւն դարձած երազափորձը . մանաւանդ երբ ամեն օր պատահի : Ամենեւ շատ դեղերը գրեթէ միշտ պարսպ կընեն՝ եւ յաճախ առեղի վնաս կը պատճառեն քան օգուտ :

Այս հիւանդութեան վրայ գրող բոլոր բժիշկ-

ները շատ դժուար է կըսեն ասոր բժշկուիլը . և զայս դարմանող բոլոր բժիշկներն ալ փորձով համոզուած են՝ և պէտք չէ դարմանալի թուի այս : Եթէ բժիշկը չ'յաջողի վերստին տալ գործարանաց իրենց ոյժը՝ կամ նուազեցնել անոնց գրգռութիւնը՝ մէկ երազափորձէ ի միւս երազափորձ տեւող ժամանակը՝ որ անհնարին է , կամ յանկարծ առաջն առնուլ տուփական երազներու՝ որ անկարելիէն վար չմնար , պէտք է ապահով ըլլալ որ երազափորձը պիտի գայ նորէն , և պիտի ջնջէ նախընթաց երազափորձէն ի վեր տրուած դեղին ամենափոքր օգնութիւնը . ուստի մէկ երազափորձէն ի միւսն խիստ աննշան արդիւնք մը ձեռք կը բերուի , մինչդեռ ահագին ազդեցութիւն պէտք է՝ զգալի օգուտ մը յառաջ բերելու համար :

Գելիոս Արեւիխանոս հաւաքած է ինչ լաւ բան որ գրած են նախնիք ասոր դարմանատարութեանը վրայ : Կը պահանջէ՝ 1. որ հիւանդները ի բաց մերժեն կարելի եղածին չափ՝ տուփական որեւէ իցէ գաղափար . 2. զովարար և կարծր անկողնի վրայ պառկին , մէջքի վրայ կապարէ բարակ թիթեղ մը դնեն . հիւանդութեան կեդրոն եղած բոլոր մասերուն վրայ դնեն սպունգներ՝ թաթխած քացախ ուտ ջրի մէջ , կամ զովարար բաներու , ինչպէս են պարօսթ , ազասիւս , իթօղիսթը , իթիլիսթը . 3. այն տեսակ կերակուրներ ուտեն կամ ըմպելիներ խմեն՝ որք կը զովացնեն և կը սխմեն : Անոնց կը պատուիրէ՝ 4. զօրացուցիչ դեղեր . 5. սաղ ջրի լրացում , բնաւ չպառկիլ կռնակի վրայ , այլ միշտ

քովի կամ փորի վրայ : Այս խրատը լի է աղէկ բաներով . բայց ակտագիտութեան բուն պահանջունն է հոս սերմի առատութիւնը նուազեցնել և երազներու առաջն առնուլ . կերակրոց ժուժկալութիւնը և վարմանց ընդհանուր կանոնը աւելի կրնան զայս բուժել . քան դեղեր : Ամենէն յարմար կերակուրներն են՝ բուսականները՝ պտուղներն ալ մէկտեղ առնելով : Միսերու մասին՝ քիչ սնդարար տեսակները : Երկու պարագային մէջ ալ նայելու է որ ընտրուած կերակուրները բարկ նիւթ չունենան իրենց մէջ : Սրդէն ասկէ առաջ զուրցեցինք թէ այս տեսակ կերակուրներն ինչ աստիճան կ'օգնէին հանդարտ քնանալու . խստիւ յանձնարարելու է զայս երազափորձութեամբ տանջուածներու՝ որոց յոյժ պէտք է այս հանդարտութիւնը : Այս տեսական ձևինք պէտք է իրիկունները կերակուր չուտեն՝ կամ գոնէ շատ թեթեւ ուտեն . միայն այս զգուշութիւնը ամեն դեղերէն աւելի օգուտ կ'ընէ : Անմարտելի միսեր , ծխած միսեր՝ մանաւանդ երբ իրիկուն ուտուին՝ ճշմարիտ թոյնմ են այս ակտին համար . նորէն կը կրկնեմ . եթէ չորոշեն թեթեւ ընթրիք ընել՝ առանց մսեղէնի՝ բոլոր միւս դեղերն անօգուտ են : Գինին , ոգելից ըմպելիք , խահուէն շատ կը վնասեն : Ամենէն պատուական խմելքն է զուտ ջուր : Զգուշանալու է մէզի առատութիւն պատճառով բաներէ : Յայտնի է որ միլլամանին ձկնումը երազափորձութեանց պատճառներէն մին է :

Այն պատուէրը՝ զոր կաւանդէ Սէլիոս՝ կալուղ անկողիններէ խորջելու մասին՝ շատ մեծ կա-

րեւորութիւն ունի . պէտք չէ բնաւ որ փետուրներ գտնուին անոր մէջ . յարգը աւելի աղէկ կը յարմարի , քան թէ ձարը (զըլ) , և քանի մը հիւանդներ տեսայ՝ որք շատ օգուտ տեսան անկողին վրայ կաշի փռելով : Արնակի վրայ չափուկելու մասին տուած խորհուրդն ալ կարեւոր է . այս դիրքը կը վնասէ՝ քունը աւելի խռովելով՝ և ծննդական մասերը առաւել տաքցնելով :

Բայց այս վերջին երկու պարագայներուն վերայ շատ վստահելու չէ . այնպիսի պարագայներ կան՝ որոց դէմ ամենէն լաւ դեղերն անօգուտ կ'ըլլան : Պ. Հօֆմանի պատմածն ասոր մէկ օրինակը կրնայ ըլլալ . և պէտք է կանխաւ հիւանդաց տալ այն խրատը՝ զոր ինք կուտար իւր հիւանդէին . այսինքն թէ առանց դեղերու երկար ատեն շարունակութեան՝ պէտք չէ արդիւնք սպասել . կամ՝ կերակրոյ զգուշութիւն կարեւոր դատուած պարագայից մէջ իսկ՝ երկարատեւ ժուժկալութեամբ միայն հնար է զգալի փոփոխք իմանալ : Եթէ դեղեր գործածել հարկ ըլլայ՝ կերակրոյ ըզգուշութեան համաձայն ըլլալու են :

Երազափորձին մէկ տեսակն ալ՝ սեւամաղձոտներու պատահածն է : Այս տեսակ անձանց արեան չըջանը տկար կ'ըլլայ , մանաւանդ ստորին - փորի երակներուն մէջ . ասով այն մասերը որ արիւն կուտան երակներուն՝ շատ անգամ կը լինան , ջիղերը դիւրաւ շարժում կ'ընդունին՝ իրենց հիւթերը կամ աւիշները բարկ բնութիւն մը կստանան , որ շատ շուտով կը գրգռեն . իրենց քունը երազներով կը

խոռովի սովորաբար . ահաւասիկ երազափորձի բա-
ւական պատճառներ . ասոր համար՝ այս տեսակ
մարդիկ չափազանց ենթակայ են այս հիւանդու-
թեան : «Նրեւակայութիւնը, կ'ըսէ Պրոհաւ, շատ
«անգամ սերմի արտաքսում կը պատճառէ քնոյ
«մէջ : Խիստ աշխատասէր գրագէտներ՝ և փայ-
«ծաղնոտներ (տալագ հիլլիթի օլան) ենթակայ են
«այս պատահարին, և սերման հոսումն այն աստի-
«ճան չատկեկ կ'ըլլայ՝ որ կ'իյնան ծիւրութեան
«մէջ : Այս հիւանդութիւնն առաւել անոր հա-
մար ծանր հետեւութիւններ կ'ունենայ այդպիսի
մարդոց՝ որովհետեւ չափազանց նեղութիւն կ'ի-
մանան՝ երբ այս տեսակ ծայրայեղութեանց անձ-
նատուր ըլլան :

Միայն մէկ միջոց կայ բուժման՝ այն է գըլ-
խաւոր հիւանդութիւնը զարնել : Նախ արեան դա-
դարումը ոգեւորելու է, յետոյ դործածել պաղ ջրի
լուացումներ, և այն փրկարար կեղեւը (1) զոր Աստ-
ուած մեզի համար պահպանէ : Ահա այն ատեն
կուգայ կարգը այս երկու զօրեղ դեղերուն՝ որոց
վրայ երբեմն կրնայ աւելցուիլ նաեւ երկաթը : Եթէ
երբեք կերակրոց ընտրութեան մասին ուշադրու-
թիւն ընել հարկ ըլլայ՝ այն ալ մասնաւորապէս
այս պարագային մէջ պէտք է : Սեւամաղձոտները
ընդհանրապէս շատ տկար մարսողութիւն կ'ունե-
նան . կերակուրները՝ եթէ թերի մարսուին՝ փը-
քացուցիչ ուռեցքներ կը բերեն՝ որոնք արեան շըր-

ջանը խանգարելով՝ տրամադրութիւն կուտան ե-
րազափորձի՝ երկու կերպով . 1. նեղելով արեան
շրջանը ծննդական երակներուն մէջ . 2. քնոյ խա-
ղաղութիւնը վրդովելով՝ և այսպէս երազ պատ-
ճառելով : Աստի կը հասկցուի թէ ինչո՞ւ Պիթա-
գոր կ'արգիլէր իւր աշակերտաց փքացուցիչ կե-
րակուրներ ուտելը՝ զորս իրաւամբ կը նկատէր իր-
եւ մեասակար՝ թէ հոգւոյ պաշտօններուն որոշ և
զօրեղ կատարուելուն՝ և թէ զգաստութեան : Բացի
այս երկու պատճառներէն՝ թող ներուի ինձ յան-
դըզնիլ մէկ երրորդ պատճառ մ'ալ (երազափորձի)
նշանակել՝ զոր երկու հիւանդներու վրայ տեսնել
կարծեցի : Այս պատճառն է՝ հոսանուտ նիւթե-
րէն դուրս ելած օդին՝ խոռոչ մարմիններուն մէջ
լեցուիլը որով անդամին կանգնում և հեշտական
եռք յառաջ կուգայ : Ամեն ոք գիտէ թէ՝ մեր
մարմնոյն բոլոր հեղուկները տողորուած են այս
հոսանուտով (այսինքն օդով) . բայց սա կայ թէ՝
քանի որ այս հեղուկները կատարեալ առողջ վի-
ճակի մէջ են՝ օդը անոր հետ խառնուած մարմ-
նացած ու զրկուած է իւր առաձգութենէն : Նրե-
ւելի բնագէտներ այնպէս կը կարծէին թէ՝ միայն
երկու միջոց կայ այս առաձգութիւնը մարմնոց օ-
դին տալու համար՝ այսինքն՝ նախ կենդանական
մարմնոյն վրայ երեցած ջերմութենէն աւելի սաստ-
կազոյն աստիճանով ջերմութիւն մը, և երկրորդ՝
փտութիւն : Բայց ծաւալած օդէն յառաջ եկած հի-
ւանդութեանց վրայ բազմաթիւ դիտողութիւններն՝
ապացուցին որ բացի վերոյիշեալ երկու միջոցներէն՝

(1) Քեքիման :

հոսանքներն ուրիշ կերպով ալ կրնային ապակա-
նիլ՝ որով միեւնոյն արդիւնքն ստանալ, և այս
ապականութիւններ աւելի յաճախ կ'երեւէին սեւա-
մաղձոտներու վրայ. այսպէս զարմանալի չէ որ խո-
ռոչ մարմիններն այս հիւանդ օդին ծաւալմանն
կեդրոն դառնան. ընդհակառակն գիտնալու է՝ որ
ամեն մասերէն աւելի ասոնք (այսինքն խոռոչ մա-
սեր) աւելի ենթակայ են այդ օդին. և եթէ մին-
չեւ ցարդ ուշադրութիւն եղած չէ՝ պակասու-
թիւնը ոչ թէ դիտողութիւն չը գտնուելուն այլ
դիտող չը գտնուելուն տալ պէտք է: Արդ՝ պէտք
է խորշիլ այն կերակուրներէն՝ որոնք աւելի օդ
պարունակելով անհանգիստ կ'ընեն՝ թէ նախնա-
կան ճամբայներուն և թէ արեան մէջ փութ լեց-
նելով:

Ամեն մարդ գիտէ թէ նոր գարեջուրը՝ որ չա-
փազանց փքացուցիչ է՝ սաստիկ կերպով կը կանգ-
նեցնէ անդամը. և այս գործիս վերջին տապադրու-
թեանէն յետոյ՝ տեսայ որ Պ. Թիէրի Գրանսայի ա-
մենէն գիտնական բժիշկներէն և հռչակաւոր բը-
րայթիսիկներէն մին հասկցեր է որ փութերէ կանդ-
նում կը պատճառի:

ՀԱՏՈՒՄԻ ԺԱ.

Պարզ հոսումն

Հոսումը, կ'ըսէ Կալիէն՝ որ մինակ պարզ տե-
սակը գիտէր, սերմնն վազելն է՝ առանց կանգնումի
(արանդամին): Ամեն դարուց շատ հեղինակներ կը
խօսին ասոր վրայ՝ նոյնպէս Մովսէս՝ ամենէն հնա-
գոյնը: Հիպոկրատայ դիտողութեանց մէջ կը գըտ-
նուի լեռնականի մ'օրինակը՝ որուն հիւանդու-
թիւնը հիւծում եղած ըլլալու է՝ և որմէ մէջ և
սերմ կը վազէր ակամայ:

Այս հոսման վտանգները շատ մեծ են. ար-
դէն տեսնուեցաւ՝ Արեդէի ասոր վրայ ըրած նկա-
րագրութիւնը. Ինչպէս կարելի է, կ'ըսէ, որ մարդ
չը տկարանայ՝ երբ կենաց զօրութիւն տոտողն անդա-
դար կը կորստի. միայն սերմն է մարդոյն զօրութիւնը:
Սէլս՝ որ արեթէնէն առաջ կ'ապրէր՝ վճռակի կեր-
պով կ'ըսէ թէ՝ սերմի հոսումը՝ որ առանց հեշտա-
կան զգացման կ'ըլլայ՝ զմարդ մաշողութեան կ'ա-
ռաջնորդէ: Ժան, Զաքարիայի որդին, որ Ագ-
թիւարիիւս անունով աւելի ծանօթ է, այն գրքին
մէջ՝ զոր շարադրեց ի պատիւ դեսպանին՝ զոր Կ.
Պօլսոյ Կայսրն կը խրկէր Հիւսիսային կողմ՝ վեր
յիշատակած հեղինակներուն պէս կը խորհի - եթէ
սերմն հոսումը՝ որ տեղի կ'ոռնենայ առանց կանգնումի

եւ զգացողութեամբ տեսնե ժամանակ մը՝ սեւորոշտ մաշողութիւն եւ մահ կը բերէ, վասն զի հիւթերուն ամիւնեկն պաշտամային մասը եւ հեկոսմանիւսն ոգիները կը վատնուին:

Նորագոյն հեղինակներն ալ նոյնպէս կը խորհին: «Բոլոր մարմինը կը նիհարնայ, կ'ըսէ Սէնէրթ, «մասնաւոր կռնակը. հիւանդները կը տկարանան, «կը չորնան, կը դեղնին, կը ծիւրին, մէջքի ցաւ «կ'ունենան, աչուքներն խորունկը կ'իյնայ:» Պ. Պրուհաւ կը դասէ այս հոսուժը անդամալուծութեան պատճառներուն կարգը. և այս տեղը հոսած նիւթըն իբրեւ բուն սերմ կ'ընդունի: Անդամալուծութիւնը, կ'ըսէ որ հոսումէն կուգայ, անբուժելի է՝ վասն զի մարմինը կ'ըսպառէ:

Պ. Քէօմբի մէկ խիստ գեղեցիկ ճառին մէջ օգտակար դիտողութիւններ կը գտնուին այս մասին: Այս հիւանդութիւնը շատ հեռաւոր պատճառներէ կրնայ կախում ունենալ: Ամենէն մօտաւոր պատճառներէն գրեթէ մին է՝ վաղու հեղուկներուն բնութեան թերութիւնը՝ հեղուկներ՝ որ շատ անօսը՝ և յաճախ բարկ են. երկրորդ՝ ծննդական մասանց չափազանց թուլութիւնը: Հեղուկներուն թերութիւնը կը ծագի անոնց անկատար հալումէն որ կը պատճառի ընդհանուր տկարութենէն. ասոր այն տեսակ զօրացուցիչներ կը տըրուին՝ որոնք նոյնպէս յարմարին գործարանաց տըկարութեան. այս դեղերուն ընտրութիւնը մեծապէս կախում ունի հիւանդութեան պարագայներէն: Աւելորդ է այսուհետեւ երկար բարակ յիշել

լաւագոյն հեղինակաց դրածները: Ինչ դեղեր որ գրքիս ընթացքին մէջ նշանակեցինք սերմնաթափութեան միւս հետեւանքներուն դէմ՝ ասոր ալ սեփական են. այսինքն պաղ ջրի լուացում, քէնքինան, երկաթը, միւս զօրացուցիչները: Պ. Պրուհաւ կըսէ՝ որ լերդատունկը (քէլի օրոն) շատ օգտակար է հինցած հոսման դէմ՝ որ գործարանաց թուլութենէն կուգայ: Երբեմն հիւթերը միւսնոյն մասին վրայ սովորութեամբ շարունակ վազելէն արգիլելու համար՝ լուծողական կուտան նախ և առաջ. մինչեւ անգամ մեծ բժիշկներէն ումանք այս դեղին մասնաւոր յատկութիւն մը կընծայեն աս հիւանդութեան մէջ: Փորձը՝ աւելի քան դատողութիւնը, ասոր հակառակը ցուցած է ինձ: Եւ վերը յիշած հեղինակներուն գործերն աչքէ անցընողները պիտի տեսնեն թէ լուծողական չեն պատուիրեր:

Քանի մը դէպքերու մանրամասնութիւնը աւելի լաւ ըմբռնել կրնայ տալ ասոր ճիշդ բուժումը: Թիմէ օրինակ մը յառաջ կը բերէ որ աս տեղը շատ յարմար կուգայ: «Երիտասարդ մը, կըսէ, որ փաստաբանութիւն կուսանէր, արիւնային խառնուած ունենալով՝ օրը երկու երեք անգամ սերմնաթափութիւն կընէր, և երբեմն ալ աւելի. ասկէ հոսում առաջ եկաւ և մարմինը բոլորովին տկարացաւ: Այնպէս համարեցայ թէ հոսումը առաջ եկած է սերմնային խողովակաց թուլութենէն և տըկարութիւնն ալ սերմին յաճախ վատնումէն՝ որ փճացուցած էր բնական ջերմութիւնը, հում նիւ-

Թեր հաւաքած էր, ջղային դրութիւնը վտանգած՝ հոգին ապշեցուցած, մարմինը տկարացուցած էր»։ Անոր պատուիրեց զօրաւոր գինի մը, սխմող և համեմաւոր դեղերու հետ՝ կարմիր գինիի դիրտով, նոյն բնութիւնն ունեցող թմբադեղ մը, և սպեղանի մը՝ շինուած վարդախղէ, սոսինձէ (սաղըզ), բորակէ, հայկաւէ և ձերմակ մեղրամոմէ։ «Հիւանդն առողջացաւ մէկ ամիսէն այս ամսթալի ակտէն, և խրատեցի որ ապագային ետ կենայ այս վատ ցոխութենէն, և յիշէ յաւիտենականին սարսնալիքը որ կը մերժէ հեշտասէրները երկնից արքայութենէն»։

Պ. Սթէհլըյէն յրօֆհաուսը գրագէտ մը կը յիշէ՝ որ սերմի ակամայ հոսում ունէր առանց տըռփական գաղափարի, և զոր առողջացուց գինի գործածելով երկաթի և քէնքինայի հետ։ Գեղերը, մանաւանդ Սվալպալսի ջուրերը, պաղ ջրի տոթ՝ ցայլի ոսկրին (գասըզ քնիյի) և սրբանին տակը գործածուելով՝ նոյն արդիւնքը չունեցան երիտասարդի մը վրայ՝ որ այս ակտին ենթարկուած էր սերմնաթափութեամբ։ Այր յաւելու թէ՛ տօթթէօն Պօնկաւ՝ նշանաւոր յրաբխաբան ի Մագէյը, երկու հիւանդ առողջացուցած է, որոնք սերմնալին փամփուշտներու նիհարութիւն ունէին՝ իրենց տալով՝ օրը երեք անգամ՝ ութ տաս կաթիլ Սիտէնհամ հեղուկ, ափիոնի հիւթ՝ Բօնթակի գաւաթ մը գինիով, և սափառնայի բուսաջուր խմընելով։ Պ. Սթէհլըյէն կը դիտէ որ՝ թէպէտ ափիոնը ակտացոյցին հակառակ դեղ մ'է՛, Լէթմիւլլէն գայն

տուած է, շոտով մէքի պարսկերէնով դիմ՝ որ սերմին շատ ոգելից ըլլալէն առաջ կոգայ։ Թող ներուէին յաւելու որ ուշագրութեամբ քննելով այս նշանաւոր յրաբխաբան խրատը և բաղդատելով ակտին բնութիւնը ինչ ինչ պարագայից մէջ ափիոնի ազդեցութեան հետ, դիւրաւ կը հասկըցուի՝ որ այս դեղը կրնայ երբեմն օգտակար ըլլալ, բայց ոչ այն պարագային մէջ՝ յորում կը պատուիրէ։ Ամենայն ինամով կ'որոշէ հոսման զանազան տեսակները, իւրաքանչիւրին պատճառն և դեղերը կ'նշանակէ, և յետոյ անցնելով մէջքի գալուն՝ որ անդամը կանգնի չկանգնի՝ տեղի կուենայ, ասոր երկու պատճառ կուտայ. 1. սերմնային փամփուշտից թուութիւնը. 2. սերմնային հեղուկին խիստ եռանդոտ, ոգելից, առատ ըլլալը. ահա այս պարագային է որ կը հրամայէ ափիոնը։ Բայց ինչ ըսելով։ Ափիոնը՝ որուն ափրողիտեան ազդեցութիւնը լաւ ապացուցուած է՝ զոր Լէթմիւլլէն ալ կը նշանակէ՝ թէ այս դեղին վրայ գրած պզտի գործին մէջ, և թէ այս դեղը պատուիրած կէտին՝ աւելի կը սաստկացնէ հիւանդութեան պատճառը, և ասով աւելի կը ծանրացնէ անոր ակտանիչերը։ Ասոր օգտակարութիւնը այն պարագայներուն մէջ է՝ երբ նիւթերը ընդհակառակն հում, անօր, ջրալից են, և ջրերն միանգամայն չափազանց շարժուն։

Իրաւ է որ սա կը դարմանէ այս զանազան յոռութիւնները, կը դադրեցնէ դիւրագրգռութիւնը, և կը կեցընէ բոլոր արտահանութիւնները՝ բաց ի

արտաշնչումէն : Բայց դարձեալ կը կրկնեմ. պէտք է բուն տեղը պատուիրել զայս , ապա թէ ո՛չ՝ կը վնասէ : Պ. Թուու, այս գեղին վրայ դրած գեղեցիկ գործին մէջ դիտողութիւն մը կ'ընծայէ մեզ , որուն նմաններ կը գտնուին ուրիշ տեղ , եւ որ մեծ զգուշութիւն ընել կը պարտաւորէ զմեզ : Մարդ մը , կ'ըսէ , որ պատանեկութենէ յօժարութիւն ունեցած էր գիշութեան , որով չափազանց տկարացեր էր , ամեն անգամուն երբ ափիոն առնէր՝ թէ հազը կամ փորհարութիւնը մեղմացնելու՝ և թէ ուրիշ նպատակաւ՝ նոյն գիշերը ի մեծ վնաս իւր անձին՝ տուփական երազներով կը տազնապէր՝ որոց կը յաջորդէր սերմնային հոսում մը : Թող ներուի ինձ խորհրդածութիւն մ'ընել՝ որ բնականաբար կը ներկայանայ հոս . այն է թէ՝ Եթմիւլլէրի սխալը յայտնապէս կը ցուցնէ որ՝ 1. ճգրիտ տեսական մը ո՛րչափ ազդեցութիւն ունի գործնականին վրայ՝ որ առանց անոր օգնութեան շատ անգամ թիւր և սխալ կ'ըլլայ . 2. Ո՛րչափ այն բժիշկն՝ որ այս երկուքն ալ ունի՝ գերազանց է քան զայն՝ որ կառաջնորդուի միայն քանի մը դիտողութիւններով , կամ անձնատուր կ'ըլլայ յամառ տեսականի մը . վերջապէս՝ 3. գործնական հեղինակաց ընթերցումը՝ անոնց՝ որ մեր դարուն շնորհիւ եղած ճգրիտ տեսականին դիտութենէն զուրկ են , կրնայ խաբել զանոնք՝ որք այն հեղինակները կարգաւով կոյր հաւատ մը կուենան , և կ'անգիտանան այն ըսկըգունքները որ իբրեւ փորձաքար պարտին ծա-

ռայել՝ որոշելու համար բժշկութեան մէջ լաւը յոռիէն (1) :

Վերջացնեմ իմ երկու դիտողութիւններով . շատը աւելորդ է : Փսանամենի երիտասարդ մը , որ գիջնալու դժբաղդութիւնն ունեցեր էր՝ երկու ամսէ ի վեր ախտի մը բռնուած էր . շարունակ ջրոտ բան մը կը հոսէր . և գիշերներն երազափորձ կըլլար որուն ետեւէն կուգար սաստիկ տկարութիւն մը . միշտ ստամոքսը սաստիկ կը ցաւէր . կուրծքը տկար էր , և պզտիկ պատճառով մը կը քրտնէր :

Երեք շաբաթէն ամեն կերպով աղէկցուցի և հոսումը ալ միայն երազափորձերու ատեն կը պատահէր , որոնք սակաւնալ սկսեր էին : Դեղին շարունակութեամբ տասնը հինգ օրէն բոլորովին աղէկցաւ : Երկու օտարազգի ամուսիններ , բոլորովին ինձ անծանօթ , գրեթէ միեւնոյն ժամանակ բռնուեցան՝ ապահով ըլլալով՝ որ թարախ չկայ , սերմնահոսութենէ մը՝ որուն հետ կ'ընթանար նա-

(1) Հարկ կը համարիմ զգուշացնել այս առթիւ մեր քնքերցողները որ լխաբուին ամեն տղեկտ շաղակրատներն՝ որոնք բժշկութիւն կը ծախեն առանց զայն ուսած ըլլալու , եւ տուփական հիւանդութեանց պարագային մեջ՝ ուղղակի առանց ամօնալու դիմեն նշանաւոր բժշկաց . ապա րեւոյ՝ այնպիսի ախտեր կը մնան իրենց վրայ՝ որ կը դառնացնեն իրենց բոլոր կեանքը , երբ շատ անգամ ի կենաց իսկ չգրաւեն գիրեր :

եւ թուրքիւն, որնայարն ի վար ցաւ մը. ասոր պատճառ կուտային իրենք՝ մերձաւորութեան ծայրայեղութիւնք. հոսումն աւելի առատ էր էրկանը վրայ: Ի դուր բազում դեղեր ըրած էին՝ մասնաւորապէս սնդկասառն դեղահատեր, որք սաստկացուցեր էին հոսումը. եկան ինձ տեսան: Պատուիրեցի իրենց պաղ ջրի լուացում, քէնքինայով, պողպատով և կարմիր վարդի ծաղիկներով գինի: Կանոնաւորապէս առին դեղերը. 1758 ին ամսուն էր. տեղատարափ անձրեւներ խիստ կը դժուարացնէին գետոց բաղնիքներ. կինը երեք անգամ միայն ջուր մտաւ, էրիկը տասներկու անգամ: Հինգ շաբաթէն իմաց տուին ինձ, որ գրեթէ բոլորովին աղէկցած էին: Պատուիրեցի որ շարունակեն նոյնը մինչեւ ամբողջական բուժումը՝ որ երկար իսկ չտեւեց:

Այս բարեյաջող արդիւնքներ չեն կրնար ընդհանուր և նպաստաւոր վճիռ մը հիմնել: Այս հիւանդութիւնը խիստ շատ անգամ չափազանց յամառ է՝ երբեմն իսկ անբուժելի: Մէկ օրինակ մը միայն պիտի տամ՝ որ վճռական է: Եւրոպայի մէջ գտնուած արդի ամենամեծ թոսթիսիաններէն մէկը՝ որ կը ճոխացնէ բժշկութեան արհեստը պատուական աշխատասիրութիւններով, տասներհինգ տարիէ աւելի կայ որ՝ ենթակայ եղած է պարզ հոսման մը որուն առաջքը չէ կրցած առնուլ՝ ոչ իր բովանդակ ճարտարութիւնը և ոչ բժշկացն՝ որոց դիմած է. այս տխուր ակտը զայն տակաւ առ տակաւ կը մաչէ և վախ կ'ազդէ որ պիտի կորուստ-

նենք զինք շատ կանուխ այն ժամանակէն որուն փափաքելի էր որ հասնէր իրաց բնական ընթացքով:

Անօգուտ է աւելի երկար խօսիլ: Զանազի դուրս չթողուլ բան մը այն վտանգներէն, որք կրնան բանալ երիտասարդաց աչքը տեսնելու համար անդունդը, որոյ եզերքն են հասած իրենց ձեռք: Նշանակեցի բոլոր կարելի միջոցներ առ ի դարման այն ակտերուն դուրս իրենց վրայ հրաւիրած են. կը վերջացնեմ կրկնելով ինչ որ յաճախ ըսած եմ գրքիս ընթացքին մէջ. թէ՛ քանի մը յաջող բոյժեր պէտք չէ խարեն երիտասարդները. ամենէն արմատական կերպով առողջացողը խիստ դժուարաւ կը գտնէ իր նախկին կորովը. և շարունակ ինքզինք նայելով միայն կրնայ քիչ շատ առողջ կեանք վարել. իսկ անբուժելիներու և ծիրած մնացողներուն թիւը տասնապատիկ աւելի է. և քանի մը օրինակներ՝ որ տեսնուած են այնպիսի անձանց վրայ՝ որոնք՝ կամ թեթեւ կերպով հիւանդացած են՝ կամ իրենց չափազանց կորովութենէն դիւրաւ ինքզինքնին գտած են՝ պէտք չէ իբրեւ ընդհանուր կանոն նկատուին: (1).

Վ Ե Ր Զ

(1) Վերջին խորհուրդ մ'ալ մեր կողմէն աւելորդ չեմք համարիր, այն է թէ՛ այս կարգի հիւանդներ առանց փորձ բժշկի դիմելու՝ ինքնին չգործածեն յարագրաց մեջ միշտ ջափազանց գովեստներով ծանուցուած դեղեր: Նոյնպէս յաճախ վտանգաւոր և՛ առանց բժշկի *ռադուկի* միջամտութեան ո՛րեւէ առողջաբանական գրքի վրայ տեսնուած դեղերը գործածելը:

Մ. Թ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

(Քիչ մը նխքին դուրս)

(Ա. Տպագրութեան)

Այս պատուական գործը՝ տակաւին մամլոյ տակ՝ սկսաւ խուլ շշուկ մը հանել ժողովրդեան մէջ. — թէ՛ օգտակար է այսպիսի գիրք մը պատանեաց և օրիորդաց ձեռքը. — թէ՛ եւրոպացւոց մուլթիւնները մեր Արեւելեաց մէջ ալ կը գտնուին. եւ այլն, եւ այլն : Իմ պատասխանս շօշափելի օրինակով պիտի տամ :

Իսկիւ տարցի Մ. Փ. անուն պատուաւոր ոսկերիչ բարեկամս՝ որ բազմաժանօթ անձ մ'է՛ անգամ մը տեղաւ ձեռքս՝ շողենաւին մէջ՝ դրքիս մէկ թերթին փորձը, զոր աչքէ կ'անցընէի : Հետաքրքիր ըլլալով՝ իմացաւ ինէ՛ թէ ինչ նիւթի վրայ էր : « Ահ, բարեկամս, գոչեց, ասկէ աւելի մեծ բարիք չէիր կրնար ընել ազգին պատանեաց. մեղք սր ուշ հասկըցայ, սակայն սոսկալի փորձով հասկըցայ՝ թէ հայերը, մայրերը, գաստիարակներ պէտք է հարիւր աչքով հսկեն իրենց տղոց վրայ, և երբ թեթեւ կասկած մ'ունենան՝

անմիջապէս ի բաց թողլով տղայական նկատումներ՝ հասկըցնեն անոնց թէ ինչ ահաւոր անգունդի եղերք կը գտնուին : Ես տառնը ութ տարեկան տղայ մը և ութ հարիւր ոսկի կորուսանելէ վերջ հասկցայ այս ճշմարտութիւնը : »

Այս ըսելով՝ դժբաղդ հայրն սկսաւ պատմել մանրամասնաբար՝ թէ ինչպէս իւր տղան՝ օրը՝ հինգ, վեց, երբեմն ալ ութ անգամ գիշանալով՝ հակառակ իւր զօրեղ կազմուածին խելագարեր, եօթ տարի յիմար վիճակի մէջ ապրելէ՝ և հօրն ութ հարիւր ոսկին ի զուր վատնել տալէ յետոյ՝ քսանը հինգ տարեկան ծաղիկ հասակով ի գերեզման իջեր էր :

Այսչափս կը բաւէ, կարծեմ, այն կարգ մը Թարթխոֆներու համար՝ որք մուլթեանց տղմին մէջ մինչեւ կոկորդնին թաղուած՝ կը համարձակին տակաւին լեզունին դուրս հանել և հայհոյել այսպիսի դրքերու :

Գրքիս մէջ դիտողութիւն հրաւիրող ուրիշ մէկ կէտն ալ հաւանականաբար այն պիտի ըլլայ՝ որ Փրկչի վարժարանը՝ Գոցելու համար միայն անոր այցելող Գէորգ Պատրիարքը՝ Գէորգ Գ. Անդոնիոն մակդիրով նշանակած եւրոպացիներէս բարձրաստիճան եկեղե-

ցականի մը կարծիքն երբ հարցուցի այս մասին՝ ըսաւ: — Ի՞նչ իրաւունք ունիք Պատրիարքը մեղադրելու, մէկ մարդ մը ի՞նչ կըրնայ բնել: — Լաւ, ըսի. ես ալ Լապուլէի պէս կը հաւատամ՝ որ մարդկութիւնը միշտ պիտի ըլլայ այնպէս ինչպէս որ ուղեն իւր առաջնորդները. ազգաց բազդը խումբ մը մարդոց ձեռքն է միշտ, և պիտի մնայ: Այս բնել չէ՝ որ ժողովուրդը անհոգ մտաւորութեան ոչ: այլ անոնց ուղղութիւնը միշտ մեծ մարդոցմէ կախում պիտի ունենայ: Այսպէս ժողովուրդը թէ չար ըլլան՝ թէ բարի՝ պատասխանատուն գրեթէ միշտ զանոնք կառավարողներն են:

Ի՞նչ կրնար բնել Գէորգ Պատրիարքը... Ինչ որ ըրաւ Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքը՝ որ Փրկչի՝ ազգային այդ միակ յարկին հոգն յանձնեց խումբ մը քսակով, սքրտով հարուստ մարդոց (1), որք այսպիսի բաւմատաւանապ ժամանակի մէջ՝ ոչ միայն վեց հարիւրի չափ անտերունչ, անկեալ և ուղորմելի ազգայիններ կը մխթարեն լի ու լի,

(1) Այս պարագայն եւ սովեյոց յանձնաժողովին կազմութիւնը Ներսէս Պատրիարքի երկար պաշտօնավարութեան, անասման ազդեցութեան ամենէն օգտակար գործերն էղան:

այլ և երկու հարիւրէն աւելի որք՝ հայաբնակ ամեն քաղաքներէ կարծեա ընտրանօք եկած (միշտ այսպէս եղած է, պարագայ մը՝ որ ստուգիւ զարմանալի է) երկու հարիւրէն աւելի վերջին աստիճան ուշիմ աղոց, կըսեմ, ուսում կուտայ՝ այնչափ՝ որչափ կը գտնուի Պօլսոյ էն բարեկարգ ազգային վարժարանաց մէջ: Ահա այսպէս բնելու էր և Գէորգ Գ. արդի Կաթողիկոսն: Իսկ նա ի՞նչ ըրաւ. — պատմեմ:

Հանդիսաւոր օր մը եկաւ Փրկչի վարժարանը՝ փառահեղ կերպով բազմեցաւ, կանչեց քանի մը հասակաւոր աշակերտք՝ որոց վարդապետացոյ կ'ըսէինք, և հարցուց մէկուն. « Ո՞ւր տեղացի ես դու ». — Սեբաստացի, պատասխանեց պատանին՝ ահ ու գողի մէջ և փոփոսլով. — « Օ՛ր, ըսաւ Պատրիարքը, Սեբաստացիք աղէկ թեղազ կ'ըլլան. և ակնարկը միւսներուն վրայ դարցնելով՝ ըսաւ ապա անոնց՝ որ իւր շուրջն էին. « Ասոնք, ամենքն ալ աղէկ թեղազ, խանոռի, փայտ չորորդ կ'ըլլան. թող երթան մէյմէկ գործ գտնեն, ազգք չկրնար ասոնց հաց կերցնել: »

Ներկայ էին տեարք՝ Ս. Փափաղեան, Ս. Պօչնակեան, և այլք:

Եւ այս մարդն ամենայն հայոց կաթողիկոսն է հիմա, և այս մարդն Ալաշկերտի սովամահ Հայոց կենաց գլինը՝ Ռուսաստանցի առատա- սիրտ ազգայնոց նուէրը, աւանդը թոնադարներ պահեր է՝ չարամահ կ'սպաննէ բազմաթիւ ո- ղորմեւիներ՝ պատրուակելով թէ՛ « Վարժա- րան պիտի հիմնեմ, Ալաշկերտ » : —

Հաւատամք ասոր . —

Ես այդպիսի հաւատք չունիմ, ես՝ ժո- ղովրդեան զաւակ՝ որ բազդին բաժակն մին- չեւ յատակն ծծելէ վերջ՝ անմահն Ալֆրէտ տը Միւսէի բսածին պէս՝ ամառոր աղբատոթեան ալ վարժուած եմ .

Եւ յաւիտեան պիտի ըսեմ ճշմարտու- թիւնն ամեն տեղ, ամեն տուն, ամենոռն դէմ . զի ճշմարտութիւնք տեղ, ժամանակ, անձ չը ճանչեր :

Եղիազար Մուրատեան

Այս վերջաբանը կարդացող բարեկամներս ի- րաւունք տուին ինձ . բայց ըսին՝ որ Գեորգ Դ . կարողիկոսը բաւեց իւր յանցանքը Գեորգեան ճե- մարմնին հաստատութեամբը . Արդ, հարկ կը հա- մարիմ երկրորդ տպագրութեանս մէջ պնդել իմ կարծեացս վրայ զոր արտայայտած եմ վերջաբա- նիս մէջ եւ ըսել որ ես մեծ բան չեմ սպասեմ Գե- օրգեան ճեմարանէն .

Ե. Մ.

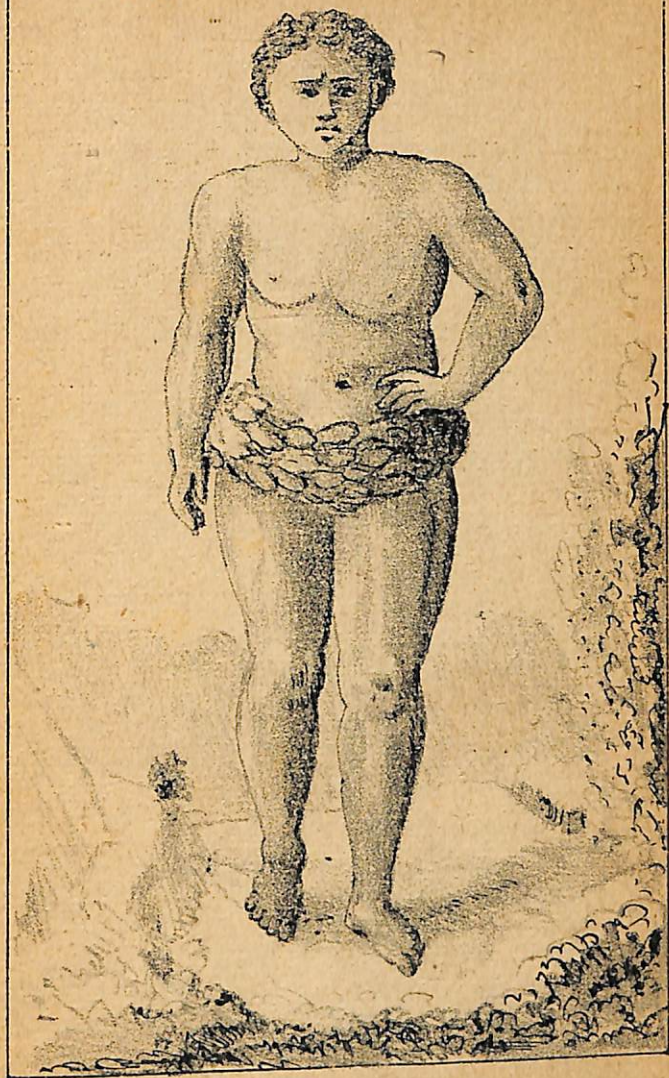
	Երես
Արմաւիր տղաս	3
Առ. Ընթերցողս	5
Մեծ. Տօք. Թիբեաբեանին նամակը	7
Յառաջաբան	15
Ներածութիւն	29
Մասն Ա. ԱԽՏԱՆԻՇՔ	
Հատուած Ա. Բժշկաց վկայութիւններ	33
» Բ. Հաղորդուած դիտողութիւնք	42
» Գ. Հեղինակին դիտողութիւններ	45
» Դ. Սերմնաբափութեան հետե- ւանքը կանանց վրայ	62
Մասն Բ. ՊԱՏՃԱՌՔ	
» Ե. Սերմնային հեղուկին կարե- ւորութիւնը	70
» Զ. Սերման արտաբուսմին յա- րակից պարագայներու քնն- նութիւն	81
» Է. Սերմնաբափութեան յատուկ վտանգներուն պատճառները	91
Մասն Գ. ԴԱՐՄԱՆՈՒՄՆ	
» Ը. Ուրիշ բժիշկներէ առաջարկ- ուած բուժման միջոցներ	104
» Թ. Հեղինակին բռնաբերք	112
Մասն Դ. ՆՄԱՆ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ	
» Ժ. Երագափորձութիւնք	164
» ԺԱ. Պարզ հոսումն	177
ՎԵՐՋԱԲԱՆ Թարգմանցին	186

Պատկեր Ա.

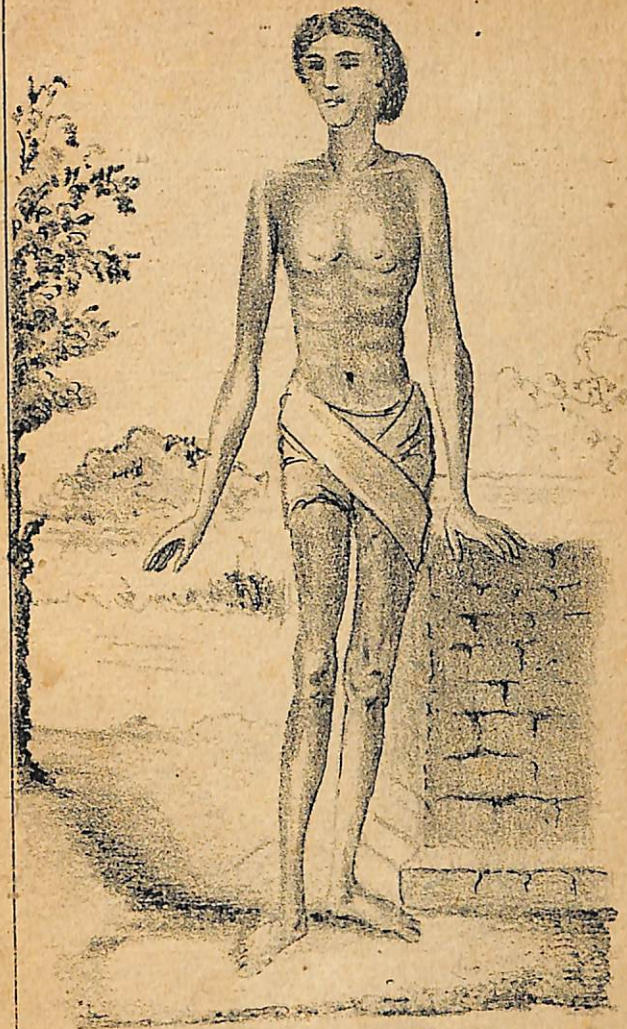

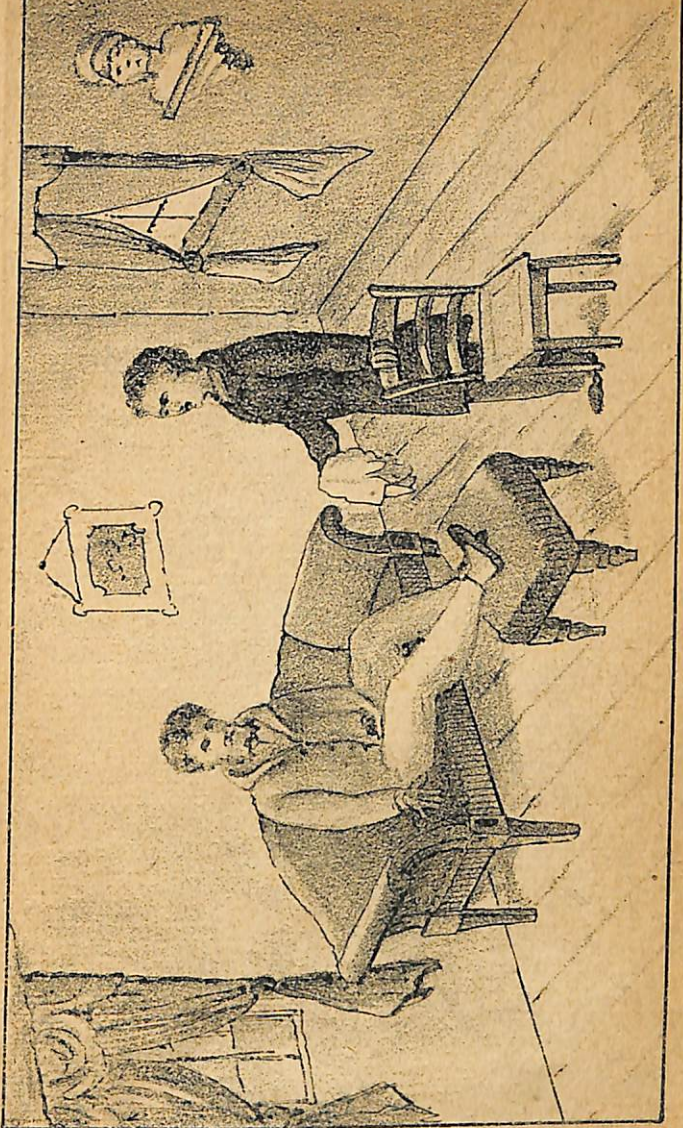
Գրադեր Գ.

Պատկեր Դ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0243313

